

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BÖLÜMÜ

HİTİTLERİN ANADOLU'YA GÖÇÜ VE ÇEVRE KÜLTÜRLERLE
ETKİLEŞİMİ

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Nilüfer ÇOLPAN

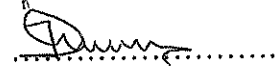
Tez Danışmanı
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN

Ankara-2008

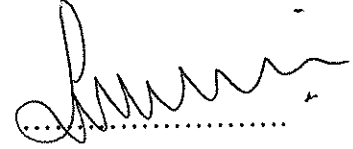
ONAY

Nilüfer ÇOLPAN BAKIR tarafından hazırlanan “Hititlerin Anadolu’ya Göçü ve Çevre Kùltürlerle Etkileşimi” başlıklı bu çalışma, 21.07.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı/Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

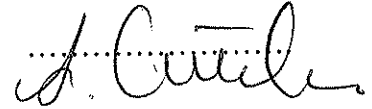
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Başkan)

Prof. Dr. Salih ÇEÇEN

Yrd. Doç. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

ÖNSÖZ

Anadolu'da Milattan Önce 2.binde hüküm süren ve bir imparatorluk kuran Hititler, büyük bir medeniyet kurmuşlardır. Kendilerinden önce varlıklarını sürdüren Anadolu kültürleriyle zaman içerisinde kaynaşarak bazı kavramları benimsemiş, kendilerine göre yorumlayarak özgün bir biçimde gelişmişlerdir. Anadolu'nun yerleşik halklarıyla ve Anadolu topraklarına komşu olan, çevre kültürlerle yoğun bir biçimde etkileşimde bulunmuşlardır.

Bu etkileşimlerin hangi alanlarda, hangi kültürlerden ve ne oranda olduğu, bu tez kapsamında incelenmiştir. Söz konusu kavim üzerinde yerli ve yabancı bilimadamları değişik konu başlıklarıyla çalışmalar yapmışlardır. Ülkemizde bu konu başlığı ile şimdiye kadar bu göçlerin ortaya koyduğu sonuçlar irdelenmemiştir. Amacımız, çalışmalarımız neticesinde bu konuya bilgiler ışığında toparlayıcı bir etki yapmaktır.

Bu tezi hazırlarken konu ile ilgili bilgisini ve yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Salih ÇEÇEN başta olmak üzere, Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'a, desteklerini esirgemeyen sevgili aileme ve tezin hazırlanması aşamasında emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunarım.

Nilüfer ÇOLPAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR CETVELİ	iv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
HİTİTLERİN ANADOLU'YA GÖÇÜ.....	3
A) Arkeolojik ve Yazılı Belgeler Işığında Kavmin Geliş Coğrafyası.3	
A.1) Arkeolojik Malzemeye Göre Geliş Coğrafyası	3
A.2) Yazılı Belgeler Işığında Geliş Coğrafyası	5
B) Hititlerin Yayılım ve Nüfuz Alanı	10
B.1) Yayılım ve Nüfuz Gelişimi	10
B.1.a) Batıya Doğru	15
B.1.b) Doğuya Doğru.....	21
B.1.c) Güneye Doğru.....	24
B.1.d) Kuzeye Doğru	25
II. BÖLÜM	
HİTİTLERİN ÇEVRE KÜLTÜRLERLE ETKİLEŞİMİ	34
A) Filolojik Etkileşimi	34
B) Dinsel Etkileşimi	48
C) Sosyal Etkileşimi	63
C.1) Hukuki Etkileşimi	77
C.2) Askeri Etkileşimi	84
C.3) İdari Etkileşimi	86
C.4) İktisadi Etkileşimi	92
D) Sanat Etkileşimi.....	100
E) Mimari Etkileşimi.....	111
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	131
EKLER.....	140

ÖZET	170
ABSTRACT	172

KISALTMALAR CETVELİ

- a.g.e.:** Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
a.g.t.: Adı geçen tez
yy.: Yüzyıl
M.Ö.: Milattan Önce
M.S.: Milattan Sonra
cm.: Santimetre
km.: Kilometre
No.: Numara
Ünv.: Üniversite
Ens.: Enstitü
G.Ü.: Gazi Üniversitesi
T.T.K.: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Eskiçağ döneminde Anadolu'ya birçok kavmin göçü bilinmektedir. Bunlardan tarihi genişlik olarak daha uzun süre Anadolu'da yerleşip, büyük etkiler yaptıklarına inandığımız Hititleri başlı başına bir tez konusu olarak alıp, bu başlıkla incelemekte uygun bulduk.

Farklı dil ve ırka mensup olduklarını bildiğimiz Hititler'in, Anadolu'nun yerleşik halklarıyla bu coğrafyada kaynaştıkları, bu kaynaşmanın daha sonra Anadolu topraklarına komşu olan, Mezopotamya, İran ve Avrupa'ya kadar ne türlü etkileşim ya da onlardan ne türlü kültür etkilenmeleri aldıkları bu tez kapsamında derinlemesine incelenecektir. Söz konusu kavim üzerinde yerli ve yabancı bilimadamları değişik konu başlıklarıyla çalışmalar yapmışlardır. Ülkemizde bu konu başlığı ile şimdiye kadar bu göçlerin ortaya koyduğu sonuçlar irdelenmemiştir. Amacımız, çalışmalarımız neticesinde bu konuya bilgiler ışığında toparlayıcı bir etki yapmaktır.

Hititler, M.Ö. 3.binden 1.bine kadar Anadolu'nun geçmiş tarihini şekillendirmişler ve günümüze de kültür varlıklarıyla yazılı belgeleriyle damgalarını vurmuşlar ve hala güncel de olmaya devam etmektedir. Neredeyse iki bin yılı aşkın bir süre bizim topraklarımıza damga vurmuş olan Eskiçağ'ın en iyi bilinen bu kültürleri, o dönemin toplumlarına çok büyük etkiler yaptıkları ve onlardan da değişik etkilenmeler aldıkları bilinmektedir. Bu kültür alış-verişi günümüz modern toplumlara da yansımalar yapmıştır. İşte bu yansımalar nelerdir? Kim ne kadar bu yansımaya katkıda bulunmuştur? Bu sorulara cevap verecek ipuçlarını, bilgi ve kaynağı inceleyerek, ilk defa böyle bir bakış açısıyla ülkemizde böyle bir çalışmayı ortaya koymak hedefimizdir. Bu anlamda yukarıdaki belirttiğimiz hedefi yakalayarak bilim dünyasına sunmak önem taşımaktadır.

Bu konuyu irdelerken öncelikle yazılı dönemler öncesi, bu kültürün geldiği coğrafya ile ilgili arkeolojik malzemedan yararlanacağız. Bu malzeme bize Hititlerin hangi bölgeden Anadolu'ya göç ettikleri hakkında önemli ipuçları verecektir. Daha sonra yazılı belgeler ışığında bu kavimlerin kim

oldukları, kimlerle dil ve ırk olarak irtibatlı olabilecekleri konusunu ele almaya çalışacağız.

Anadolu'ya giriş yapan bu kavimin, Anadolu'da daha çok hangi bölgelerde yoğunlaştıkları, nerelere kadar nüfus ve nüfuz bakımından yayıldıkları derinlemesine ele alınacaktır. Bunun yanında sosyal ve kültürel yapılarını bize veren bilgi ve belgeler sayesinde bunların hangi kültürlerle karşılaştıkları ve onlardan etkileşim olarak neyi alıp neyi verdikleri araştırılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bilindiği gibi bu kültür grubunun hangi coğrafyadan Anadolu'ya girdikleri hala tartışma konusudur. Bu problemlili konuya biz de değişik bakış açısı ile belki farklı yaklaşımlar getireceğiz. Bunun yanında bu büyük medeniyeti ortaya koyan kavimler, bu gücü kendilerinden mi yoksa etkilendikleri kültürlerden mi aldıklarını daha da mükemmelleştirerek sürdürdükleri fikrini sorgulamamıza sebep olacaktır.

Doğudan Anadolu'ya doğru ve daha sonra ise batıdan Anadolu'ya doğru değişik göç olayları meydana gelmiştir. Böyle bir konu belki birkaç ciddi doktora konusu olarak dahi incelenebilir. Bu sebeple tezimizin konusunu yalnızca Hititler dönemi olarak sınırlamayı uygun bulduk.

Bu kavimler dışında, doğudan gelen göçlerde Kaşka, Massaget, İskit, Urartu, Med, Pers, Kimmer; batıdan gelen göçler ise Deniz Kavimleri ve diğerleri olarak sıralanabilir.

Tezimizin Giriş Bölümünde konunun amacı, önemi, yöntemi, tekniği belirtilmiştir. Birinci Bölümde Hititler'in Anadolu'ya geliş coğrafyası yazılı belgeler ve arkeolojik malzemelere göre değerlendirilmiştir. Ayrıca kavmin yayılım ve nüfuz alanları incelenmiştir. İkinci Bölümde ise kavmin Anadolu'ya göçü sonrası Filolojik, Dinsel, Sosyal, Hukuki, Askeri, İdari, İktisadi, Sanat ve Coğrafya alanlarında etki ve etkileşimleri ortaya konmuştur.

Kaynaklar, Ekler ve Haritalar, Fotoğraflar tezin sonunda yer almıştır.

I. BÖLÜM

HİTİTLERİN ANADOLU'YA GÖÇLERİ

A) Arkeolojik ve Yazılı Belgeler Işığında Kavmin Geliş Coğrafyası

A-1) Arkeolojik Malzemeye Göre Kavmin Geliş Coğrafyası

Hititlerin Anadolu'ya hangi coğrafyadan ve hangi göç yolunu kullanarak geldiklerini anlayabilmek için, onlara ait maddi kültür belgelerini incelemek gerekir. İç Anadolu maddi kültür belgelerinin sürekliliği, Hint Avrupalılar'ın Anadolu'ya İlk Tunç Çağı'nda küçük gruplar halinde nüfuz ettiklerini doğrulamaktadır. Ancak, Anadolu'daki Hint-Avrupa soyundan olduğu bilinen Hititlerin Anadolu dışındaki kültürü hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Hititlere özgü karakteristik bir veriye geliş coğrafyaları olarak düşünülen yerlerde rastlanılmadığı, ayrıca Anadolu'nun kültürel gelişiminde, Hint-Avrupalıların yazılı belgelerle saptandığı tarihlerde veya birkaç yüzyıl öncesinde göçe işaret edecek bir kesinti ya da değişim izlerinin olmadığı, diğer taraftan maden sanatını geliştirenler dışardan gelenler ise, bunu kanıtlayan buluntuların yoğunlukla Anadolu dışında bulunması gerektiği, ancak bunu kanıtlayacak verilerin şimdilik yeterli olmadığı¹ ifade edilmektedir.

Bir diğer görüş ise Hint-Avrupa kavimlerinin özgün "anayurdu" konusundaki veriler, ağırlıklı Anadolu'da bir konuma işaret etmediği, Hint-Avrupa kavimlerinin Anadolu'ya bir tarihte dışarıdan gelmiş olduklarını, Hint-Avrupa anayurdu için aşağı Tuna'dan Karadeniz'in kuzey kıyısı boyunca Kafkaslar'ın kuzey eteklerine kadar uzanan yöreye işaret etmekte olduğunu ileri sürer. Bu yörenin, "Kurgan" olarak bilinen arkeolojik kültürle bir bağlantısı kurulmaktadır. Bu kültürün taşıyıcıları ilkin Avrasya bozkırlarından yayılıp, beşinci bin yıl sonlarına doğru Karadeniz kıyılarına ulaşmış ve üçüncü bin yıla gelindiğinde Baltık'tan Ege'ye kadar Avrupa

¹ DİNÇOL, Ali, "Hititler Son Tunç Çağı", **Arkeo-Atlas Dergisi**, Sayı:3, İstanbul 2004, s.23

topraklarına yayılmıştı. En tipik özelliği, çoğunlukla zengin gömüt armağanları içeren ev tipi mezarları örten tümülüsler (kurganlar) idi. Eğer bu yaklaşım doğruysa, Hint-Avrupa boylarının Anadolu'ya kuzeyden geldikleri anlaşılmaktadır².

Hint-Avrupalı kavimlerin Anadolu'daki geçmişteki izlerini sürmek için yapılmış olan antropolojik ve arkeolojik veriler oldukça önemlidir. Asur Ticaret Kolonileri öncesinde Anadolu'da yazılı belgeler olmadığı için bu verilere göre çalışmalar yürütülmüştür. Kazılarda sıkça rastlanan insan iskeletlerinin üzerlerinde yapılan çalışmalar kesin sonuçlara götürecektir kadar yeterli olmamaktadır. Ancak Anadolu'nun antropolojik gelişimi hakkında genel bilgiler verir. Öyleki, Yozgat ilindeki Alişar kazılarında bulunan insan iskeletlerinin antropolojik ölçümlere göre, Hitit Devleti öncesi Anadolu insanının narin kemik yapısına sahip, "Akdeniz ırkı" özellikler gösterdiği anlaşılmıştır. Yine aynı döneme tarihlenen, özellikle Karadeniz kıyılarında bulunan iskeletler üzerine yapılan ölçümler, bu insanların "robüst kemikli, iri ve uzun boylu olduklarını gösterir. Uzmanların tezlerine göre, kültürel açıdan farklılıklar gösteren Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında bu tür iskeletlere sıkça rastlanılmaktadır³. Arkeolojik verilere göre Hatti kültüründen tanıdığımız çeşitli madeni eserler, Alacahöyük, Horoz Tepe, Mahmatlar gibi yerleşmelerinde bulunmuş olan "güneş kursları", boğalar, geyikler, Bafra İkiztepe'de bulunan zengin tunç alet ve silahlar, bu bölgenin maden işleme sanatıyla benzerliğini kanıtlamaktadır.

Bunlara göre değerlendirdiğimizde arkeolojik ve antropolojik veriler doğrultusunda Hititlerin Kuzeyden, Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giriş yapmış olduğu kesin olarak saptanamamakla birlikte bu sonuca varmaktayız. İleride yapılacak daha kapsamlı bilimsel kazıların sonucunda ortaya çıkacak arkeolojik veriler bağlamında daha somut sonuçlar elde edilebileceği düşüncesindeyiz.

² MACQUEEN, J.G., "Hititler ve Hitit Çağında Anadolu", Arkadaş Yayınları, s. 28-29

³ DİNÇOL, Ali, Hititler Son Tunç Çağı, **Arkeo-Atlas Dergisi**, Sayı:3, İstanbul 2004, s.22-23

A-2) Yazılı Belgeler Işığında Kavmin Geliş Coğrafyası

Çoğunluğunu Hattili ve Hurrilerin oluşturduğu Anadolu halklarının tanınmayan Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerin kaynağını, 1906 yılında Boğazköy'de başlatılan ve hala devam eden arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan, çivi yazısıyla yazılmış 10000'den fazla kil tablet oluşturur. Daha önce de, Mısır'da Tell El Amarna'da bulunan 350'den fazla tableten de, Hititlerin tarihleriyle ilgili bazı önemli bilgiler elde edilmiştir. Hititlerin bir Hint-Avrupalı kavim olduğu, Anadolu'dan Hatti ülkesi olarak söz ettikleri, Boğazköy/Hattuşa'nın da Hatti ülkesinin başkenti olduğu, bulunan yazılı belgeler üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar ve çözümler sonucunda ortaya çıkmıştır⁴. Hititlerin Anadolu'ya göçüyle ilgili zamansal bilgiler konusunda kesin sonuçlar bulunmamakla birlikte, M.Ö. 2. bin dolaylarında Hint-Avrupa boylarının Anadolu'ya doğudan yani Kafkasya'dan geldiği araştırmacılar arasında benimsenen görüştür. Bir başka görüş ise Hititlerin Orta Anadolu'ya Karadeniz'in kıyı bölgelerinden nehirleri takip ederek gelmiş olduklarıdır⁵.

Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda benzer görüşler ileri sürülmüştür. 1930'larda ortaya atılan tez, bütün Hint-Avrupalı kavimler gibi, onların da batıdan, boğazlar üzerinden gelmiş olduklarıdır. 1940'larda, aynı konuda öne sürülen bir başka görüş de, Hititlerin Anadolu'ya Kafkaslar üzerinden gelmiş olduklarıdır. Bunlar, bir süre Yeşilırmak havzasında oturduktan sonra, daha batıya göç ederek Kızılırmak'ın çizdiği yay içinde yerleşmişlerdir. 1950 'lerde öne sürülen üçüncü bir görüşe göre; Hititlerin, Kuzey Mezopotomya'da yaşadıkları ve Eski Babil'den önce burada hüküm süren III. Ur Sülalesi'nin kullandığı çivi yazısını öğrenerek (M.Ö. 2150- 2050), oradan göç ederek Anadolu'ya geldikleridir. Sümer çivi yazısını Hititçe'de

⁴ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “ **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu**”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.365

⁵ DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Sanatı**”, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992, s. 11-12

kullanarak, resmi devlet dili ve yazısı haline getirmişlerdir. Hititlerin anayurtları ve geliş yollarının bilinmemesinin en önemli sebebi, çivi yazısından başka kültür, sanat ve geleneklerini geldikleri coğrafyaya taşımamış olmalarıdır. Hititlerin Mezopotamya etkileri göstermeleri ve imparatorluğun yıkılmasından sonra güneyde oturan Luvilerin ve büyük bir olasılıkla Orta Anadolu'daki Neşilerin, Suriye yörelerine dönmeleri, Hint-Avrupalıların anavatanı olan kuzey bölgelerinden Anadolu'ya doğudan yani Kafkasya'dan gelerek Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşadıklarını, sonra Orta Anadolu'ya yerleştiklerini göstermektedir⁶. Dördüncü görüş ise bu kavmin anayurdunun Anadolu olabileceğidir. Dillerinin Hint-Avrupa karakterli olması, kökenlerinin orta Anadolu olduğu ve ilk Tunç II. Döneminin sonlarından bu yana başlayan gelişmeler sonucunda, bölgede gelişim gösterdikleri ifade edilmiştir⁷.

Hint-Avrupalılar M.Ö. 3. binin son çeyreğinde (M.Ö. 2250 -2000) Atlantik kıyılarından Hindistan'a kadar uzanan bir coğrafya içinde güneye doğru göç hareketi başlatmışlardır. Sonradan Germanler, Latinler ve Hellenler gibi isimlerle anılan kavimlerin aşağı yukarı bugünkü yerlerine geldikleri, İranlılar, Kimmerler ve Hintliler gibi Hint - Avrupalı kavimler de yine değişik dönemlerde olmak üzere, bu göç hareketi sonucunda yaşadıkları bölgelere yerleşmişlerdir. Bu grupta anılan İskitler'in Prof.Dr. İlhami Durmuş tarafından yapılan araştırmalar sonucunda Ural-Altay grubuna ait olduğu ifade edilmiştir. Bu göç dalgası ile Anadolu'ya gelen Hint- Avrupalıların Troyalılar ve Thrakyalılar gibi bazı boyları Balkanlardan, Hititler ve onlarla gelen daha birçok Hint-Avrupa boyları ise Kafkaslar üzerinden gelmişlerdir. Frygler ve daha başka Balkan kavimleri ise M.Ö.1200 yıllarında son göç dalgasıyla Balkanlardan gelmişlerdir. Hint-Avrupalı boydan olan Mitanniler de Doğudan, Kafkaslar üzerinden gelip ve

⁶ AKURGAL, Ekrem. “**Hatti ve Hitit Uygarlıkları**”, İstanbul 1995, s.10

⁷ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “**Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu**”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.365

Orta Anadolu'ya yerleşerek, ikinci binin ortalarına doğru Hurrilerin ülkesini istila etmişlerdir⁸.

Hititlerin göçünü, Aka, Frygler ve Galatların göçleriyle karşılaştıran A. Goetze, Onların diğer Hint Avrupalı kavimler gibi batıdan, boğazlar üzerinden Anadolu'ya geldiklerini savunmuştur. Bu görüşe F. Sommer karşı çıkarak Hititlerin Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelip, Yeşilirmak kesiminde bir süre kaldıktan sonra Batı Kızılırmak Bölgesi'ne geçerek yerleştiklerini savunmuştur. L.Woolley ise Hititlerin Orta Anadolu'ya gelmeden önce Bereketli-Hilâl bölgesinde oturduklarını ve Kirbet Kerak denilen çanak-çömleğin Hititlere ait olduğunu ileri sürmüştür. Ancak söz konusu çanak çömleklerin Anadolu merkezli olması onun bu görüşünü geçerli kılmamıştır⁹.

Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri kadar geliş tarihi hakkında da farklı görüşler ortaya atılmıştır. Karum II evresinde (1940-1840) Hititlerin henüz İç Anadolu'ya ulaşmamış olduğu ve MÖ. 1840 dolaylarında Karum II'nin yıkılmasının Hititlerin gelişine işaret ettiği iddia edilmiştir. Aynı tarihlerde, Kafkaslar'dan İç Anadolu'ya doğru da bir hareket izlenmekteydi ve bu hareket, Güney Rusya bozkırlarından gelebilecek Hititlerin izleyebileceği güzergâha işaret ediyordu. Bu görüşte olmayan araştırmacılar, Asur belgelerinde sayıca çok fazlaca yer alan birçok adın Proto-Hititçe olduğunu ifade ederler. İkinci olarak, pek çok arkeologa göre, Kafkasya'da ve Hititlerin geçiş yolu üzerindeki bölgelerde arkeolojik verilere pek rastlanılmaz. Üçüncü olarak, Hititçe ve Luvice arasındaki yakın dilbilimsel ilişki, bu iki dili kullanan kavmin aynı coğrafyada yer aldıklarını ve aynı göç yolunu kullanarak geldiklerini göstermektedir. Bu görüşlerin sonucunda, Karum II'nin yıkılması Hititlerin gelişinin işareti olarak kabul

⁸ AKURGAL, Ekrem. “**Hatti ve Hitit Uygarlıkları**”, İstanbul 1995, s.10

⁹ CEYLAN, Alpaslan, “**Eski Anadolu'da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)**”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994, s. 29

edilemeyeceği gibi aksine Hititlerin Koloni Çağında Anadolu'da gelişmiş ve güçlü bir konumda oldukları ortaya çıkmaktadır¹⁰.

Anadolu'daki Hattiler ve diğer Hint-Avrupalı kavimler Hititlerin Anadolu'da varlıklarını göstermede etkili olmuşlardır. Bu durum En eski belgelerden biri olan Anitta Metni'nde, Hitit Hava Tanrısı Tarhunna, Hatti'nin tanrılaştırılmış tahtı Halmašuit ve Şiušmi/Şiušimmi'nin bir arada anılması, Hititlilerin ve Hattililerin İç Anadolu'da İmparatorluk öncesinde birlikte yaşadıklarını, dini metinlerde ve kült ritüellerinden anlaşılmaktadır. Bundan anlaşıldığı üzere Hint-Avrupalı kavimler Anadolu'ya Kafkaslar ya da Güneydoğu Avrupa'dan İlk Tunç Çağı'nın başlarından beri küçük gruplar halinde geldiklerini gerek yazılı belgeler gerekse maddi kültür verileriyle göstermektedir¹¹. Anadolu'nun yerli halkı olarak nitelenen Hattiler hakkında yapılan araştırmalarda özellikle dillerinin Batı Kafkas dillerinden olan Gürcü diliyle benzeştiği ileri sürülmüştür. Ancak bilinen en eski Gürcüce yazılı belgeler ile Hititlerin çiviyazısı ile kaydettikleri Hattice metinler arasındaki bağlantı, tam olarak ispatlanamamıştır. Hatti kültürünün öğelerinden olduğu bilinen sivri, uçları yukarı kalkık pabuçlar gibi bazı bezemelerin Gürcistan'ın Trialeti bölgesinde bulunan bazı madeni kaplar üzerine işlendiği görülmüştür¹². Bu durum iki bölge arasındaki bağlantıyı açıklamaya yardımcı olabilir. Bu durumda bize gösteriyor ki Hattilerin de Hititler gibi Anadolu'ya bir göç ile dışardan geldiği, Kafkasyadaki kültür öğelerindeki benzeşmelere dayanarak Anadolunun yerli halkı olmadığı kanaati uyandırmaktadır.

Hint-Avrupalı kavimlerin dili Karadeniz'in kuzeyinden başlayarak, Batı Avrupa ve Hindistan'ın da içinde bulunduğu geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hititlerin dili, Hint-Avrupa dil grubundan olan ve bugün Avrupada konuşulan dillerin ataları sayılan diller ile büyük benzerlikler gösterdiği bilinmektedir. Bu gruba ait en eski dil olan Hitit dili ve Hititlerin

¹⁰ MACQUEEN, J.G., "Hititler ve Hitit Çağında Anadolu", Arkadaş Yayınları, s. 30-31

¹¹ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 423

¹² DİNÇOL, Ali, "Hititler Son Tunç Çağı", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.26

kökeni ile ilgili bilgileri Hititler'in kişi ve tanrı adlarının dil yapısından anlamaktayız. Hint-Avrupa kökenli erken Anadolu halkların bu araştırmalar sonucunda MÖ 2300'lerden önce Anadolu'ya göç etmiş olma düşüncesini doğrulamaktadır¹³. MÖ 3. binde Mezopotamyalı hükümdarlar Sargon ve Naram-Sin' in (24/23. yüzyıl) edebi metinlerinde, MÖ 2. binin başlarına tarihlenen Kültepe/Kaniş'te Eski Asur metinlerinde ve Asurlu tacirlerin arşivlerindeki yazılı kaynaklarında Hint-Avrupalı adların ve deyimlerinin görülmesi Hititlerin varlığına işaret etmektedir¹⁴.

Bu bağlamda, çeşitli yazılı belgelerde geçen isim, tanrı adları ve dini terimlerden bilgi sahibi olduğumuz Hititlerin, MÖ 2 binde Anadolu'da varlık gösterdikleri anlaşılmakla beraber, kullandıkları dilin, Hint-Avrupa dil grubuna ait olması ve bu dil grubunun da kuzeyden Kafkasya'dan Anadolu 'ya girmesi bu kavmin geliş coğrafyasını göstermektedir.

¹³ OETTİNGER, Norbert, "Anadolu Dillerinin Oluşumu", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.406-407

¹⁴ KLENGEL, Horst, "Hitit Tarihi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.412

B) KAVMİN YAYILIM VE NÜFUZ ALANI

B-1) Yayılım ve Nüfuz Gelişimi

Anadolu'nun siyasi ve ekonomik önemi Hitit Devleti'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir. M.Ö. II. binde siyasi ve ekonomik çıkarlar yönünden mücadele eden kavimlerin göç dalgalarıyla geldiği bilinmektedir. Anadolu'nun gelişmeye uygun olması, jeopolitik ve ekonomik öneminin giderek artması nedeniyle gerek göçebe kavimler gerekse Mezopotamya da yüksek medeniyetler seviyesine ulaşmış kavimlerin ilgi odağı olmuş, bu da bölgenin önemini artırmıştır. Akad kralı Sargon'un (M.Ö.2340-2284) ve Naramsin'in (M.Ö. 2260-2263) de Anadolu'ya sefer yaptığını, Diyarbakır'ın yakınında bulunan, Pir Hüseyin Köyü'ndeki Naramsin Steli'nden anlamaktayız. bu dönemde Anadolu ile Mısır arasında siyasi ilişkilerin yaşandığını Manyas Gölü yakınlarında Dorak'ta, V.Sülale firavunlarından Sahure'nin (M.Ö.2475) isminin yazılı olan ince bir altın levhanın bulunduğu kral mezarından anlaşılmaktadır¹⁵.

Hint- Avrupa dil topluluğundan olan Hititler M.Ö. 2200-2000 tarihlerinde Anadolu'ya gelmeye başlamışlar ve M.Ö. 2000-1700 tarihleri arasında Hatti, Hurri, Kaşka gibi yerli beyliklerle siyasi ilişkiler yaşamışlardır. Bu çekişmeler sonucunda devlet kurma yoluna girmişlerdir.

Bu dönemde, madeni alet, silah ve ev eşyası kullanımının Ortadoğu'da yaygınlaşmış olmasından, bölgeler arası bakır ve kalay ticareti daha fazla yapılmaya başlanmıştır. Anadolu, özellikle bakır madeni yatakları açısından zengindi. Bakır yataklarının en yaygın olduğu bölgeler, Kuzey Anadolu'da Adapazarı'ndan Artvin'e kadar uzanan hatla, Diyarbakır yakınındaki Ergani'dir. Asur Ticaret Kolonileri Döneminde, tüccarlar bu madenleri Anadolu dışında pazarlıyorlardı. Ancak Anadoludaki bakır yataklarının denetimi, Karadeniz bölgesindeki kuzey komşularıyla sorunlar yaşanması nedeniyle Hititler açısından kontrol altına alınamamaktaydı. Kalay madeni de Batı Anadolu'da

¹⁵ CEYLAN, Alpaslan, a.g.t., Erzurum, 1994, s. 27

bazı bölgelerde bulunuyor fakat buralar da Hitit devletinin sınırları dışındaydı. Hititler, halkın ve ordunun ihtiyacı olan bakır ve kalayı sağlamak için, bu uzun mesafe bölgeler arasındaki ticaret yollarını denetim altında tutmaya çalışmışlardır. Suriye'deki Asurlular dışında, Orta Anadolu ile Mezopotamya arasındaki uzun mesafe ticaret yolları üzerinde, M.Ö. 3. bin yılın son çeyreğinden beri yaşamakta olan Hurriler de ticaret işleriyle uğraşıyordu. Hurriler de Hititler gibi önceleri, M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısında kısa ömürlü, küçük şehir devletleri kurdular.¹⁶

Hitit krallığının doğrudan otoritelerini uyguladıkları bölgenin genişliği savunma sorunlarına bağlı olarak değişmekteydi. Hatti ülkesi'nin kuzeyinde ve kuzeydoğusunda Kaşka ve Azzi-Haiasa, güneybatısında Arzawa ve güneydoğusunda Hurri gibi siyasi ve politik rakip devletler bulunması nedeniyle, anavatanın güvenliğini sağlamak için doğu ve güneydoğuda Hurrili düşmana karşı Işuvva ve Kizzuwatna, güneybatıda Arzawa düşmana karşı Aşağı Ülke, kuzey ve kuzey doğudaki Kaşka ve Azzi Haiasa'lı düşmana karşı ise Yukarı Ülke bir tampon bölge vazifesi görmekteydi¹⁷. Hititlerin yayılım politikasında sınır güvenliğinin ön planda olduğu, bu amaçla da düşman saldırılarını topraklarından önleyebilmek için vasal devletleri bu sınırlarda tampon bölge olarak kullanmışlardır.

M.Ö. 3.binin ortalarından itibaren Anadolu'da bulunan küçük krallıklar ve beylikler M.Ö. 2000 tarihlerinde, birer birer Hititlerin eline geçmeye başlamıştır. Bu dönemde Anadolu'da yerleşik olan Hattiler büyük nüfus çoğunluğuna sahiptiler¹⁸. Hititler Anadolu'ya geldiklerinde yarımada'nın doğusunda ve güney doğusunda Hurri (M.Ö. 2300-1200), kuzey doğusunda ise Troia (M.Ö. 3000-1200) uygarlıkları da bulunmaktaydı¹⁹. M.Ö. III. Bin yıldan beri Anadolu'da Hattilerin, Hurrilerin, Luwilerin yaşadığı ve onların Anadolu'nun yerli halkı olduğu düşünülmekteydi. Hititlerin Anadolu'ya M.Ö. II.

¹⁶ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “ **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu**”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.366

¹⁷ MURAT, Leyla. “Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)**, Ankara, 1998, s. 439-442

¹⁸ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. a.g.e., Ankara, 2000,s.367

¹⁹ AKURGAL, Ekrem. “**Hatti ve Hitit Uygarlıkları**”, İstanbul 1995, s. 93

bin yılın başlarında veya biraz daha erken bir dönemde gelmeleriyle Anadolu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal görünümünü değiştirmiş özellikle Koloni çağında ticaretle birlikte bazı merkezler önemli hale gelmiştir. Bunlardan Kaniş ve Kuşşara gibi şehirlerde yoğun faaliyetler gözlemlenmiştir. Kuşşara kralı Pithana ve oğlu Anitta, Koloni Çağı'nın sonlarına doğru, Orta Anadolu'daki şehirleri ele geçirmek suretiyle ilk defa merkezi ve büyük bir krallık kurmuş, Kaniş'i de başkent yapmıştır. Kendisine “büyük kral” anlamına gelen “rubaum rabium” denilmiştir²⁰. Böylelikle Anadolu'da ilk defa bir birlik kurulmuş ve ilerleyen dönemlerde bulundukları coğrafyada yayılmacı bir politika izleyerek önemli bir güç olmuşlardır. Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu'nun zenginliklerinin Asur'a taşınmasını engellemişlerdir.

M.Ö.18.yy. ortalarına gelindiğinde Anadolu'da geniş çaplı siyasal birlik kurma çabası içindeki Hititli krallarını görmekteyiz. Kentleri bir otorite altında toplamak için ilk hareketleri, belgelere göre Kuşşara kralı Pithana'nın oğlu Anitta tarafından yazılan metinde görülür. Anitta Metni, Hitit çivi yazısıyla yazılmış bir belge olup, I.Hattuşili zamanına kadar, olan Hitit tarihine ilişkin bilgiler verir. Bundan başka doğrudan bu döneme ilişkin bilgi veren yazılı belge yoktur. Hatta bu metni içeren çivi yazılı tabletler de olayların geçtiği zamana değil, çok daha sonraki yüzyıllara, M.Ö.16. ve 13.yüzyıllara aittirler. Kendisini Kuşşara soylu olarak tanıtmakla beraber Neşa kentini başkent yaptığı anlaşılan Anitta'dan I.Hattuşili'ye kadar geçen zamanda ancak ilk Hitit krallarına ait birkaç isim bilinmektedir. Bunlar da, içeriği dolayısıyla vasiyetname olarak adlandırılan I.Hattuşili'nin bir belgesindeki ve Telipinu Fermanı'ndaki geriye dönük anlatımlarla ya da kurban listeleriyle bilinmektedir. Bu isimler Kantuzili, Tuthaliya, Puşarruma ve Papahdilmah(Pawateilmah)'tır. I.Hattuşili'nin vasiyetnamesi'nin geçmiş yıllara dönük olayları içeren bir kısmından anlaşıldığına göre, bu kralın büyükbabası tarafından veliaht ilan edilen, ancak bir takım entrikalar sonucunda tahta geçemeyen Labarna, I.Hattuşili'den çok daha sonra, Eski Hitit Devleti'nin son

²⁰ ŞAHİN, Ali Hasan, “**Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)**”, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:7, Kayseri 2004, s.106-107

zamanlarında hüküm sürmüş kral Telipinu'nun ferman niteliğindeki belgesindeki anlatımlarla krallık yaptığı bilinen Labarna olmalıdır²¹. Söz konusu fermanın baş tarafında Telipinu'ya kadar olan Hitit tarihinin bir özeti vardır. Bu özet kral Labarna'nın zamanı anlatılarak başlar. Bu özetle kral Labarna'nın Orta Anadolu'da yoğun askeri seferlerle birçok kenti ele geçirdiği, ülkesinin sınırlarını genişlettiği anlatılır. Anitta'dan belki de bir yüzyıla yakın zaman sonra Hititler yeniden Orta Anadolu'da siyasal birlik kurma ve genişletme çabası içinde görülmektedirler.

M.Ö. 2000 -1700 süreci içinde Anadolu'da Hatti ve Hurri gibi yerli beyliklerle birlikte Hint-Avrupa kökenli göçmen beyliklerin de yer aldığını görürüz. Bu göç uzun bir sürede gerçekleşmiş olup, bu mücadeleler sonunda güçlü olan Anadolu'da varlığını sürdürmüş, güçsüz olanları nüfuzları altına alarak kendi kültürlerini yerleştirmişlerdir. Ancak bu aşamada politik nedenlerle kendilerine Hattice ve Hurrice ad takan²² birçok Hint-Avrupalı prenslerin bu tavrı, kimin yerli kimin göçmen olduğunu anlamamızı zorlaştırmaktadır. Hattilerin, Hitit egemenliğine girmeleri II. binde başlamıştır. Bununla beraber Hattiler, Hitit döneminde de nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Anadolu'nun Mezopotamyalılar tarafından Hattı Ülkesi olarak anılması M.Ö 2500 -2000 tarihleri arasında gelişmiş olan medeniyetin de Hattilere ait olduğunun bir göstergesidir. Hattilerin, doğuda Erzurum'a, kuzeyde Sivas ve Samsun'a güneyde Akdeniz'e kadar yayıldığı ve bütün Anadolu'yu kültür olarak etkilediği anlaşılmaktadır²³.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da büyük küçük birçok beylik bulunuyordu. Bu beyliklerin sayısı irili ufaklı yüzlere ulaşmıştır. M.Ö. 17. yüzyılın başlarında, Orta Anadolu'daki bu şehir devletleri, bu beylikler, bir federasyon biçiminde örgütlenerek, Hitit devletini kurdular. Bu örgütlenmenin en önemli özelliği, büyük kralla birlikte, başlangıçta bir "Asiller Meclisi"nin bu

²¹ YİĞİT, Turgut, "Hitit Krallığı'nın Kuruluş Dönemi", İdol Dergisi, Sayı:13, İstanbul 2002, s. 13

²² AKURGAL, Ekrem. "Hatti ve Hitit Uygarlıkları", İstanbul 1995, s 11

²³ CEYLAN, Alpaslan, a.g.t. Erzurum, 1994, s. 29

ilk siyasal birliği kurmada ve yöneticilerin seçiminde söz sahibi olmasıdır ²⁴. Kısa bir süre sonra, yönetimdeki Kuşşara kralları Hattuşu başkent yaptılar. Hitit kökenli bu krallar zamanında, Hitit dili Orta Anadolu'ya yerleşerek şehrin Hitit öncesi adı Hattuş, Hititçe Hattuşa olarak değiştirilmiştir. Hitit Kralı Labarna da adını değiştirerek, Hattuşili adını almıştır. Hattuşili Hattuşalı anlamına gelir. Hititler, Anitta'yla başlayan ve I. Hattuşili ile devam eden dönemde, çok yayılmacı bir politika izlemişlerdir. M.Ö. 14. yüzyıla gelindiğinde, ticaret yollarını denetim altında bulundurmalarından dolayı çok geniş bir coğrafyaya egemen olmuşlardır. Hitit tabletlerinin Boğazköy'ün dışında, Mısır'da Tel el Amarna'da, Hatay'da Tel Açana'da, Kuzey Suriye'de Meskene / Emar'da, Ras Şamra'da, Tarsus'ta, Boğazköy'e çok yakın olan Alacahöyük'te (Çorum ilinin 45 km güneyi), Yozgat Kerkenez Dağı Taşlık Höyük'te, Çankırı Ankara arasında İnandıktepe'de, Tokat Zile Masat Höyük'te, Çorum Ortaköy'de (Çorum ilinin 53 km güneydoğusu), Sivas Şarkışla Kuşaklı ile Yıldızeli Kayalıpınar ve Samsun Viranşehir Oymaağaç'ta²⁵ bulunmuş olması Hititlerin geniş bir coğrafyaya yayılmış olduklarını göstermektedir.

Bundan anlaşılıyor ki; Hititler Anadolu'da bulunan yerli ve göçmen Hint-Avrupalı kavimleri siyasi bir birlik altında toplayarak, yayılmacı bir politika izlemiş, ticaret yollarının denetimlerini ele geçirmesiyle güçlü bir imparatorluk haline dönüşmüştür. Bu yayılım coğrafyasını dört temel yön olarak başlıklar halinde incelemeye aldık.

²⁴ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “ Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.366

²⁵ KARASU, Cem, “Hititler”, Ankara 1999 ,s. 7

B-1-a) Batıya Doğru Gelişimi

İlk Hitit Krallarından Labarna'nın dönemiyle ilgili bize en geniş bilgiyi Telepinus Fermanı vermektedir. Bu fermanda Labarna'nın yapmış olduğu seferlerden ve ele geçirdiği ülkelerden bahsedilmektedir. İsmi geçenler şunlardır: Hupisna (Konya-Ereğli), Tuwanuva (Kilisehisar, Tyona kenti), Landa (Karaman), Zallara (Zalpa?) Parsuhanta (Puaışhanda), Lusnas(?), Labarna bu şehirleri, oğullarını ve akrabalarını atayarak idare etmeye çalışmıştır. Ayrıca imparatorluk dönemine ait bir anlaşmanın giriş kısmında Labarna'nın Arzava ülkelerinden Vilusa'ya yaptığı seferden ve ele geçirmesinden söz edilmektedir. Labarna zamanında, Hitit Sınırlarının bugünkü Bor'a kadar uzanmış olması gerekir²⁶. Hititlerin Kral Labarna dönemi sonunda artık güçlü bir devlet olmaya başladıklarını görmekteyiz.

Arzava Ülkesi, Hititlerin Batı Anadolu yayılım politikasında önemli yer tutmaktadır. Etrafında, Mira, Hapalla ve Şeha Nehri Ülkesi gibi, dil ve hanedan ilişkileriyle Arzava'ya bağlı "Arzava Ülkeleri" kümelenmiştir. Hitit metinleri, bu ülkelerin yerini belirlemede ve onlara karşı düzenlenen seferleri anlatmaktadır. Bu metinlerden, kasabalar ve bölgeler arası ilişkiler ağı saptanabilir. Bu ilişkilerin Anadolu coğrafyasıyla bağlantısını kurarken, orduların Hitit anayurdundan batıya giderken izleyebileceği yolları dikkate almak gerekir. Bunlardan ikisi özellikle önemlidir. Daha kuzeyde olanı, aşağı yukarı tam batı yönünde gider ve Ege kıyı kesiminin ortalarında son bulur. Bu yoldan ayrılan bir kol Sakarya Irmağı'na yönelir, ırmağı geçtikten sonra döner ve Marmara Denizi'ne ulaşana kadar kuzeye doğru ilerler. Daha güneyde olan diğer yol ise, Tuz Gölü'nün güneyinden geçer, Göller Bölgesi'ni aşarak güneybatıda Pamfilya ya da Likya'da son bulur. Bu yol, Arzava'nın yerini saptamamızı kolaylaştırır. Hitit topraklarına yapılan Arzava akınlarının genellikle önce Tuz Gölü'nün güneyindeki topraklara yöneldiği anlaşılmaktadır; bu nedenle Arzava'ya yönelik Hitit saldırılarının da aynı bölgeden başlayacağını varsaymak mantıklıdır. Buna göre Arzava ülkelerinin

²⁶ CEYLAN, Alpaslan, a.g.t., 1994, s. 31

güneybatıda yer alması gerekir ve Arzava'nın bir kıyı şeridi olduğuna göre söz konusu kıyı Pamfilya ya da Likya'nın olmalıdır. Bu sonuç oldukça mantıklı görünmekle birlikte tezat noktalar oluşturmaktadır. Likya ve Pamfilya'nın yüzey araştırmalarında Hitit çağında yerleşim izine rastlanmamıştır. Ancak, Arzava kadar güçlü, Hititlere meydan okuyan ve en azından Mısır'a denk düzeyde karşılık vermeye çalışan bir ülkenin tüm yüzey izlerinin olmaması da bu noktalardan birine işaret eder. Elbette, batıdaki birçok Klasik öncesi yerleşmenin, daha yüksek kesimlerde gerçekleşen büyük ölçekli erozyon nedeniyle tortu katmanlarının çok derinlerine gömülü kaldığı, bu yüzden varlıklarına dair pek kanıt bırakmadığı son yıllarda iyice açığa kavuşmuştur. Bu nedenle, eğer Arzava güneybatıdaysa, en büyük merkezlerinin bile izi böyle yok olmuş olabilir. Ancak ilgili dönemden önemli yerleşmelerin varlığına ilişkin fiziksel kanıt bulunana kadar, Arzava'nın güneybatıya yerleştirilmesi ciddi bir kuşku konusu olarak kalacaktır. Diğer seçenek, daha kuzeydeki öbür rotayı izlemek ve Arzava'nın Klasik Lidya bölgesinde olduğunu, Klasik Efes ya da Symirna yakınlarında Ege'ye kıyısı olduğunu düşünmektir²⁷. Her koşulda, "Arzava Ülkeleri" Arzava ile Hitit toprakları arasında bir yere yerleştirilmelidir çünkü askeri seferlerle ilgili metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, Hitit akınları Arzava'nın kendisine ulaşmadan önce bu ülkeleri etkilemekteydi.

Eski Krallık Dönemi'nin ilk zamanlarında Hitit boyunduruğuna girdikten sonra Arzawa, politik ve askeri açıdan kendini toparlamış ve bölgedeki Hitit hâkimiyetini zayıflatmıştır. M.Ö. 14. yüzyılda, I. Şuppiluliuma'nın hâkimiyet döneminin çoğunda bile, Arzawa Ülkeleri dikkate değer ölçüde bağımsız kalmışlardır. Hatta Arzawa krallarından biri olan Tarhundaradu, eşit derecede bir hükümdar olarak Mısır kralı Amenophis ile yazışmıştır. Ege Bölgesi'ndeki Hitit politikası, krallığın toprak bütünlüğü için tehlike yarattığı düşünülen politik birliklerin gözünü korkutmayı hedef almış olmalıydı. Bu politikanın arkasında sadece güvenlikle ilgili kaygılar değil, ekonomik çıkarlar ve politik saygınlık da yatıyordu. Düşman koalisyonlarını engellemek için Hititler, kendi politik

²⁷ MACQUEEN, J.G., "Hititler ve Hitit Çağında Anadolu", Arkadaş Yayınları, s. 41-42

ittifaklarını yerel hükümdarlarla güçlendirmişlerdir. Sonunda bütün Arzawa ülkelerini boyunduruğu altına alan II. Muşşili, bu topraklardaki vasal krallarla antlaşmalar imzalamıştır. Hapallalı Targaşnalli ve Şeha Nehri Ülkesi'nden Manapa-Tarhunda vasal olarak eski mevkilerine iade edilmişlerdir. Muwatalli'nin Hitit tahtına çıktığı dönemde, Piyama-Kurunta idaresi altında Arzawa, hâlâ Manapa-Tarhunda idaresi altında olan Şeha Nehri Ülkesi, Kupanta-Kurunta idaresi altında Mira-Kuwaliya, Ura-Hattuşa idaresi altında Hapalla ve daha kuzeyde Marmara Bölgesi'nde Alak-şandu idaresi altında Wiluşa vasal devletler arasında yer alıyordu²⁸.

Batı Anadolu Kalay madeni yatakları açısından İç Anadolu kadar zengin değildir. Bohemya'yı Arzava krallarının gereksinim duyduğu kalayın asıl kaynağı olarak düşünülmektedir²⁹. Bu nedenle Hattuşili'nin Arzava'yı fethedip Viluşa ile yüzlerce yıl neredeyse bozulmadan sürececek bir bağlantı kurma nedeninin, Alalah'a ve güneydoğu ticaret yoluna saldırma nedeniyle aynı olduğunu düşünmek mantıklı bir tahmindir. Her iki durumda da seferin amacı kalay olabilir.

Batıdaki diğer ülkelerden biri olan Viluşa bazen bir Arzava ülkesi olarak kabul edilir, ancak uzun süre Hititlerin yakın müttefiki olmuştur. Çoktandır Viluşa adıyla (V)ilion arasında bağlantı kurmak ve İlion/Troya yerleşmesini bu topraklara katmak düşüncesi vardır. Ancak Viluşa, uzak ve ulaşılması güç Troas bölgesinde olsaydı, İç Anadolu'yla olağanüstü güçlü bağıyı yıllarca koruyabilmesi zor olurdu. Hitit topraklarının daha yakınında, belki Eskişehir Ovası ya da civarında yer alması daha olası görünmektedir. (Vilusa (Vilios/Troia) "Majesteleri, Muvattalli, Büyük Kral, Hattuşa ülkesi [Kralı], Şimşeğin Hava Tanrısı'nın sevgili kulu, kahraman Büyük Kral [II.] Muşşili'nin oğlu şöyle der: Benim atam olan Labarna eskiden tüm Arzava ülkesini ve tüm Vilussa ülkesini ele geçirmişti. Bu yüzden sonraları Arzava ülkesi savaş başlatmıştır; ancak bu Olay eski olmasına rağmen ben Vilussa ülkesinin ayrıldığı hiçbir Hattuşa ülkesi kralı tanımıyorum. Hattuşa ülkesinden ayrılmış

²⁸ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s.288-289

²⁹ MACQUEEN, J.G., "Hititler ve Hitit Çağında Anadolu", Arkadaş Yayınları, s.47

olsalar bile, uzaktan da olsa krallar yakın dosttular ve düzenli aralıklarla birbirlerine elçiler gönderdiler.” Hitit Büyük Kralı II. Muvattalli (yak. MÖ 1290 - 1272) ile dönemin Vilusa yöneticisi arasında yapılan bir antlaşmanın metni bu şekilde başlar³⁰. Labarna unvanı Hitit tarihinde MÖ 1600'lerden öncesine işaretler. Öyleyse antlaşmanın yapıldığı yıl Hitit İmparatorluğu ile olan dostluk ilişkileri en az 320 yıl öncesine dayanmaktaydı. Hitit merkezi idaresinin takip edebildiği kadarıyla, geçen uzun zaman süresince Viluşa Hattuşa'dan ayrılmamıştır. Viluşa, Troas Bölgesi'nin güneybatı kenarında, Arzava ülkeleri'nin en kuzeydeki devleti olarak, Seha devletinin kuzeyinde gösterilmiştir. Bir de Lukka Ülkeleri vardır. Bunların da batılı oldukları bellidir ama tam yerlerini saptamak zordur: Likya, Likonya ve Marmara Denizi'nin güney kıyıları gibi birbirinden uzak yerlerde karşımıza çıkarlar. Yakın zamanda öne sürüldüğü gibi bu durum, "Lukka"nın bir bölgeye değil bir dile işaret etmesi ve batılı "Luwiya" teriminin Hititçedeki karşılığı olması ile açıklanabilir; yani "Lukka ülkesinde yaşayan" yerine "Luvice konuşan" anlamına geliyor olabilir³¹. Luwilerin ise, Anadolu'nun güney ve batı taraflarında yaşamış oldukları anlaşılmaktadır³².

Hitit kaynaklarında geçen Lukka/Lukka Ülkeleri'nin, sahil kesimi de olan dağlık bir bölgede yer aldığı, ancak sınırlarının tam olarak belli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu aşirete dahil olanların doğu Karia ve Pisidia yakınlarına kadar yayılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Lukka'dan bahseden Hitit kaynaklarının çoğu, bu ülkenin Lykia ve Lykaonia'yı (Konya Ovası) da içine alan, İç Anadolu'nun güneybatısı ve güneyinde uzanan topraklarda yer aldığına işaret etmektedir. Lykia'nın büyük bir ihtimalle bölgenin Tunç Çağı'ndaki adı olan Lukka'dan gelmiş olmasının yanı sıra, Lykaonia da, bazı araştırmacılara göre Luvice "Lukka'da oturanlar" anlamına gelen Lukawani kelimesinin Yunanca'ya uyarlanmış şeklidir. Lukka'nın, resmi devletlerden oluşan Arzawa gibi uyumlu bir politik varlık değil, ara sıra askeri ittifaklar

³⁰ LATACZ, Joachim, "Vilusa (Vilios/Troia)-Kuzeybatı Anadolu'da Hititlere Bağlı Bir Devletin Merkezi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.478

³¹ MACQUEEN, J.G., "Hititler ve Hitit Çağında Anadolu", Arkadaş Yayınları, s. 41

³² MACQUEEN, J.G., a.g.e., s. 42

yapan aşiret gruplarının oturduğu etno-coğrafi bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Lukka'dan bahseden Hitit kaynaklarından, pek uzlaşmacı olmadıkları ve Kizzuwatna halkına oranla, devlet düzeninin bir parçası haline getirilebilmelerinin kolay olmadığı izlenimi edinilmektedir. Bu durum, Lukka halkının hem politik hem de askeri açıdan neden sık sık Hititlerin doğudaki düşmanlarıyla ve özellikle kıyıdaki Myken'lerle Hititlerin bölgedeki çıkarlarına karşı işbirliği yaptığını açıklamaktadır. Örneğin, hain Piyamaradu Lukka ülkelerindeki ayaklanmadan yararlandığında ve III. Hattuşili isyankarlara karşı harekete geçtiğinde, Tawagalawa mektubunun belirttiği gibi, isyan çıkaranlar Ahhiyawa hakimiyetindeki bölgeye sığınmıştır. Bütün Lukka liderliğinin bir arada olmaması, daha çok kabile veya aşiretler şeklinde örgütlendiklerine işaret etmektedir. Hitit kralına sadık kalanlar, Piyamaradu tarafından halklarıyla beraber ülkelerinden sürülmüştür. Hitit kaynakları, Lukka'dan ilk olarak II./III.(?) Tudhaliya'nin Annalleri'nde bahsetmektedir, M.Ö. 15. yüzyıl sonu veya 14. yüzyıl başına ait bu yıllık icraat belgesinde, Hititlere karşı Aşşuwa koalisyonunu kuran Batı Anadolu devletlerinin isimleri sıralanmıştır. Bu konfederasyon, Troia ve Lukka da dahil olmak üzere, toprakları güneybatıdan kuzeybatıya doğru uzanan ülkeleri kapsıyordu³³.

Anadolu'nun Batı ve Orta Akdeniz bölgesindeki politik meselelerin karışık durumu, bazen Lukka'lıların da katılımıyla birlikte, Yeni Krallık Dönemi'nin sonuna kadar Hititlere sorun çıkarmaya devam etmiştir. Aslında, son Hitit kralı II. Şuppiluliuma, Hattuşa Güney Kale'de bulunan yazıtında Lukka, Maşa ve Tarhuntaşşa ülkelerine karşı sefere çıkağından bahsetmiştir. Başka bir deyişle, başta Lukka olmak üzere tamamıyla Hitit hâkimiyeti altında olmayan bu bölgelerin bazıları, büyük ihtimalle geleneksel sosyo-ekonomik örgütlenmelerini korumuş olmalıydılar. Denizci Lukka'lılar M.Ö. 14.yüzyılda Kıbrıs sahillerine akın etmişler ve anlaşılan bu yaşam stili, Batı Kilikia kıyılarında yaşayan belli toplumlar arasında, geç dönemlere kadar devam etmiştir. Hititler Lukka'lıları politik anlaşmalar yoluyla kontrol etmeye

³³ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s.322-323

çalışmışlar, ancak Lukka ordularının Hitit müttefiği olarak çarpıştığı Kadeş Savaşı'nda olduğu gibi, bu anlaşmalar sadece Hititlerin güçlü dönemlerinde, Lukka'lıların sadakatini temin etme konusunda işe yaramıştır. Lukka bağımsız bir politika izlemeye devam etmiş ve ücretli denizci askerleri, muhtemelen Batı Anadolu müttefikler ve Deniz Kavimleri ile birlikte Mısır'a karşı Libyalılar'ın başlattığı cesur girişimde yer almışlardır. M.Ö. 13. yüzyıl sonu ya da 12. yüzyıl başlarına doğru, Ugarit kralı Deniz Kavimleri'nin gemilerinin önünü kesmek amacıyla kendi gemilerini Lukka kıyılarına gönderdiğinde, Lukka'lılar istilacılarla işbirliği yapmış olabilirlerdi³⁴. Son Tunç Çağı sonunda, Hitit devletinin çöküşüne götüren olaylar, Lykia ve Karia'daki demografik yapıyı da etkilemiş olmalıydı.

Nimet Özgüç tarafından "Şuhut" kaynaklı Karum Ib katmanına ait "Eski Suriye" üslûbundaki silindir mühürler, Afyon'un, Hititlerin varlığının bilindiği Assur Ticaret Kolonileri Çağının geç evresinde Orta, Güney Anadolu ile olan ticari ilişkilerini göstermektedir. M. Ö. II. binin ilk çeyreğinde Afyon bölgesinin İç Anadolu ile olan ilişkilerinin kuvvetli olduğu, maddî kültür belgeleri açısından onun batıdaki sınır bölgesini oluşturduğu bilinmektedir. J. Mellaart 'Kultepe Ib çağında, İç Anadolu etkinliğinin batıya doğru Beycesultan'a kadar yayıldığı ve bunun maden ticaretinden kaynaklandığı görüşündedir³⁵.

³⁴ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s.322-323

³⁵ EMRE, Kutlu, "Yanarlar Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı", T.T.K.,Ankara,1978,s.66

B-1-b) Doğuya Doğru Gelişimi

Anadolu'nun öteki bölgelerinden çok farklı bir gelişme çizgisi sürdüren Doğu Anadolu, Erken Bronz Çağı'nın başlarında Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın etkisi altındaydı. Taş temel üzerine kerpiç duvarlı, tek, bazen çift odalı evlerde oturan bu halkın, geçiminde avcılığın da önemli bir yeri vardı. Koyu yüzlü açkılı, kaba, el yapımı kapları yanında, Suriye ve Mezopotamya etkili, açık renkli ve çark yapımı ince kaplar da kullanıyorlardı. Bu evrenin en önde gelen merkezleri arasında, Malatya-Elazığ yöresinde Arslantepe, Norşuntepe, Korucutepe ve Tepecik adları sayılıyor. Erken Bronz Çağı'nın I. döneminin sonlarına doğru, Doğu Anadolu, Kuzeydoğu'dan, olasılıkla Araş Vadisi yönünden gelen kalabalık bir göçün etkisi altına girmeye başladı. Bunun sonucunda, Doğuda Transkafkasya'dan kuzeybatı İran'daki Urmiye Gölü'ne, Batıda Divriği-Kangal yörelerinden Malatya'ya, Güneyde Doğu Toros silsilerine kadar yayılan çok geniş bir yeni kültür bölgesi oluştu. Bölgenin, ulaşım, iletişime çok zor şartlarda olanak tanıyan dağlık yapısına karşılık, ortak özellikleriyle dikkati çeken, bir bütünlük gösteren bu yeni kültüre, "Khirbet Kerak", "Karaz", "Erken Transkafkasya" ve "Doğu Anadolu Erken Bronz Çağı" gibi değişik adlar verildi. Doğu Anadolu'da, sanki bir nüfus patlaması yapan bu göçün, Transkafkasya'dan gelen "Hurrileri" getirdiği sanılıyor³⁶.

M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında İşuva Ülkesi'nin, Kuzey Mezopotamya'daki Asur ve Hurri-Mitanni Devletleri ile Hititler arasında bir geçiş bölgesi oluşturduğunu³⁷ biliyoruz. Bu kültürlerin etki alanlarını, coğrafi bakımdan kesin çizgilerle sınırlayamıyoruz.

M.Ö. 13. yüzyılda İşuva, Yukarı Fırat Vadisi'nde, Hitit kraliyet ailesiyle bağları olan yarı bağımsız bir Hurri krallığı idi. Korucutepe'de Ari-Şarrumma, [Ehli]-Şarrumma gibi İşuva krallarına ait mühür baskılarının bulunması, bu

³⁶ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. "Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 276-277

³⁷ UMURTAĞ, Gülsün. "Korucutepe II 1973-1975 Dönemi Kazılarında Bulunmuş Olan Hitit Çağı Çanak Çömleği", T.T.K., Ankara, 1996, s. 104

şehrin İşuwa'nın başşehri olabileceğini akla getirmektedir. Hatti'de olduğu gibi, burada da kırsal kesim ekonomisi saray tarafından örgütlenmiş ve idare edilmiş olmalıdır. İşuwa bölgesinin stratejik açıdan Hititler için çok önemli olduğuna hiç şüphe yoktur ve onu bir müttefik olarak tutabilmek için her türlü çabayı sarf etmişlerdir. Ancak, Doğu Anadolu'nun bu kısmında Hitit politik hâkimiyetinin ne derece etkili olduğu tartışmalıdır. Korucutepe ve İmikuşağı gibi büyük şehirlerde bulunan arkeolojik kanıtlar, yerli maddi kültür belgelerinde (mühürler, çanak çömlek, silahlar) güçlü Anadolu geleneklerinin varlığına işaret ederken, Hattuşa'da bulunan bazı metinler Hitit idaresinin İşuwa ve Fırat'ın doğusunda yer alan diğer yerel politik güçlerin sadakatine tam olarak güvenemediğini göstermektedir. Her ne kadar bu politik güçlerin yerleri tam olarak bilinmiyorsa da, çoğunlukla Hurrilerin oldukları bölgelerde yer aldıklarına hiç şüphe yoktur. Örneğin I. Hattuşili'nin annallerinden, muhtemelen Hitit ve Hurri nüfuzunun etkili olduğu bir alanda bulunan Hatra şehrinin sık sık politik sadakatini değiştirdiği izlenimi edinilmektedir. Kizzuwatna'lı Şunaşşura ile yapılan antlaşma, muhtemelen Kizzuwatna'nın muhalif bir politik tutum sergilemesi nedeniyle, İşuwa hâkimiyeti altındaki topraklarda Hitit politik etkisinin güçlü olmadığına işaret etmektedir. M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında artan Assur gücü, Hititlerin bu bölgedeki çıkarlarına meydan okumuştur. I. Şalmaneser döneminde (M.Ö. 1263 -1234), zaten Habur'un üst kesimlerine, Balih'e ve belki Aşağı Fırat Havzası'na da hâkim olan Assurlular'la yapılan toprak kavgaları, bu bölgedeki durumu hem politik hem de askeri açıdan Hititler için tutarsız bir hale getirmiştir. Assurlular, İşuwa'ya yakın bölgelere doğru genişlemeye başladıklarında, sorun daha ciddi bir boyuta ulaşmıştır³⁸.

Pahhuwa, İşuwa ve bu bölgedeki diğer yerel devletlerin İhtiyarlar Meclisi ile yapılan Hititçe bir antlaşma, M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında politik gücün birkaç yerel hükümet arasında paylaşıldığını göstermektedir. Kuzeyde, herhalde zayıflamış olması nedeniyle Azzi-Hayaşa

³⁸ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 372

konfederasyonundan bahsedilmemiş, ancak daha önce Hayaşa'ya bağlı olan Tukkama, Kummaha ve Pittiyarik gibi küçük hükümetler, politik çıkarları doğrultusunda özgür hareket etmişlerdir. Örneğin, resmi olarak bir Hitit müttefiki olan Pahhuvva, politik bağlılığına aldirmamaya başlamıştır. Hitit kralının Kummaha'ya karşı yaptığı seferde, Pahhuvva kralı Mita ona destek vermeyince, bu durum iyice açığa çıkmıştır. Evlilik yoluyla Kummaha kralı ile akraba olan Mita, sadece politik yükümlülüklerini yerine getirmemekle kalmamış, Hitit düşmanı olan kaçaklara sığınma hakkı vermiş ve yakın bir Hitit müttefiki olan İşuwa topraklarından insan ve sığır kaçırmıştır. Başka bir yerel reis olan Kalimuna adında biri Mita'yla birlikte hareket etmiştir³⁹.

Sonunda Pahhuvva bozguna uğratılmış ve Hititlerle bir barış antlaşması imzalamaya zorlanmıştır. Hititler, Pahhuvva halkından Mita ve Kalimuna'yı bütün akrabaları ve mal varlıklarıyla beraber teslim etmelerini, kaçakları geri vermelerini ve İşuwa'nın gasp edilen mallarını tazmin etmelerini istemişlerdir. Bu şartların yerine getirilmemesi halinde, Hitit kralı içlerinde Dukkamma/Tukkama hükümdarı Arihpizzi'nin de bulunduğu Pahhuvva komşularına bu talimatı zorla uygulama emri vermiştir. Hititler, özellikle Assur tehdidi altında bulunmalarının, Hititlerle yapılacak bir antlaşmada önemli bir teşvik edici unsur teşkil ettiği bu hükümetlerin aşiret konseyleri ya da halk meclisleriyle anlaşmalar yapmışlardır. M.Ö. 13. yüzyıl sonuna ait Asur annallerinde kral olarak bahsedilmelerine rağmen, bu "ülkelerin" hükümdarları Hurrilerle akraba aşiret reislerinden başka bir şey değildiler. M.Ö. 13. yüzyıl sonlarında Yukarı Fırat Vadisi nüfusu içinde Luwi'li gruplar da vardı. Bu tarihi ayrıntılar, muhtemelen Malatya-Elazığ bölgesi dışında kalan dağlık arazilerin çoğunun aşiret devletleri arasında paylaşıldığı şeklindeki arkeolojik profili doğrulamaktadır⁴⁰.

³⁹ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 376

⁴⁰ YAKAR, Jak, a.g.e., İstanbul 2007, s. 377

B-1-c) Güneye Doğru Gelişimi

Hitit devleti, üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu yarımadasının ortasında yer aldığı halde, bir kara devleti özelliği göstermiştir. Askeri ve ticari her çeşit ulaşım karayoluyla yapılıyordu. Bu dönemde, Mezopotamya ve Mısır, nehirler üzerinde su yolu taşımacılığı yapıyorlardı. Hitit tarihinin en parlak dönemlerinde bile, liman olanakları çok uygun olan Batı ve Güney Anadolu sahilleri gelişmemiştir⁴¹. Kuzey Suriye, 13. yüzyılın büyük devletleri olan Mısır, Hitit; Babil ve Asur için, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'yu birbirine bağlayan karayollarının kavşak noktası olduğundan bu devletlerce tek siyasal ve ekonomik hedef olmuştu.

Anadolu içerisinde siyasal birlik sağlama hareketleri ve Hititler'in bir aşamadan sonra Anadolu içi faaliyetleriyle birlikte güneydoğu yönünde ağırlık kazanan dış politikaların nedenleri değişik açılardan ele alınabilir. Onların ilgilendikleri bölgenin coğrafi konumu buraya yönelmelerindeki önemli etkenlerden biridir. M.Ö. II. binyılın siyasal ve kültürel açıdan güçlü uygarlıklarının geliştiği Mezopotamya, Mısır ve Anadolu arasında yer alıyor olması dolayısıyla Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye, Anadolu'daki güçlerin Mezopotamya ve Mısır'la olan ilişkilerinde geçmek zorunda oldukları, hatta güçlü oldukları dönemlerde ellerinde bulundurmaya arzuladıkları yerd⁴². Ulaşım her yerde kolaylıkla sağlanamamasına rağmen, ilişkilerin gelişmiş olması ve bu yönde gösterilen ilgi, bölgenin o zamanın dünyasında cazip özellikleri bulunduğunu, en azından Hititler'in kendilerine göre, burası ile ilgilenmeyi gerektirecek nedenlere sahip olduklarını gösterir.

I. Hattuşili sadece Anadolu içinde seferlerle kalmayıp, Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'ye de yönelmiştir. Anadolu içinde siyasal birliği sağlayan bu kral zamanında, tüm Hitit tarihi boyunca izleyebildiğimiz dış politikanın temel hedefi de böylece ortaya konulmuştur. I.Hattuşili'nin yaptığı

⁴¹ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “ Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.368

⁴² YİĞİT, Turgut, “Hitit Krallığı'nın Kuruluş Dönemi”, İdol Dergisi, Sayı:13, İstanbul 2002, s. 15

askeri seferleri yıllara göre anlatan altı yıllık icraatını konu alan yıllıklar'daki sıraya göre, kral önce Anadolu içi ile ilgilenmiş, daha sonraları ise seferlerini çoğunlukla güneydoğu yönünde sürdürmüştür⁴³.

I. Hattuşili ve I. Murşili'nin hedefleri Hitit devletini güneye açtıkları seferlerle geniş bir yayılma politikası amaçlanarak, sınırları geniş güçlü bir devlet yapısına kavuşturmak. Yapılan seferlerin amacı, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın zenginliklerinden ve yüksek düzeydeki uygarlıklarından yararlanmak, ülkelerini Orta Anadolu'ya oranla çok daha bereketli olan topraklara, deniz kıyılarına ulaştırmaktır. Böylece ilk hedef, gelişmiş bir kültür düzeyine ulaşmış, zengin Halpa/Halep şehri olmuş ve sonuçta Babil'i, çağının en üstün uygarlık ve kültür temsilcisi büyük metropolü ele geçirmişlerdir⁴⁴. Böylece Hitit dünyası kültür, sanat ve din alanlarında da Kuzey Suriye'nin ve Mezopotamya'nın gelişmiş uygarlığından etkilenerek Eski Babil çivi yazısını devletin resmi yazısı haline getirmişlerdir.

Hititlerin bu verimli ve yüksek kültüre sahip Halep şehrini alma isteği, Onların, Anadolu'nun öteki yüksek kültürlü yerli halkı Hurriiler ve daha güneyde, onlardan da yüksek düzeyde olan Mezopotamya kavimleri ile ilişki kurmalarını sağlamıştır. Böylece Hititler Mezopotamya'nın kültür ve sanat alanlarından etkilendiler. Özellikle yazı alanında bu etkilenme görülmektedir. Filolojik açıdan bu etkilenme, ayrıntılı bir şekilde ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Hititler, Anadolu'daki varlıkları zamanında büyük nüfusa sahip Hurriilerle tam bir ortamında olmadıkları bilinir. Anadolu'ya ilk büyük Hurri akını I. Hattuşili zamanında olmuştur. I. Hattuşili bu akınlara direnmekle kalmayıp, bir taraftan Arzava'ya ve Halep'e seferler düzenleyerek devletin gücünü göstermiş, diğer taraftan da, Hititlerin Akdeniz ticaretine bizzat katılmasını sağlamıştır. Bunları, Boğazköy (Hattuşaş) metinlerinden anlamaktayız. ancak, Hititler Kuzey Suriye'yi tarihleri boyunca devletin siyasi ve iktisadi çıkarları için

⁴³ YİĞİT, Turgut. “**Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu**”, Ankara 2000, s. 74

⁴⁴ DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Sanatı**”, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992, s. 15

önemli görmüşlerdir. Bu nedenle Hitit kralı I. Hattuşili yapmış olduğu Halep seferi esnasında Hurrilerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Hurriler Eskiçağ'ın Önasya'sında bütün tarihleri boyunca Sümer-Sâmi (Babil-Asur) kültürünün yayılmasına vesile olmuşlardır⁴⁵. I. Hattuşili ilk önce Hurriler'in yer aldığı Alalah'a (Tel Açana), arkasından Ursu (Urfa) şehrini almıştı. I. Hattuşili zamanında Anadolu'nun büyük bir Hurri istilasına maruz kalmış ancak, Hattuşili anallerinde "bana yalnız Hattuşaş kaldı" dediğine göre, Hurriler'in Hitit devletinin merkezi Hattuşaş'a kadar yaklaştıklarını anlaşıyor. Kizzuwatna devleti, Alalah devleti ve merkezi Wasuganni olan feodal Hurri-Mitanni devleti, Hitit devletinin Suriye politikasını kuşkusuz engelliyorlardı⁴⁶. Hitit Büyük kralı II. Tuthalya Suriye'deki Halep şehrini hâkimiyet altına alarak. Anadolu için tehlike teşkil eden Hurrilerin etkisini ortadan kalkmıştı. Böylece Hititler, Ege Göçlerine kadar sürecek (M.Ö. 1200), Kuzey Suriye hâkimiyetini kurmuş oluyorlardı. Hitit Büyük kralı I. Suppiluliuma (M.Ö. 1400) Mitanni kralı Mattivvaza (Kurtivvaza) ile antlaşma yapmış, Hurriler Anadolu için tehlike olmaktan çıkmıştır. Yine de Hititler çoğu dönemde Hurrilerle uğraşmak zorunda kalmışlardır.

I. Hattuşili, egemenliğini bir an önce denize ve güneyin büyük merkezlerine ulaştırmak ve onların zenginliklerinden yüksek medeniyetlerinden faydalanmak istemiş, Hititlerin Arzava ülkelerinden olan Ullama (Antalya-Elmalı)'nın ele geçirmesi ile Akdenize açılma olanağı bulunulmuştur. Ayrıca, Halep'in alınması da Kuzey Suriye'ye kadar genişleyerek, çevre kültürler üzerine yapılan başarılı seferler ile önemli ekonomik gelişmeler görülmesini sağlamıştır. I. Hattuşili'nin genişleme politikasında öncelikle iç güvenliği sağlamak ve siyasal birlik sağlama hareketleri olmuştur. Ancak daha sonraki dönemlerinde daha iyi görülen devlet içi disiplini sağlamakta zorlanmıştır⁴⁷. Dışarıda ise başarılı seferlerle, Güneydoğu Anadolu'daki şehirleri ele geçirerek, Hurrilerin saldırılarını

⁴⁵ ALPMAN, Adil. "Anadolu'da Hurriler", III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996), Ankara, 1998, s. 29-30

⁴⁶ CEYLAN, Alpaslan, a.g.t. Erzurum, 1994, s. 32

⁴⁷ CEYLAN, Alpaslan, a.g.t. Erzurum, 1994, s. 34

önlemiştir. Aynı zamanda da Kuzey Suriye tarafını da güvenlik altına almıştır. I. Hattuşili Mezopotamya ve Suriye'ye egemen olduğu gibi, Anadolu'nun içlerine kadar sefer yapan Akad kralı Sargon'u kendisine örnek almıştır.

Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'nin M.Ö. II. binyılın coğrafi konumu, önemli siyasal ve kültürel merkezleri arasında bulunuyor olması Hititler'in her dönemde bu yöne ilgi duymalarını sağlamıştır. Coğrafi konumu nedeniyle, Yukarı Mezopotamya/ Kuzey Suriye bölgesi, Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinin buluştuğu kilit noktadır. Akdeniz'in sahil kesimlerini, Filistin, Mısır, Mezopotamya, İran, Anadolu ve kuzey bölgelerini birbirine bağlayan ticaret yolları burada kesişir. Eski Doğu tarihinde bölgenin politik güçleri, sürekli bu bölgeyi doğrudan ya da dolaylı olarak kontrolleri altına almayı denemişlerdir. Bu yüzden Hitit İmparatorluğu'nun genişleme politikası çerçevesinde, Kuzey Suriye'nin alınmasının önemli bir stratejik amacı vardır. Bu bölgede kurulmuş devletçikler ve şehirlerin Anadolu dışındaki diğer güçlerin egemenliğinde bulunması, Anadolu için tehlike oluştuyordu. Bundan dolayı, I.Hattuşili Mısır ve Mezopotamya'daki güçlerin etkisi altında olan Yamhad Krallığını alarak kendini güçlü bir konuma getirmiştir⁴⁸. Hurriler'in güneydoğudaki yoğun varlığı ve Anadolu içlerine dek etkilerini genişletebilmeleri de Hititler'in onların yarattığı ve yaratacağı tehlikeleri önleme amacının da buraya yönelmelerine sebep olmuştur.

I.Murşili döneminde, daha çok güneydoğuya seferler yapılarak, Halpa (Halep) ve Babil üzerlerine gidilmiştir. Bu dönemde Halep krallığının başında II. Hammurabi, Halep'e bağlı olan Alalah (Açana) şehrinde ise Ir-kabtum isimindeki krallar bulunmaktaydı. Ayrıca kuzey Suriye'de aralarında siyasi birlik bulunmayan, birçok küçük şehir devleti vardı. Bu krallıklar I.Murşili dönemine kadar Babil'e bağlı kalmışlardır. I. Murşili önce Halep sonra Mari Krallığı'nı ortadan kaldırmış ve böylece Babil yolu kendisine açılmıştır. Bu konuda bizi Telepinu Fermanı aydınlatmaktadır: "Hattuşaş'da Murşili kral oldu. Aynı şekilde oğulları ve denizi hudud yaptılar. Halep'e gitti ve orayı tahrip etti.

⁴⁸ YİĞİT, Turgut. "Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu", Ankara 2000, s. 87

Ve Halep'ten esirleri ve ganimetleri Hattuşaş'a getirdi. Babil'e gitti orayıda tahrip etti. Hurrileri defetti ve Babilli esirleri ve ganimetleri Hattuşaş'a getirtti. Hantili bir saki idi. O Murşili'in kızkardeşi ile evli idi ve Hantili Zidantas ile anlaştı ve onlar bir fesat kurdular. Murşili'yi katlettiler ve kan akıttılar". Fermanda da açıkça belirtildiği gibi Babil şehri, I. Murşili tarafından ele geçirilmiştir. Aynı zamanda M.Ö 1531'de Babil'i alarak, I. Babil devletine de son vermiş oluyordu. Hitit devletinin Orta Mezopotamya'ya kadar uzanan bu seferiyle, Hatti Ülkesine pek çok ganimet ve büyük bir ün katmış ve Hititlerin kendilerini büyük devletlerarasında, Ön Asya toplumlarına kabul ettirmelerini sağlamıştır. Babil'in ele geçirilmesi ile Hitit devletinin güney sınırı, Basra Körfezine dayanmamakla beraber, Akdeniz ticaretini bu körfeze bağlayan, Fırat kervan yolunun kontrolü, Hitit krallığının eline geçmiştir. Hattuşaş'da bulunan belgelerden bu fetihle birlikte Anadolu'nun kapılarının, Mezopotamya medeniyetine açılmış olduğu anlaşılmaktadır. Hititler, edebiyatta, ilimde ve dinde yeni fikirlerle karşılaşmışlardır. Murşili I'nın Babil'den getirdiği esirler arasındaki kâtipler, Babil medeniyetini Anadolu'ya aşlamak için Babil destanlarını, büyü ve ciğer falı metinlerini yazmışlardır. Hititlerin Babil'i fethi, Babillileri de şaşırtmış olmalı, çünkü Babilli kronik yazarlar, "Hantili adam geldi. Babil'i aldı, diye ifadeler kullanmışlardır Yine Murşili I'nın Kuzey Suriye seferiyle ilgili bir bilgiyi Şuppiluliuma'nın Halep kralı, Talm-Sarruma ile yaptığı anlaşmada bulmaktayız. Eskiden Halep Krallarının Ülkesi Büyük Krallıktı. Ama onların krallığını, Hatti Ülkesinin kralı, Büyük Hattuşili 'berbat' etti. Hatti Ülkesinin kral, Hattuşili'in torunu Hatti kral, Büyük kral Murşili, Halep ülkesi krallığını, ve Halep Ülkesini ortadan yok etti"⁴⁹. Bu bilgilere dayanarak anlıyoruzki, Hitit devletinin planlı ve başarılı seferleriyle kuzey Suriye oradan da Mezopotamya ya dek uzanan alan denetim altına alınmıştır.

Hititler Girit, Ege Denizi ve Kıbrıs ile deniz ulaşımını kontrol altında tutabilmek için Marmara ve kuzey Ege sahillerinden ziyade Anadolu'nun güney sahillerini seçmişler ve Pamphylia'da yoğun bir şekilde yerleşmişlerdir. M.Ö. 14. yüzyılın ikinci yarısında Hititlerin, Doğu Akdeniz'in ticaret merkezi

⁴⁹ CEYLAN, Alpaslan, a.g.t., Erzurum, 1994, s. 42-43

olan Ugarit (Ras Şamra) ile yakın ilişkiler kurduğu, orada resmi görevliler bulundurduğu, Ugarit'in de, Boğazköy/Hattuşa'da, bugünkü bankaların işini yapan bir temsilcilik kurdukları, arkeolojik kazılardan anlaşılmıştır. Buna göre, Ugarit'ten gelen gemiler yüklerini, Hititlerin denetimindeki Ura limanına boşaltıyordu. Hititlerin bu yolla aldıkları mallar arasında, bronz ve kalayın bulunduğu çivi yazılı tabletlerden kesin olarak anlaşılmıştır⁵⁰. Ura limanı onlar için oldukça önemlidir. Tarhundassa-Hulaja Nehri Ülkesi'nin sınırlarının batıda Parha (Perge)'dan Anadolu'nun güney sahilleri ve Kizzuuaatna'yı kontrol ederek Konya-Kulu'ya kadar uzanmış olduğu anlaşılmaktadır⁵¹.

M.Ö. 2. binyılda Kuzeydoğu Akdeniz Bölgesi, birbirini izleyen bölgesel güçlerin hâkimiyeti altına girmiştir: Yamhad, Eski Hitit Krallığı, Mitanni, Yeni Hitit Krallığı ve Asur. Mitanni'nin bölgesel bir süper güç olarak bertaraf edilmesinden sonra, bölge M.Ö. 14. yüzyılda tamamen Hitit kontrolü altına girmiştir. Ugarit'de bulunan bir metinden anlaşıldığına göre, Hatti için Mukiş, yiyecek kıtlıkları zamanlarında önemli bir tahıl kaynağı oluşturuyordu. Bu metinde, Mukiş'ten bir Ugarit gemisiyle Ura'ya gönderilen 2000 ölçek tahıldan bahsedilmektedir. M.Ö. 13. yüzyıl ve belki de daha öncesinden beri Mukiş ve Mısır'dan deniz yoluyla Anadolu'ya gönderilen bu tür tahıl nakliyatları, Hatti'de kuraklıkların neden olduğu kıtlıklar kadar sık yapılmış olabilmirdi⁵². Mukiş'in Hatti'ye tahıl göndermede rol almış olması, çiftçilerinin büyük miktarlarda arpa ve buğday fazlası üretebildiklerine işaret etmektedir.

Kilikia'nın M. Ö. 2. binyılın ilk evresine ait tarihine, Hitit metinlerinde hem Hatti müttefiki hem de vasali olarak ortaya çıkan Kizzuwatna damgasını vurmuş olmalıydı. Kizzuwatna toprakları Ceyhan (Pyramos) ve Seyhan (Saros) nehirleri arasında ve bu nehirler boyunca uzanıyordu. En parlak dönemlerinde bu politik varlığın toprakları Çukurova'dan, kuzeydoğuda Maraş ve Göksun'a kadar uzanıyordu. Kappadokia'nın güneyi bu krallığın bir

⁵⁰ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “**Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu**”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.368

⁵¹ KARAĞÜZ, Güngör, “**Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. Binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi**”, s.178

⁵² YAKAR, Jak, “**Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı**”, İstanbul 2007, s.328-329

parçası olabilirdi, ancak I. Hattuşili döneminde büyük bir ihtimalle Hitit idaresi altındaydı. Kizzuwatna krallığının ne zaman ortaya çıktığının tam olarak bilinmemesine rağmen, ya I. Murşili'den sonra tahta çıkan Hantili ya da M.Ö. 16. yüzyıl sonuna doğru Zidanta döneminde bir eyalet olarak tanınmıştır. Aşağı yukarı bu dönemde kral Pilliya Hitit kralıyla bir antlaşma imzalamıştır. Ancak bu antlaşmaya rağmen, "Adaniya şehri ülkesi" nin de dahil olduğu Kizzuwatna'nın, Hitit kralı Ammuna'ya karşı yapılan bir ayaklanmaya katılması, Hititler karşısında tam toprak bütünlüğüne sahip tamamen bağımsız bir devlet olmadığını göstermektedir. Bir nesil sonra, Kizzuvvatna'nın göreceli bağımsızlığı İşputahşu tarafından yeniden gündeme getirilmiştir. Kilikia şehri Tarsus'ta bir damga mührü bulunan bu kral, bir hükümdar olarak Hititlerle bir antlaşma imzalamıştır. Ehey, Pattatişşu gibi krallara politik açıdan bağlayıcı antlaşmalarda yapılan atıfların da gösterdiği gibi, Hatti'yle yapılan bu tür ittifaklar sık sık yenilenmiştir. İşputahşu Antlaşması Kizzuwatna'nın, kuzey ve doğu Kilikia'nın da ötesinde uzanan geniş topraklara hâkim, bağımsız bir resmi krallık olduğunu göstermektedir. Esas olarak Hurrilerin oturduğu İşmirika Ülkesi ve Kilikia'nın dışında yer alan Uruşşa ve İrita'nın da bu krallığın bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de, M.Ö. 15. yüzyıl ortalarında, Kuzey Suriye'de Mitanni gücünün giderek artmasına rağmen, Kizzuwatna'nın politik etkisi Amanoslar ötesine ulaşmıştır. Ancak, M.Ö. 15. yüzyılın ikinci yansında, III. Tutmosis idaresindeki Mısırlılar'ın geri çekilmesini fırsat bilen Mitanni kralı Şauşattar, krallığını yeniden örgütlemiş ve politik hâkimiyetini Amanoslar'ın batısına kadar genişletmiştir⁵³.

Bunun sonucunda, Kizzuwatna kısa süre için Mitanni'ye bağımlı hale gelmiştir. Her ne kadar Mısır ve Mitanni arasında Suriye'ye hâkim olma konusunda anlaşmazlıklar çıkmış olsa da, bu politik düzenleme IV. Tutmosis'in hâkimiyet döneminde (M.Ö. 1400 -1390) de devam etmiştir. M.Ö. 14. yüzyıl başında, muhtemelen II./III. (?) Tudhaliya döneminde, Kizzuvvatna

⁵³ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 325

kralı Şunaşşura, Hititlerle bir antlaşma imzalayarak Hatti'ye olan sadakatini göstermiştir. Bu antlaşma Kizzuwatna'nın politik bağımsızlığını ciddi şekilde etkilemiş ve sınırlarını küçültmüştür. Doğu Kilikia yoluyla, Kizzuwatna üzerindeki güçlü Hurri politik etkisinin artması nedeniyle, Hititler politik antlaşmalarla bu bölgeyi kontrol altında tutmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu antlaşmanın öncesi ya da sonrasında Hatti'den Kuzey Suriye'ye giden bir geçiş koridoru arayan Hititlerin, Toros Dağları kuzeyinde biraz toprak verdikleri Kizzuwatna'yı İşmirika Antlaşması'nı imzalamaya zorladıkları anlaşılmaktadır. I. Arnuwanda döneminde büyük bir ihtimale Toros Dağları'nın kuzeyindeki bölgeler artık Kizzuwatna'ya ait değildi ve statüleri de yan özerk bir vasal devlete indirgenmişti. Bu devlet, M.Ö. 14. yüzyılda tamamen Hatti topraklarına katılmıştır⁵⁴.

15. yüzyıla girerken Eski ve Yeni Hatti krallıkları arasına, olasılıkla Hurriler'in kuzeybatıya doğru güçlü bir çıkış yapmaları sonucu, hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Karanlık Çağ yaşanmıştır. Bu karanlık sürenin nedeninin Hurrilere dayandığı ileri sürülmektedir, çünkü Hititler'de bu dönemde yoğun bir Hurri etkisi gözlemlenmektedir. Hititlerin II. Tuthaliya (1450) zamanında yeniden güçlenmesinden sonra, Mitanni krallığına karşı girişilen savaş en önemli görev sayılmış, bu savaş en sonunda Şuppiluliuma (1380-1346) zamanında devleti imparatorluk haline dönüştürmüştür. Ülkenin toprakları bu kral döneminde tekrar genişler, Halpa, Kargamış alınarak tüm Kuzey Suriye egemenlik alanı içine katılır ve alınan bu iki önemli kentin başına Şuppiluliuma'nın oğulları getirilir. Kuzey Suriye üzerinde emelleri bulunan Mısır ile ittifak arayışı içine giren, Hurrilerin kurduğu Mitanni krallığı yıkılıp, Hitit krallığına bağlı bir beylik durumuna getirilinceye dek sürdürülmüştür. Bu kral artık krallık olan ülkesinin sınırlarını Suriye'den Lübnan'a kadar genişletmiş ve dolayısıyla, Kuzey Suriye'yi, kendi sınırlarının en uç kalesi olarak gören Mısır'ın etki alanına girmiştir. Bu çağda Eski Doğu dünyası, Mısır, Hitit krallığı ve aşağı Mezopotamya'daki Kassit egemenliği altındaki

⁵⁴ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 325

Babil krallığı gibi üç büyük ve güçlü krallık arasında paylaşılıyordu. Mısır ve Hititler'in Kuzey Suriye için mücadeleleri onları büyük bir savaşla karşı karşıya getirmiştir. Savaş, 1286 yılında Hititler'in yararına sonuçlandı. Savaş sanki Mısır'ın yararına sonuçlanmışçasına, II. Ramses başkent Theben'deki bir tapınağın iki tarafı kuleli, anıtsal kapıları üstüne bir yazıtla mağlubiyetlerini kapatmaya çalışsalar da Hititler ile bir dostluk antlaşması yapmışlardır. Hitit kralı III. Hattuşili ve II. Ramses arasında gerçekleştirilen bu antlaşma ile Kuzey Suriye'de Hitit egemenliği kabul edilmiş olmakta⁵⁵ ve konusu geçen bölgede başarı sağlamışlardır. Bugün de hala önemini yitirmeyen bu antlaşma, o dönemin iki büyük güç arasında gerçekleşen en önemli siyasal gelişme sayılmaktadır.

Hitit İmparatorluğunun bilinen son hükümdarı II. Şuppiluliuma, baş gösteren yiyecek sıkıntısıyla daha da gerginleşen duruma rağmen bazı askeri başarılar göstermiştir. Hattuşa'da, bugün Güney Kale olarak adlandırılan kesimdeki bir yazıtta, II. Şuppiluliuma'nın askeri birliklerinin Orta ve Güneybatı Anadolu'da başarıyla savaştığından, Tarhuntaşşa'da da hükümdarın yeniden otorite kurduğundan söz edilir. Çiviyazılı belgeler, Karkamış kralı ve doğrudan Büyük Kral tarafından denetlenen Alaşiya (Kıbrıs) ülkesiyle antlaşma yapıldığına dikkat çeker⁵⁶.

⁵⁵ NAUMANN, Rudolf, “Eski Anadolu Mimarlığı”, T.T.K., Ankara, 1991, s. 20

⁵⁶ KLENGEL, Horst, “Hitit Tarihi”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.418

B-1-d) Kuzeye Doğru Gelişimi

Kaşkaların bağımsız boylar halinde yaşadıklarını, dağlık alanlarda yaşamayı tercih ettiklerini, Eski Hitit devletinin sonlarından imparatorluğun çöküşüne kadar devamlı saldırı içinde oldukları bilinmektedir. Dönemin yüksek medeniyete ve askeri gücüne sahip olan Hititlerin Kuzeyde mücadele etmek zorunda kaldığı barbar bir kavim olarak ifade edildiği görülür.

Hitit kralı III. Hattuşili'nin (1275-1250) tahta çıkışı sırasında yazılan Kaneş'in Büyük Hitit Devleti Çağında çevresiyle politik ve siyasi ilişkisini gösteren önemli bir belge vardır. Bu belge bu dönemin bulunan tek belgesi olması açısından da önemlidir. Bu belgede kral, kardeşi Muwatallis' in (1306-1282) yokluğundan faydalanan Kaşka'ların Hitit ülkesine saldırısını anlatırken “...O'nun yokluğu sırasında bütün Kaşka ülkesi... ayaklandı. Bunlar... aldılar. Düşman Marassantiya'yı geçti ve... Kanes ülkesine saldırıya başladı... sonra gene efendim İstar benim önümde gitti ve sonra gene kendi yeteneklerimle düşmanı yendim.” demektedir⁵⁷. Bundan anlaşıldığı gibi, Kuzeyde oturan bu dağlı kavim XIII. yüzyıl başından başlayarak Hitit şehirlerine, bu arada Kaneş'e saldırılarda bulunmaktadır. Fakat Marassantiya'(Kızılırmak) yi geçip Kaneş'e saldıran Kaşka'ları Hattuşili yenmiştir. Ancak Kaşkalar her fırsatta Hititlere kuzeyden saldırarak her zaman sorun oluşturmuşlar ve belirli bir askeri gücün bunlarla savaşması Hititler ekonomisi açısından da yıpratıcı bir etki oluşturmuştur.

⁵⁷ BAYDUR, Nezahat. “**Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar**”, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1519, İstanbul, 1970, s.61-62

II. BÖLÜM

HİTİTLER'İN ÇEVRE KÜLTÜRLERLE ETKİLEŞİMİ

A) FİLOLOJİK ETKİLEŞİMİ

Günümüzde Hint Okyanusu kıyılarından Atlantik kıyılarına kadar uzanan coğrafya içinde konuşulan Hint-Avrupa dil ailesi Türkçe, Macarca ve Fince gibi Ural-Altay ve Arapça-İbranice- Aramice gibi Sami dil gruplarının dışındaki tüm dilleri içerir. Hititçe bu ailenin bilinen en eski üyesidir ve tüm diğerleri gibi kullanılmadığı için "ölü diller" olarak nitelenen Anadolu Dilleri Grubu içinde yer alır. Bu dilin MÖ 2. binyıldaki akrabaları Luvice, Palaca ve Hiyeroglif Luvicesi (Doğu Luvice); MÖ 1. binyılda ise Lykia, Lidya dili ve Sidece gibi yerel Pamfilya dilleridir. Anadolu Dilleri Grubu dışında olmakla beraber, Hititçe'nin diğer "ölü" akrabaları Latince ve Eski Yunanca'dır. Hattice ve Anadolu'nun güneydoğusu, Kuzey Suriye ve kuzey Mezopotamya'da konuşulan Hurri dili, modern akrabaları açısından Kafkas dillerine yakınlık gösterirler. Bu dilleri konuşanlarla Hint-Avrupalılar arasında dinsel, kültürel ve siyasal her türlü ilişki ve doğal olarak etkileşim olmuştur⁵⁸. Hititçe (Luvice ve Palacayla birlikte) birçok kola ayrılan, aralarında Hint-İran, Yunan, İtalik, Kelt, Cermen ve Slav dillerinin de bulunduğu, En eski Hititçe yazılı metinler, MÖ 16. yüzyıla tarihlenmekte, bir örnekte de, eldeki kopyaların, bir buçuk asır öncesine kadar giden orijinalere dayandığı görülmüştür. Hititçe'nin gramer yapısı, örneğin Yunanca ya da en eski Hintçe ile (Veda) karşılaştırıldığında, bu iki dilin Eski Anadolu dillerine göre daha zengin ve ayrıntılı bir gramer yapısına sahiptir. Örneğin, Yunanca'da bulunan sübjonktif, istek kipi (obtativ), veya geniş zaman kipi (aorist) gibi haller, Hititçe'de bulunmaz⁵⁹.

Hitit Çağında Anadolu'da, başlıca üç Hint-Avrupa dili konuşuluyordu. Bunlar Neşi, Luwi ve Pala dilleriydi. Anadolu'daki Asur Ticaret Koloni Devrinin

⁵⁸ DİNÇOL, Ali, "Hititler Son Tunç Çağı", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.22

⁵⁹ WILHELM, Gernot, "Hitit İmparatorluğu'nun Dilleri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara, 2002, s. 406

en önemli merkezi olan Kaniş ve Hitit diline adını veren, ilk Hitit başkenti Neşa aynı şehrin adlarıdır. Neşa'nın bugün de, Kültepe ve Karahöyük olmak üzere, İki farklı adı vardır. Hititler kendi dillerine bu şehrin adına göre ni-şi-li, na-şi-li, na-eş-um-ni-li, yani "Neşaca" demişlerdir. Neşa, ilk defa, Hititçe yazılmış en eski tarih belgesi olan Anitta metninde geçmektedir. Neşa, Sivas-Kayseri hattında olup, boyutu ve şekliyle, Yakın Doğu'nun en büyük merkezlerinden biridir. Kendine özgü kültürünün, birbirinden farklı dillerin konuşulduğu kozmopolit bir çevrenin ve uluslararası ticaret merkezlerinin ilk temsilcisidir⁶⁰. Luwi dili Güney Anadolu'da, Likya'dan Adana'ya kadar uzanan bölgede, Arzawa ile Kizzuwatna ülkelerinde kullanılıyordu. Pala dili de Paflagonya bölgesinde, yani Kızılırmak ve Sakarya arasındaki yörelerde yaşayan kavimlerce konuşuluyordu⁶¹. Doğu Anadolu'da Hurrice, Troia, Aşşuva (Asia) da yani Batı Anadolu'nun kuzeyinde ve ortasında da büyük olasılıkla Hint-Avrupa dil grubunun çeşitli lehçeleri konuşuluyordu. Lydia, Karia ve Lykia bölgelerinde de Hint-Avrupa dillerinin yaygın olduğu görüşünde olan uzmanlar, Lydia ve Lykia lehçelerinin Hint-Avrupa dil grubuna ait olmaları ile birlikte, her iki dilde de Hitit öncesi kavimlere (Leleglere ve Pelasglara) ait substrat (tabaka altı) öğelerin bulunduğunu saptamışlardır⁶².

Anadolu'da Hint-Avrupa'lı ile Hint-Avrupa'lı olmayan diller arasındaki ilişkilere gelince: MÖ 1600'lere ya da bundan kısa bir zaman önce Hattuşa ile Anadolu'nun kuzey kıyıları arasında kalan bölgede bir başka dil daha konuşulurdu. Bu dil Protohattice de denilen Hint-Avrupa dili olmayan bir yapıdadır. Hattice olasılıkla Hint-Avrupa kökenli Anadolu'ların buraya gelmesinden önce Anadolu'da konuşulan dildir. Hattice Kuzey Anadolu'da konuşulan Palaca ve Hititçe'yi etkilemiştir⁶³. Hattice'nin Hititçe üzerinde yaptığı büyük etki açıkça belli olmaktadır. Hititler'in en eski dinsel metinlerinde tüm önemli tanrılara Hattice de seslenilmekteydi; bu sesleniş

⁶⁰ ÖZGÜÇ, Tahsin, "Neşa Bir Şehrin Gelişim Öyküsü", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.458

⁶¹ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. " **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu**", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.377

⁶² AKURGAL, Ekrem. "**Hatti ve Hitit Uygarlıkları**", İstanbul, 1995 s 74

⁶³ OETTİNGER, Norbert, "Anadolu Dillerinin Oluşumu", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.406-407

Hititçe açıklama da çoğu zaman eklenmekteydi. Bunun dışında, Eski Hitit döneminde gelişen krallık kavramı da geniş anlamda Hatti kökenlidir. Hititler, dillerinin Neşa'dan Hattuşa'ya geçtiğini bilmekteydiler; Çünkü Hititler, "Neşili" ifadesi ile Hititçe anlamı ifade ediyorlardı. Hititçe'de "hattili" dendiğinde ise kendi öz dilleri olmayan "Hattice" anlaşıldı; yani Hattuşa ülkesinin Hint-Avrupa dilinden olmayan eski dili "(proto) Hattice'dir.

Hititler zamanla kendi dillerinin imkânlarıyla yeni türetilen isimler kullanmışlardır. Neşa-Hititçesi'nde -att eki ile kişi ve tanrı isimleri türetilirdi. Bu isimler olasılıkla MÖ 2000'lerde türetilmiştir. Neşa için tipik olan isimler arasında sonu -seba- "Cin" takısıyla biten tanrıça adları da bulunur. Bazı tanrısal varlıklar da gerçek Hitit sözcük yapısını gösterirler. Bunlar evin koruyucu tanrılarıdır ve adları dom- yani, "ev" sözcüğünden türetilmiştir. Hattice'den doğrudan Neşa Hititçesi'ne alınan ad olarak yalnızca taht tanrıçası Halmaşuitt'in adı bilinirken, dolaylı biçimde etkilenmenin bu dil yoluyla yayıldığı düşüncesine varılmaktadır. Muhtemelen bunlar Hattice'nin ve Hatti manevi dünyasının Hititler üzerinde dolaylı etkisi sonucu türetilmiş sözcüklerdir. Türetilmiş bu tür sözcükler yalnız Hititçe'nin değil, Güney Anadolu'da konuşulan Luvice'nin ya da en erken dönemlerde en eski Anadolu dilinin de Hattice'den etkilendiği anlamına gelebilirler. Hemen hemen tüm eski dönem Hint-Avrupa dilleri eski isim sistemlerini muhafaza ederken, Hititçe'de bundan tamamen ayrılmıştır. Bunun yerine Neşa'da bulunmuş Asur ticari belgelerinde, yeni oluşturulmuş bir sistemle karşılaşırız. Bu sistem kendi Hitit öğeleri ile eskiler kullanılmaksızın yeni oluşturulmuştur. Üçüncü evrede, yani Hattuşa'nın başkent olduğu (yaklaşık MÖ 1600 - 1200) Büyük İmparatorluk Çağı'ndaki gelişmelerde önce kişi adlarına bakılacak olursa; Kaneş (Neşa) döneminde Hititler'in taşıdığı adlara bu evrede fazla rastlanmaz. Bunlar MÖ 1600 civarına ve biraz öncesine ait tarihi metinlerdir. Luvi sözcük kökenli adlar dışında, Hitit adları ne Hitit döneminden ne de ondan önceki erken dönemlerden tanımlanabilmektedir. Yapısal olarak Hattuşa'lı iki kralın Hattice adlarını anımsatmaktadırlar. Bu adlar Piyusti ve Pamba'dır ve MÖ 1800'ler ve MÖ 3. binin son bölümünde

yaşanmış olaylarla ilgili aktarımlarda geçerler. Hitit İmparatorluk Çağı'nda yaşayan Hititler, Neşa-Hititçesi'nde oluşturulan yeni gerçek Hitit kişi adlarını bırakmışlardır; bunun yerine eski Hatti halkının kullandığı kişi adlarını kullandıklarına dair veriler bulunmaktadır. Aynı tablo Eski Hitit Çağı tanrı adlarında da ortaya çıkmaktadır. Neşa'dan alınan tanrılar ve Hava Tanrısı'nın adı dışında kullanılan adlar ya Hatti tanrı adlarının uyarlanmış halidir ya da doğrudan Hattice'den alınmışlardır⁶⁴. Söz konusu özel isimlerin ve Hatti dininin iki aşamada gerçekleşen adaptasyon, Anadolu'da kültür geleneğinin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Eski Hitit Çağı kültürü kendinden önceki Hatti kültürünün bir devamıdır.

Yazılı belgelerden Hititlerin diğer kültürlerden ne kadar etkilendiklerini anlamaktayız. Din alanında, buna bağlı olarak mitolojik yazın türünde, özellikle Anadolu'nun güneydoğusu ile Kuzey Suriye bölgesinde yaşayan Hurri toplumunun aracılığı sayesinde Mezopotamya'dan pek çok unsur Hititlere aktarılmıştır⁶⁵. Anadolu'yu Hititler Dönemi'nde Mezopotamya'ya bağlı kılan en önemli etken, Hattuşa'da Eski Krallık Dönemi'nden beri kullanılmaya başlanmış olan "Çivi Yazısı"dır. Hititler Mezopotamya'nın o denli etkisinde kalmışlardır ki kendi çivi yazılarında Akkadça ve Sümerce yazı işaretlerini oldukları gibi kullanmışlardır⁶⁶. Tel-Amarna'da bulunan iki mektupla, daha sonra Boğazköy'de elde edilen binlerce belge çivi yazısı ile yazılmıştı. Ancak bu çivi yazısı en eski Hitit şehri Neşa'nın bitişiğinde kurulmuş olan karumda Asurluların kullandığı çivi yazısından biçim yönünden daha eskidir. Hititlerin çivi yazısının, türü bakımından üçüncü Ur hanedanının Eski Babil öncesine (M.Ö. 2150 -2050) ait olması gereken, ancak örnekleri elimize geçmemiş bir çeşidinden alındığı kabul edilmektedir. Bu yüzden Hititlerin çivi yazısını Anadolu'ya gelmeden mi yoksa geldikten sonra mı aldıkları tartışma konusu olmuştur. Hititlerin çivi yazısından başka bir de hiyeroglif, yani kutsal oyma (yazı) anlamına gelen resimli yazıları vardı. Bu yazı türünde de hecelerle

⁶⁴ OETTİNGER, Norbert, "Anadolu Dillerinin Oluşumu", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.409

⁶⁵ DİNÇOL, M. Ali, "Hitit Yasaları", **Anadolu Araştırmaları XII**, İstanbul 1990, s.97

⁶⁶ AKURGAL, Ekrem, "**Anadolu Kültür Tarihi**", Tübitak, Ankara, 2005, s. 114

yazmak aşamasına ulaşılmış olmakla beraber, daha eski bir anlatım şekli olarak her sözcük bir tek işaretle tanımlanıyordu. Örneğin tanrı, kral, ben (birinci tekil şahıs) gibi sözcükleri bir tek işaretle anlatılıyorlardı⁶⁷.

Hitit mühürleri, Hitit toplumu tarafından kullanılmış olan çiviyazısı ve hiyeroglif yazı sistemleri ile yazılmıştır. Ancak çiviyazısı kullanımının sadece kral, kraliçe ve bazı kral ailesi mensuplarının mühürlerine özgü bir ayrıcalık olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak, memur ve halk mühürlerinde sadece hiyeroglif yazısı yer almakta, kral mühürlerinde ise, hiyeroglif işaretlerin yer aldığı orta alanı çerçeveleyen dış kenarda çiviyazılı bir lejand bulunmaktadır. Ünvanlı veya ünvensiz kişilerin mühürlerinde sadece hiyeroglif kullanılmış olması ve böyle mühürler içeren konik bullaların tahta tabletlere bağlanmış olması; halka açık yerlerdeki anıtlar üzerinde de yalnızca hiyeroglif yazıtların bulunması, Hititler döneminde yaygın olan yazı sisteminin hiyeroglif, yaygın olarak konuşulan dilin ise, bu yazı sisteminin uygulandığı Luvice olduğunu ortaya koymaktadır. Hititler döneminde yaygın olan yazı sisteminin hiyeroglif, yaygın olarak konuşulan dilin ise, bu yazı sisteminin uygulandığı Luvice olduğunu ortaya koyar. Çiviyazısı ve Hititçe'nin resmi yazı ve dil halinde kaldığı görülmektedir. Halka ait hiçbir yazışmanın çiviyazılı belgelerde bulunmaması da bu kanıyı doğrular niteliktedir⁶⁸.

Hitit imparatorluğu çok uluslu bir kültüre sahipti ve farklı gelenek öğelerini özümsemişti. Hitit tören uygulamaları Hititçe yazılmıştır; ancak ilahiler ve yakarılar türünde tüm ya da parçalar halinde ele geçen, başka dilde yazılmış metinler de bulunmaktadır. Kullanılan diller Hattice Palaca, Luvice, Hurrice ve Babilce'dir. Hattice ve Palaca yazılmış belgeler Eski Hitit kültüne aittir ve Orta Anadolu'nun kuzeyine özgü geleneklere dayanırlar. Eski Hitit döneminde başlayan, MÖ 14. ve 13. yüzyılda giderek çoğalan Luvice belgelerin Güney Anadolu kökenli oldukları düşünülmektedir. Hurri ve Mezopotamya kültürlerinin büyük etkisi ise MÖ 15. yüzyılda başlar ve Büyük

⁶⁷ AKURGAL, Ekrem. “**Hatti ve Hitit Uygarlıkları**”, İstanbul 1995 s.20

⁶⁸ DİNÇOL, Belkıs, “Büyükler, Prenslar, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.428

İmparatorluk Dönemi'nde daha da güçlenir⁶⁹. Hititler, Mezopotamya'dan öğrendikleri çiviyazısı ile kil tabletler üzerine antlaşmalar, resmi yazışmalar, kanunlar, kült kuralları ve hatta edebi metinleri kaydetmişlerdir. Bazı önemli antlaşma metinlerinin maden tabletler üzerine de yazıldığı ve ayrıca günümüze ulaşamamış tahta tabletlerin de varlığı biliniyor⁷⁰. Hititler ayrıca "Hitit hiyeroglifi" ya da "Luvi hiyeroglifi" adı verilen bir tür resim yazısıyla da kendilerini ifade ediyorlardı. Bir tür resim yazısı olan hiyeroglifin kullanımı daha geniş kitlelerin ulaşabildiği kaya kabartmaları gibi açık hava anıtlarında tercih ediliyordu.

Akkadca ve Sumerce kelimeler Hititçe metinlerde de çokça kullanılmıştır. Boğazköy arşivi tabletlerinde o zamanın diplomasi dili olan Akkadca yazılmış tabletler de vardır. Hititler'in kendi dillerine uyguladıkları çivi yazısı, M.Ö. II. binyılın başlarından itibaren Anadolu'da kullanılmış olan Asurlu tüccarların yazısı değildir⁷¹. Hititler, bu yazıya ilgi göstermemişler, bu yazının kolonilerle beraber Anadolu'da silinmesinden belki bir yüzyıl sonra farklı bir çivi yazısıyla, Eski Babil üslubundaki çivi yazısıyla ortaya çıkmışlardır. Hatta İmparatorluk Devri'nde bile Hitit krallarının soylarını bağlamaya çalıştıkları, Eski Hitit Devri krallarından I.Hattuşili'nin ise babasını doğrudan belirttiği, Kuşşara şehrinin Koloni Çağı'ndaki sülalesi mensupları Anitta ve babası Pithana'nın icraatını konu alan belge bile Boğazköy arşivinde Hitit çivi yazısı ile yazılmıştır⁷². Hititlerce ilk kez nerede nasıl ve ne zaman kabul edildiği kesin olarak bilinmeyen Babil ve Suriye etkisindeki çivi yazısını İmparatorluk Dönemi'nin sonuna kadar kullanıldığı görülür. Halka inmemiş, devlet işlerinde kullanılmış, tarihi, idari dini nitelikte ve başka içerikli birçok belge bu yazıyla yazılmıştır. Bu yazının Anadolu'ya genellikle Kuzey Suriye aracılığıyla girdiği kabul edilmektedir⁷³.

⁶⁹ MARTİNO De Stefano, "Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.444

⁷⁰ SEEHER, Jürgen, "**Hattuşa Hititlerin Başkenti**", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.65

⁷¹ YİĞİT, Turgut. "**Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu**", Ankara 2000, s. 41

⁷² YİĞİT, Turgut. a.g.e. Ankara 2000, s. 42

⁷³ YİĞİT, Turgut. a.g.e., Ankara 2000, s. 91

Boğazköy çiviyazılı belgelerinden anladığımız kadarıyla Hatticenin Orta Anadolu'nun kuzey kısmında Kızılırmak ve çevresindeki bölgelerde MÖ 3. binde konuşulduğu, Ancak Anadolu'nun diğer bölgelerinde konuşulup konuşulmadığı netlik kazanmamıştır. Hattililer ile Hititlerin Orta Anadolu'da yüzyıllar boyunca iç içe yaşadıkları kabul edilebilir. Hatticeden Hititçeye geçen birçok söz ile Hatticeden Hititçeye geçen bazı dil elemanlarının Hititçede varlığı ancak böyle bir beraberlikle açıklanabilir. Örneğin Hattice hanwasuit "taht" ile Hititçe halmasuit "taht", Hattice Estan "Güneş tanrısı" ile Hititçe Istanu "Güneş tanrısı", ve Hattice Taru "Fırtınası tanrısı" ile Hititçe Tarhu "Fırtına tanrısı". Hatti uygarlığı, dini ve dili Hititleri çok etkilemiştir⁷⁴.

Hititçe ile Hint-Avrupa dilleri arasındaki yakınlık bakımından bazı karşılaştırmalar:

Hititçe watar "su", İngilizce water "su", Almanca Wasser "su", Slav dillerinde voda "su".

Hititçe eku- "içmek", Latince aqua "su".

Hititçe et- "yemek", İngilizce eat "yemek", Almanca essen "yemek".

Hititçe genu "diz", Latince genu "diz", Almanca Knie "diz", İngilizce knee "diz".

Hititçe milit "bal", eski Yunanca meli "bal".

Hititçe wiyana "şarap", eski Yunanca oinos "şarap", Latince vinum "şarap", Almanca Wein "şarap", İngilizce wine "şarap", Fransızca vin "şarap".

Hititçe kuis "kim", Latince quis "kim".

Hititçe kuiski "bir kimse", Latince quis quis "bir kimse".

Sayılarda da Hititçe ile diğer Hint-Avrupa dilleri arasında benzerlikler vardır.

Hititçede geniş zaman 1. şahıs eki -mi ile biten fiiller eski Yunanca'da da vardır⁷⁵.

Hititlerin ve onların yakın akrabaları olan Lu(w)ililer ile Palalıların daha önce de, örneğin MÖ 3. binin sonlarına doğru, Anadolu'ya gelmiş olmaları

⁷⁴ ALP, Sedat, "Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar", TUBİTAK, Ankara, 2000, s. 2

⁷⁵ ALP, Sedat, a.g.e., Ankara, 2000, s. 4

olasıdır⁷⁶. Bunu bir kültürün en önemli unsuru olan dil yapısında incelemek ve çevre kültürlerle bağlantısını daha somut verilere dayanarak tespit etmek gerekir. Hitit çağında özellikle Batı ve Güney Anadolu'da Hititçeye çok yakın akraba bir dil olan Luwice konuşuluyordu. Bu dilin halk tarafından Orta Anadolu'da da konuşulduğuna dair bazı işaretler vardır. MÖ 1. binde Batı Anadolu'daki Lidya'nın diliyle Likya'nın dili Hititçeye ve Luwiceye çok yakın akraba dillerdir⁷⁷. Luwice'ye ait en eski belgeleri, Hattuşa'da ortaya çıkarılan Hitit bayramları, ritüelleri ve büyü metinlerine dahil edilen 277 adet Luwice bölüm oluşturmaktadır. İlk olarak, MÖ 16.-13. yüzyıllar arasında çivi yazısıyla, sonra MÖ 14. yüzyıl sonundan M.Ö. 7. yüzyıl başına kadar hiyeroglifle de yazılan ve son olarak M.Ö. 5. yüzyıldan M.Ö. 3. yüzyıla kadar Likçe A ve B alfabetik yazılarında devam eden bu dil, bazı değişikliklerle yaklaşık 1300 yıl boyunca kullanımda kalmıştır⁷⁸.

Orta Anadolu'nun kuzeyinde kalan bölgenin batısında konuşulan başka bir Hint-Avrupa dili Palaca idi. Birkaç dini metinde yazılmaya devam eden bu dil de Hattice'nin etkisinde kalmıştı. Palaca bayram ve tören metinleri, belli tanrıların kültüyle ilişkiliydi. Bunlardan ikisi, yani tanrı Ziparwa ve tanrıça Katahzipuri Hatti kökenli iken, üçüncü olan Güneş tanrısı Tiyat'ın adı, Luwi'li tanrı Tiwat'a benzer. Palaca, muhtemelen Kuzey Anadolu'daki Kaşka kavimlerinin batıya doğru ilerlemesi sonucu ortadan kalkmıştır. Karadeniz Bölgesi'nin orta ve ortanın doğusundaki bölgelerinde yerleşen Kaşka kavimlerine gelince, bunlar muhtemelen kendi dillerinin değişik bölgesel lehçelerini konuşmuşlardır⁷⁹.

Hitit metinlerinde geçen ve başlarına Almanca Glossenkeil denilen işaret konan birçok sözü de Luwi dilinden ayırmak olanaksızdır. Hititçe ile Luwicenin yakın akraba oldukları aşağıdaki karşılaştırmalardan anlaşılmaktadır:

⁷⁶ ALP, Sedat, a.g.e., Ankara, 2000, s. 5

⁷⁷ ALP, Sedat, “**Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar**”, TUBİTAK, Ankara, 2000, s. 50

⁷⁸ YAKAR, Jak, “**Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı**”, İstanbul 2007, s.43

⁷⁹ YAKAR, Jak, a.g.e.İstanbul 2007, s.44

Luwice adduwali- "kötü", Hititçe idalu- "kötü".
 Hiyeroglif-Luwicesi amu "ben", Hititçe uk "ben", ammuk "beni, bana".
 Luwice anni- "anne", Hititçe anna- "anne".
 Luwice as- "olmak", Hititçe es- "olmak".
 Hiyeroglif-Luwicesi aza- "sevmek", Hititçe asiya- "sevmek".
 Luvvice aya- "yapmak", Hititçe iya- "yapmak".
 Luvvice hassa- "kemik", Hititçe hastai- "kemik".
 Luvvice hattulahi "sağlık", Hititçe haddulatar "sağlık".
 Luwice kuis "kim", Hititçe kuis "kim".
 Luvvice man "eğer", Hititçe man "eğer".
 Luvvice tarmi- "çivi", Hititçe tarma- "çivi".
 Luvvice Tiwat "Güneş tanrısı" krş. Hititçe siwat "gün"⁸⁰.

Hititlerde Hurri etkisi, I. Hattuşili'nin ve I. Murşili'nin güneydoğu seferleri ile başlamıştır. Eski Hitit çağında Hititler I. Hattuşili'nin Güneydoğu seferinde Hurrililer ile yakından tanışmışlardır. Muhtemelen onun torunu olan I. Murşili, Halep'i ve Babil'i zapt etmeden önce Hurrilileri yenmişti. MÖ 2. binin ortalarında Hurrililer, Çukurova bölgesi ile kuzeyine (Hitit metinlerinde Kizzuwatna), Hatay bölgesine, Güneydoğu Anadolu'ya, Kuzey Mezopotamya'ya, Kuzey Suriye ile onun Akdeniz bölgesine ve Filistin'e kadar yayılmışlardır. Bu çağlarda Kizzuwatna'da Hurrice ile birlikte Luwice konuşan etnik grubun bir arada yaşadığı görülmektedir. Bu seferler esnasında Hititler ile Hurrililer zorunlu olarak birbirleriyle yakından temas ettiler. Orta Hitit çağında Hurri etkisinin çok arttığını görüyoruz. Büyük Hitit Krallığı'nın kurucusu olarak II. Tuthaliya olarak kabul edilmektedir. Adı geçen döneme ait ilk yazılı belgelerde Tuthaliya-Nikalmati ve Arnuvanda-Aşmunikal kral çiftinin adları bulunmaktadır. Her iki kralın adı Hititçe olup "dağ" adlarıdır. Kraliçelerin adları ise Hurri kökenlidir. Hitit kral mühürlerinin incelenmesi sonucu, bazı Hitit krallarının Hititçe adları yanında, ikinci adlarının Hurrice olduğu

⁸⁰ ALP, Sedat, "Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar", TUBİTAK, Ankara, 2000, s. 15

anlaşılmıştır. Yine dikkati çeken bir durum da bütün kraliçelerin Hurri adları taşımış olmalarıdır. Olası, bu durum, bu dönemde Hattuşa krallarının Hurriler'le iç içe olmasından kaynaklanmıştır⁸¹. II. Tuthaliya'nın eşi Nikalmati ve I. Arnuwanda'nın eşi Aşmunikkal ve III. Tuthaliya'nın eşleri Taduhepa ile Sata(n)tuhepa birer Hurrice ad taşıyorlardı. Hatta III. Tuthaliya'nın tahta çıkmasından önceki adı Hurrice bir ad olan Taşmişarri idi. Bu durum imparatorluk çağında da artarak sürmüştür. Nitekim II. Muwatalli'nin Hurrice adı Şarri-Teşup, III. Muşili'nin Hurrice adı Urhi-Teşup, IV. Tuthaliya'nın Hurrice adı Taşmi-Şarruma idi. Bunların yanında imparatorluk çağında da Hurrice birer ad taşıyan II. Muwatalli'nin eşi Tanuhepa'yı ve III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa'yı anabiliriz⁸².

Gılgamış destanı, Kumarbi efsanesi ve Ullikummi şarkısı Hurri versiyonları şeklinde Eski Anadolu'da tanınmışlardı. Bunlardan Başka Boğazköy arşivinde Hurri kaynaklı Hedammu efsanesi, Kessi masalı, Ursu muhasarası, Gurpanzah destanı gibi, hem Hititçe, hem de Hurrice yazılmış birçok masal ve efsaneler bulunmuştur. Çivi yazısı ile Hurri dilinde yazılmış bu edebi ve ritüel karakterdeki bu metinlerin Hititçe ve Akadça yazılanları da bulunmuştur. Anadolu'da görülen Hurrice, lehçe bakımından eski Önasya'da görülen çeşitli lehçelerden birisiydi. Kizzuwatna bölgesi ve özellikle burada yer alan Lawazantiya şehri Hurri kültürünün ve dininin Anadolu'ya yayılmasında önemli rol oynuyordu. Hurri tanrıları Tesub ve Hepat çifti için bayramlar ve kült törenleri düzenlediklerini Boğazköy metinlerinden bilinmektedir⁸³.

Hurrililer Ari menşeli bir hanedan tarafından yönetiliyordu. Devletin adı Mitanni idi. Mitanni devletinin merkezi olan Waşukanni'nin yeri henüz bulunamamıştır. Ari menşeli kral adlarından başka Hurri panteonunda Sanskrit kaynaklarından tanınan Indra, Mitra ve Varıma gibi Ari tanrılarının

⁸¹ DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Sanatı**”, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992, s. 15-16

⁸² ALP, Sedat, “**Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar**”, TUBİTAK, Ankara, 2000, s. 20-21

⁸³ ALPMAN, Adil. “Anadolu'da Hurriler”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)**, Ankara, 1998, s. 31-32

bulunması Hurrililerde Ari bir hanedanın varlığının kanıtıdır. Hititler savaş arabalarının atları için yetiştirici olarak Mitanni ülkesinden getirilen uzmanları kullanıyorlardı. Boğazköy tabletleri arasında Mitanni ülkesinden Kikkuh adındaki bir uzmanın at yetiştirmeye ait eseri bulunmuştur⁸⁴. Bu eserde kullanılan teknik terimler arasında Sanskrit dilinde kullanılan sayılara benzer sayıların bulunması Mitanni ülkesinde Ari bir dil yapısının etkisini gösterir.

1933 yılında araştırmacı Prof. H.Th. Bossert, Adana Karatepe'de ortaya çıkardığı çift dilli (Hitit-Luwi Hiyeroglifleri ve Fenike dili) metinler yardımı ile Hitit-Luvi Hiyeroglifleri'nin çözümünde büyük ilerlemeler kaydetmiştir⁸⁵. MÖ 12.-8. yüzyıllar arasına rastlayan, Luwi hiyeroglifli yazıtları, kamuya yönelik, anıtsal, karmaşık bir aktarım sisteminin parçalarıdır. Büyük kaya yazıtları -çoğunlukla kabartmalar ve bazen bir kült alanının eşliğinde-, anıtsal kapılardaki ortostatlar, mezar stelleri, devasa tanrı ve kral heykelleri⁸⁶. Taşlara kazınmış bu yazıtlarda, şehirlerin kuruluşu, savunma sistemleriyle tapınakların yapımı, hükümdarlar ve hizmetkârlarının askeri ya da sivil alandaki başarıları gibi konuların işlendiği görülür.

İmparatorluk yönetim işlemlerinin bel kemiğini oluşturan kil tabletler üzerine çiviyazısı yazma geleneği Anadolu'da tümüyle ortadan kalkmış, buna bağlı olarak da Hitit dili yok olmuştur. Buna karşın, Hattuşa'nın Büyük Kralları anıtsal yazıtlarında hiyeroglif de kullanmışlardır; söz konusu yazıyla aktarılan dilin Orta Anadolu'nun dili olan Hititçe olmadığı, ancak Anadolu'nun batısında ve güneyinde kullanılan ve Hititçe ile akraba, Luvice olduğu da böylece açıklık kazanmıştır. Hititler'in ve Hitit geleneği olan çiviyazılı kil tabletlerin imparatorluğun merkezini de kapsayacak biçimde ortadan kaybolmaları Luvice'nin ve hiyeroglif yazısının yaşamasına, söz konusu dil ve yazının eski Hitit Güneydoğu Anadolu eyaletlerinde, Kuzey Suriye'de ve Fırat sınırında

⁸⁴ ALP, Sedat, a.g.e., Ankara, 2000, s. 20

⁸⁵ KARASU, Cem, "**Hititler**", Ankara, 1999, s. 13

⁸⁶ CANCIK, Huber, "Luvice Tarih Yazımı-Helen Öncesi Tarih Yazımı II", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.424

yayılmasına neden olmuştur⁸⁷. Adı geçen yazılı kültür ile birlikte Hitit İmparatorluğu'nun mimari geleneği ve anıtsal heykeltraşılığı da bölgenin Hitit ardılı yerel devletlerince yaşatılagelmıştır.

F. Cumont Kültepe'de bulunduğu bildirilen Yunanca yazıttaki Anişa'nın, burasının Helenistik ve Roma çağındaki adı olduğunu; Kaniş ile Anişa'nın aynı şehrin adları olduğunu vurgulamıştır. Neşa Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde iskan edilmemiştir. Yabancı katip ve tercümanların çalıştığı bu saraylarda yerli prensler Asurca yazışmışlardır; örneğin adı Hurrice olan Mama kralı Anum-Hirbi'nin, adı Hititçe olan Kaniş kralı Varsama'ya yazdığı mektup Asurca idi. Bu çağda diplomatik dil de Akkadca/Asurca idi. Bu çağda Neşa'da, Orta Anadolu'da Hattice ve Hititçe konuşuluyordu⁸⁸.

Mezarlarda, kapılarda, kült alanlarında, kutsal tören alayı güzergâhlarında gözlemlenen yazıtlar, Luwi devletlerinde yazının yayılımını ve taşıdığı önemi vurgular erken metinlerde bile, üç kısımlı bir yapılanma geliştirildiği görülür. A) Kişinin kendini adı, unvan[lar]ı, soy kütüğüyle tanıtımı. B) Başarıları: 1) çoğunlukla "benden önceki krallar" kalıbıyla, geçmişe gönderi; 2) ekonomik, dini, politik, askeri başarılar. C) Yazıtın, şehir kurmanın, yapıların, betimin korunmalarına yönelik, kutsama ve lanetleme cümleleri. Bir Örnek: Tabal Büyük Kralı Vasusarma'nın Anlatısı (MÖ 730 yılları) Metin, aşağıda görüldüğü şekilde düzenlenmiştir: 1) Her iki taraf ve yandaşları. 2) Savaş: a) Meydan savaşının yapıldığı ilk yıl. b) Düşman kentin kuşatılması ve alınışı. c) Düşmanın son bir saldırısı. 3) Sonuç: "Ben gelecekte ..." ⁸⁹.

Eski Aramice yazıtı Tel Dan (Galile, MÖ 9. Yüzyıl) stelinde de, buna benzer bir deyim izlenir: "Ve Hadad benim önümde gitti". Luvice'dekiyle Hititçe anlatı kalıbının sözel benzerliği, betimleme türünün geniş bir alana

⁸⁷ HAWKINS, David John, "Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.410

⁸⁸ ÖZGÜÇ, Tahsin, "Neşa Bir Şehrin Gelişim Öyküsü", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.459

⁸⁹ CANCIK, Huber, "Luvice Tarih Yazımı-Helen Öncesi Tarih Yazımı II", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.426

yayıldığını, ama dilbilimi açısından, Hitit-Luwi geleneğinin ağır bastığını vurgular. Geleceğe gönderi yapılan son bölüm (III) için de, Hitit Büyük İmparatorluk dönemine tarihlenen öncü örnek vardır: Hattuşili Savunması. Kurşun şeritler üzerine yazılmış Kululu Ekonomi Metinleri ve Asur Mektupları, 1) hiyeroglif yazısının yönetim ve serbest ticarete kullanımı, 2) idari mekanizmayla ilgili olayların hangi kapsam ve doğrulukta belgelendiği, 3) listenin biçimi açısından önemli birer belgedir. Askeri konular hakkında da benzer belgeler vardı mutlaka. Tevrat'ın İbranicesi'nde, "tüm Het ülkesine" yönelik, hiç de az sayılamayacak bağlantılar bulunur. Çok daha batıda, Tebai'daki (Boiotia/Yunanistan; 14./13. yüzyıllar) Miken sarayında, iki Luwi hiyeroglifli yazıtlı, bir silindir mühür (13. yüzyıl) ele geçmiştir. Lokris'te (Tragana), Geometrik Dönem'e tarihlenen bir Grek mezarının zengin hediyeleri arasında, gene Luvi hiyeroglifleriyle sahibinin adı yazılı bir de kase mevcuttur: "Muvizi'nin (kasesi)". Mısır ve Mezopotamya'daki büyük medeniyetlerin çevresindeki küçük devletlerin azımsanamayacak etkilerini, Otto Neurath, Hitit ve Luwi metinlerinin keşfedilmesinden çok önce, şu sözlerle özetlemişti: "Yüksek kültür düzeyine erişmiş bu devletler politik yaptırım gücünden yoksundular; bu nedenle kültürleri, boyunduruk altına almaksızın canlandırıcı bir etki oluşturmuş ve böylece eğitsel bir etki yaratmıştır"⁹⁰.

Hurricenin MÖ birinci binyılın ilk yarısında Van Gölü merkez olmak üzere yayılmış bir devlet olan Urartular'ın çivi yazısı ile yazdıkları Urartuca ile zaman ve alan ayrıcalıklarına rağmen akrabalık bağlantıları açıkça görülebilmektedir. Boğazköy Arşiv-Kitaplığı'nın diğer önemli bir dili de yukarıda belirtilen, Sami dil ailesinin bir üyesi ve zamanın diplomasi dili olan Akadça (Asur-Babil dili) ile yazılmış kil tabletlerdir. Ancak bu dildeki belgeler yalnız politik konulu olan mektuplar ve devletlerarası antlaşmalardan oluşmamakta idi. İlk Hitit büyük krallarından biri olan I. Hattuşili'nin (M.Ö. ± 1650 -1620) siyasal bir vasiyetname niteliği taşıyan metni ile yine kendi

⁹⁰ CANCIK, Huber, "Luvice Tarih Yazımı-Helen Öncesi Tarih Yazımı II", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.427

icraatını anlatan belge çift dilli (Akadça-Hititçe) olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca bazı kehanet ve fal tabletleri ile dinî içerikli birkaç metin de Akadçadır⁹¹. Arkeolojik kazı ya da çeşitli yollarla ele geçen bu tabletler, dünyada çok çeşitli müzelerde ve az da olsa özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Arkeolojik kazılar sonunda elde edilmiş olan Hitit tabletlerinin en büyük çoğunluğu Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Bundan başka; İstanbul Eski Şark Eserleri, Çorum, Boğazköy, Sivas, Tokat, Antakya müzelerinde korunmaktadır. Satın alma ya da kaçak yollarla Türkiye dışında ise; Almanya'da Berlin, İngiltere'de British Museum, Fransa'da Louvre, İsviçre'de Cenevre müzelerinde bulunmaktadır. Ayrıca Mısır'da Kahire, Suriye'de Şam ve Halep müzelerinde, Amerika'da da özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Dünyada tek örnek olan ve yine Boğazköy'de ele geçen (Hitit kralı IV. Tudhaliya ile Tarhuntaşşa (Konya yakınlarında olduğu sanılıyor) kralı Kurunta arasında yapılan antlaşma metni M.Ö. ±1235) Tunç/Bronz Tablet de Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Bunun dışında metinlerden henüz ele geçmeyen Hititler'e ait gümüş, altın ve yazı tahtası gibi tabletlerin de varlığı bilinmektedir⁹².

⁹¹ KARASU, Cem, “**Hititler**”, Ankara, 1999 ,s. 9

⁹² KARASU, Cem, “**Hititler**”, Ankara, 1999 ,s. 9

B)DİNSEL ETKİLEŞİMİ

Koloni Çağı'nda Anadolu'da yaşayan Hititler kendi tanrıları yanında Hatti, Hurri, Luwi ve hatta Asur tanrılarını da benimsemişler, karşılaştıkları kültürlerden etkilenmişlerdir. Öyleki Hititçe isimler taşıyan şahısların, Asur tanrıları, Assur'un, Adad'ın, Nisaba'nın rahipleri⁹³ olmaları bu etkiyi gösterir. Hint-Avrupalı Hititler, din, sanat, mitoloji, töre, örf gibi pek çok alanlarında Hattilerden etkilenmişlerdir. Hitit Pantheonundaki başlıca tanrılar Hatti dininden alınmıştı⁹⁴. Hatice adı "Wurşemu" olan Hititlerin güneş tanrıçası, onun kocası fırtına tanrısı; çocukları Nerik ve Zippalanda'nın fırtına tanrıları; kızları Mezullaş ile torunları Zentuhiş hep Hatti kökenli tanrılardı. Hitit tanrısı Telepinuş ve eşi Hatepinuş da Hattilerden geliyordu. Bunlara, İnaraş ve Zithariyaş ile Karziş ve Hapantalliyaş adlı tanrıçalarda eklenebilir. Hititlerin ünlü Telepinus ve İlluyankaş efsaneleri de aslında Hatti uygarlığından aktarılmış efsaneler olmuş, daha sonra yunan mitolojilerine dek konu olmuşlardır.

Hitit Devleti'nin federal düzende olması onun din konusunda hoşgörülü bir davranışta bulunmasını gerekli kılmıştır. Hititler Anadolu'da daha sonra Hellen ve Roma çağlarında gördüğümüz synkretizm yöntemine, yani yabancı dinleri birbirleriyle kaynaştırma tutumuna başvurarak inanç dünyasını federatif bir anlayış içerisinde bütünlüğe ulaştırmanın yolunu bulmuştur. Hatti, Luvi, Pala, Hurri ve Mezopotamya kökenli tanrılar başka başka adlarla anılmalarına rağmen birbirlerine koştı tiplerden oluşmaktadırlar. Örneğin Gök Tanrısı (Teşup) ile Hepat ve İştar gibi tanrıçalar birçok yörede değişik yerel tipler gösterdikleri halde, özünde aynı erkek ve kadın tanrıdan gelmektedirler. Nitekim metinlerde "bütün gök tanrıları", "bütün Hepatlar" ya da "bütün İştarlar" gibi deyimler bu gerçeği açığa vurmaktadır. Bu hoşgörülü davranış, Hitit halkının yerli topluluklar üzerindeki egemenliklerini sürdürmelerini

⁹³ ŞAHİN, Ali Hasan, "Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)", Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:7, Kayseri 2004, s.21

⁹⁴ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. "Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.372

sağlıyordu. Yani din politikasında sadece hoşgörüye ve krallık çıkarlarına dayalı bir yol izleniyordu. Ancak bu çıkarıcı yaklaşım, sonunda Hitit dininin III.Hattuşili (M.Ö. 1275-1250) dönemlerinde Hurrileşmesine neden oldu. Gerçekten Yazılıkaya Açık hava Tapınağı'ndaki tanrılar Hurri adları taşımaktadırlar. Hititlerde baş tanrı Fırtına Tanrısı idi. O, baş tanrıça ile birlikte federal Hitit Devleti'nin en önemli birleştirici gücünü oluştuyordu. Ona hem yerli Hatti ve Hurri halkları hem de Anadolu'ya göç eden Hind-Avrupalı Hititler tapıyorlardı. Üstelik o, metinlerde Mezopotamyalı göğün tanrısı Adad'ın ideogramı ile yazılıyordu. Hitit metinlerindeki "siu" sözcüğü Yunancadaki Zeus ve Latincedeki Deus'un karşılığıdır. Ancak belirli bir tanrının adı olmayıp Latince olduğu gibi sadece tanrı anlamında kullanılmaktaydı. Gök tanrısının en önemli sembolü boğadır. Boğa Orta Bronz Çağı'nda gök tanrısının kendisiydi. Hatti dini Eski Tunç Çağı'nın theriomorph ya da zoomorph denilen hayvan biçimli tanrı inancı yerine, insan kılıklı inanca sahipti. Hititler, Hattilerin etkisi ile anthropomorph, insan kılıklı tanrı inancına geçtiklerinde, hangi tanrıyı kastettiklerini anlatmak için her insan kılıklı tanrıyı, onun hayvan biçimli karşılığı ile tasvir ediyorlardı. Bununla birlikte Hitit metinlerinde de Hitit sanat eserlerinde de gök tanrısının boğa üzerinde durmadığı dikkati çekmektedir. Bu durum herhalde boğanın Orta Anadolu'da tek başına gök tanrısını temsil ettiğine işaret etmektedir. Dişi tanrıya tapma adeti Anadolu'da daha Yeni Taş Çağı boyunca egemendi. Hatta o dönemde kadın tanrı, baş tanrıydı. Aynı inancın daha sonraki dönemlerde de süregeldiğini görüyoruz. Nitekim Hattilerde "Vuruşemu", Hurrilerde "Hepat", Hititlerde "Arinna'nın Güneş Tanrıçası", Geç Hititlerde "Kupaba", Yunan ve Roma dönemlerinde "Kybele" adları ile anılan tanrı kadınlar, Yeni Tunç Çağı'ndan beri tanıdığımız Anadolulu geleneği sürdürmüşlerdir⁹⁵.

Metinlerde ayrıca Ana, Nipas, Parka, Harihari, Tuhtuhanum, Hikisa, Kubabat gibi yerli Tanrı adları da geçmektedir. Dinsel törenlerde Kaneş'li şarkıcıların söyledikleri ağıtlarında (Hymne) başka tanrıların adlarının geçtiği

⁹⁵ AKURGAL, Ekrem, "Anadolu Kültür Tarihi", Tübitak, Ankara, 2005, s. 119-120-121

de görülür. Kumrusipas (Sağlık Tanrıçası), Perwas (Kutsal hayvanı at), Askasipas, Siwat (mutluluk günü), Ispanza (gece), ASSijaz, Halkis (tahıl Tanrıçası), Tarawas, Malias. Kumrusipas'ın deniz Tanrısı Arunas'ın annesi olduğunu kabul ediyor. Buna dayanarak, Arunas'ın da Kaneş'li olması gerektiğini düşünülür. Burada adı geçen Tanrılardan Perwas'(Pirva) ın önemli bir yeri olmalıdır. Çünkü Koloni Çağı'ndan Geç Antik Çağ içerilerine kadar bu Tanrı adından yapıma insan isimlerine rastlanır (Berua, Beruua, Birua gibi). E. Laroche bunun Asyalı Tanrı ve adının Protohattice olduğunu kabul eder. Mühür baskıları üzerinde bu Tanrıya rastlanır. Kadın mı, erkek mi olduğu tam olarak bilinmeyen Pirva, Karum II'de bulunan gaga ağızlı bir testi kulbuna da işlenmiştir. Bazı uzmanlar Pirva'nın Tanrıça olduğunu, bazıları erkek olduğunu, bazıları ise hem kadın hem erkek olduğunu savunmuşlardır. Bir kehanet metninde erkek olarak bahsedilen, öte yandan bazı metinlerden anlaşıldığına göre Tanrıça İştar ile bir tutulan Pirva'nın hem erkek hem kadın olduğu düşüncesini kuvvetlendirir. Sözü geçen Tanrıça Kumfusipas ve Arunas da Tanrı Pirva gibi at ile ilgilidirler. Mühürler üzerinde görülen eşek üstündeki Tanrıyı da N. Özgüç Koloni Çağı insanlarının at ile eşek arasında bir ayırım yapmadıkları düşüncesine dayanarak Pirva ile ilgili kabul eder⁹⁶. Metinlerde geçen Malias da bir tanrıcadır.

Hatti pantheon'una ait olan güneş Tanrıçası Arinna Hitit ülkesinin baş tanrıçasıdır. Hattice adı Wuruşemudur, Hititçe karşılığı ise bilinmiyor. Bir Tanrı ağıtında "...senden fazla saygı gören ve senden büyük bir başka Tanrı yok..." deniyor. Hatti pantheonunda görülen Tanrıça Wuruşemu ve kocası Taru Hitit metinlerinde karşımıza çıkan güneş Tanrıçası Arinna ile kutsal hayvanı da boğa olan Fırtına Tanrısı Muwatallidir. Bunların oğlu da vardır. Bu Tanrıya mühür baskıları üzerinde de türlü biçimlerde rastlamaktayız. Boğa üzerindeki Gök Tanrısı bazan elinde balta ile gösterilmiştir⁹⁷. Mühürler üzerinde Gök Tanrılarına çok sık rastlanması Büyük Hitit Devleti çağındaki bu Tanrının MÖ 2000 den bu yana öneminin büyük olduğunu gösterir.

⁹⁶ BAYDUR, Nezahat. "**Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar**", İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1519, İstanbul, 1970, s.62-68

⁹⁷ BAYDUR, Nezahat. a.g.e., İstanbul, 1970, s.62-68

Mühürlerden tanıdığımız bir başka tanrı Savaş Tanrısıdır. Atribüleri aslan, boğa, antilop, topuz, hançer, gürz, savaş baltası gibi çeşitli silahlar ve kadehtir. Bu Tanrı Büyük Hitit Çağı metinlerinden bilinen Savaş Tanrısı Zababa'nın prototipi olarak düşünülür. Metinlerde Lelvani adlı bir Tanrıça geçmektedir. Bu, aşk ve savaş Tanrıçasıdır. Av Tanrısı ya da kırların koruyucu Tanrısı hem mühürlerden hem de Kültepe'de bulunmuş bir kabartmadan biliniyor. Bu Tanrının atribülerini taşıyan bir de Tanrıça vardır. Geyik üstündeki çıplak Tanrıça da bu gruptandır. Hititlerde koruyucu Tanrılar pek çoktur. Antilop üzerinde oturan ya da onu elinde tutan Tanrıça N. Özgüç tarafından Kaneş'in baş tanrıçası olarak tanımlanır⁹⁸. Ana Tanrıça tipi de yerli ve eskidir. Erken Bronz Çağı'ndan bu yana rastlanan bu Tanrıça ya eteğini açmış ya da göğüslerini tutar vaziyette, bazen de üst kısmı çıplak olarak tasvir edilmiştir. Kurşun, fildişi gibi malzemeden yapılma heykelcikleri yanında taş kalıp ve mühürler üzerine işlenen bu Tanrıça, bazen yanında bir Tanrı ve kucağında göğüslerini tutan bir çocukla tasvir edilmiştir. Herhalde bir Tanrı çiftini gösterir.

Kültepe höyüğünden çıkan kurs vücutlu idoller genellikle Erken Bronz Çağı sonuna tarihlenmektedir. Fakat L. J. Krusina-Cerny bunların II. binden eski olamayacağını söyler. İki ve bazen üç başlı olan bu idoller Tanrı ikilisi ya da üçlüsünü gösteriyor olmalıdırlar. Metinlerde Hasameli adlı bir Tanrıdan da sık sık söz edilmektedir. Kral Murşilis'in bir yıllığında şöyle denmektedir: "...efendim azametli Fırtına Tanrısı bana efendim Hasamelis'i çağırdı, o beni sakladı ve kimse beni görmedi." Hasamelis insanları saklayan bir Tanrı olup, Fırtına Tanrısı ile ilişkisinin olduğu anlaşılır. Bu iki Tanrının aynı etnik tabakaya ait olmalı ya da Hitit pantheonunda birbiri ile kaynaştığı düşünülmelidir. Tanrılar insan biçiminde tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Halkis adlı tahıl Tanrısına da tapıldığını fakat bazı metinlerde Kaneşliler gibi ziraatla geçinen toplumlarda bu Tanrıların yanı sıra pulluk, saban gibi ziraat aletlerine de tapıldığını görmek mümkündür. Metinlerde ay Tanrısının adı geçtiğinden Kaneş'de ay Tanrısı ya da Tanrıçasına tapıldığını, Pahhur adlı ateş Tanrısına

⁹⁸ BAYDUR, Nezahat. a.g.e., İstanbul, 1970, s.62-68

ve Hassas adlı Ocak Tanrısına da tapıldığı bilinmektedir. Boğazköyde bulunan iki tablet, Kaneş Tanrılarına Marassanda (nehir Tanrısı) ile Kammanna adlı bir başka Tanrıyı da ekliyor. Marassanda adı ile Marassanriya (Kızılırmak) arasındaki benzerliğe dayanarak⁹⁹ Kızılırmak'a bu çağlarda Tanrı olarak tapıldığını görmekteyiz.

Kanes'deki mühürlerden edinilen bilgiye göre yerli Tanrılarının yanında bir de Babil'li Tanrılar vardır. Bunlardan güneş tanrısı Şamaş'ı, Adad'ı, Tanrıça İştar'ı, Su Tanrılarını (Ea, Uşmu, çıplak kahraman bu Savaş Tanrısı ile de ilgilidir, çünkü bazen onun hayvanı aslan üzerinde, boğa adam bazen Ea, bazen Savaş Tanrısı ile birlikte), atribüsü gazal olan, Ea'nın oğlu ve Babü'in baştanrısı Marduk kutsal hayvanı ejder gibi tanrıları ve koruyucu tanrıyı görüyoruz. Kültepe'deki Asur metinlerinden öğrendiğimize göre yerli Tanrılar arasında en başta saydığımız beş Tanrı (Ana, Nipas, Parka, Harihari, Tuhtuhanum) için Tanrılarının adını taşıyan bayramlar düzenlenmekteydi. Bunlardan ilk üçü iş senetlerinde tarih bildirmek için kullanılmıştır. Yılın 9. ayına tarihlenen bir belgede borcun Parka bayramında ödenmesi söz konusu olduğuna göre bu bayramın yılın son aylarında olduğu tahmin ediliyor. Gene borç senetlerinden anlaşıldığına göre bu üç bayramdan Ana ilk, Nipas bundan sonra, Parka da daha sonra gelmektedir. Buna göre Ana bayramı yılın ilk yansına, Nipas yaklaşık olarak yılın ortalarına, Parka da yukarıda söylediğimiz gibi son aylara yerleştirilebilir. Daha az tanınan Harihari ve Tuhtuhanum bayramlarından ikincisi belgelere göre üçüncü ayın sonu, ya da dördüncü aya rastlıyor olmalıdır. bu bayramın ekin toplama bayramı olabileceğini, böyle olursa dördüncü ayın olması düşünülebilir. Tarihlenemeyen tek bir belgeden tanınan Harihari bayramının zamanı üzerine ise kesin bir şey söylenemiyor¹⁰⁰.

Kazılarda bulunan hayvan biçimli kaplar (ryton'lar) din törenlerinde şarap, bira gibi nesnelerin libasyonu için kullanılmaktaydı. Bu hayvanların Tanrılar için kutsal olan, onların simgeleri oldukları için dinsel törenlerde

⁹⁹ BAYDUR, Nezahat. a.g.e., İstanbul, 1970, s.64

¹⁰⁰ BAYDUR, Nezahat. a.g.e., İstanbul, 1970, s.65

kullanıldıkları anlaşılmıştır. Kıymetli metallere ve taşlardan yapılan Tanrı heykelcikleri ise II. binde Kaneş'in önemli bir din merkezi olduğunu gösterir. Karum'un III. katındaki bir bina içerisinde bir mezar odasının tabanı altındaki iskeletler ya küp içerisinde, ya da açıktadır, üzerleri kırık çanak parçaları ile örtülmüştür. II. katından bir evin tabanı altında sanduka biçiminde bir taş mezara ve içinde zengin ölü hediyelerine raslanmıştır. I b katındaki iki binada ölüler gene tabanın altında taş sanduka, küp ve çukurlara gömülüdür. I b mezarlarında ölülerin ağızlarını bazen de gözlerini kapatmak için kullanılan altın levhalara rastlanmıştır. I a katında bulunan taş mezar da I b' dekinden farklı değildir. II. katta "hocker" vaziyette ölüler bulunmuştur, bunlar yakılmış fakat kül haline gelmemiştir. "Hocker" durumda gömülü bir ölünün başında aşı boyası izine raslanmıştır. Ölü hediyelerinin bir kısmı yanmış bir kısmı yanmamış durumdadır. Bu yüzden T. Özgüç hediyelerin bir kısmının yakma işleminden sonra mezara konduğu sonucuna varmaktadır. Ölü gömmeye belirli bir yön olmadığını Ölülerin başlarının farklı yönleri bakmasından anlayabiliriz. Yetişkinlerin "hocker" ya da sırtüstü olarak, çocuk ölüleri sadece "hocker" durumunda gömü yapılmasını T. Özgüç Asur'lu ve yerli ölü gömme adetleri olduğunu söyler¹⁰¹. Anadolu'da III. binden bu yana süregelen bir gelenek olan ölülerin taş sanduka, küp mezar ve toprak çukurlar içerisinde oturdukları evlerin tabanı altında gömülmeleri dikkat çekici diğer bir gelenektir.

İlk yerleşmesi Kalkolitik devre kadar giden Alaca Höyük'ün III. katı eski Tunç kültürleri vermektedir. Hitit İmparatorluk devrinde çok önemli bir dini merkez olan, ölü gömme adetleri hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlayan ve bir nekropole sahip olan Alaca Höyük, Eski Tunç devrinde önemli bir şehir, muhtemelen bir beylik merkezidir. Alaca Höyük'te mezarlık yerleşme yerinin içindedir. Bu adet, yani mezarları şehir içine yapma adeti bütün Orta Anadolu için tipik olan bir özelliktir. Kazı sırasında yapılan tetkikler sonunda mezarların yapılış şekli, gömme merasimi ve gömmeden sonra yapılan işler oldukça iyi şekilde anlaşılabilmiştir. Ancak mezarlar Anadolu'nun geleneksel mezar tipine

¹⁰¹ BAYDUR, Nezahat. a.g.e., İstanbul, 1970, s.68

uymamaktadır. Mezar yeri önce dikdörtgen olarak kazılmakta ve kenarları bir taş dizisi ile 70-80 cm. yüksekliği kadar duvar halinde örülmektedir. Ölü veya ölümler mezara, elbiseleri, silahları ve hayatlarında, kullandıkları süs eşyaları ile konulmaktaydı. Daha sonra mezarın üstü tahta hatıllarla kapatılmaktadır. Hatılların üzerine boğa başları ve boğa ayaklar birbirlerine paralel olarak yerleştirildikten sonra mezar bir toprak tabakası ile kapatılmaktadır. Bu toprağın içinde bazı köpek iskeletlerine rastlanılmıştır. Mezarın üzerinde bir ziyafet verilmektedir. Mezarlara altın, gümüş, tunç gibi madenlerin yanı sıra pişmiş topraktan yapılan silah, süs eşyaları, insan, boğa ve geyik heykelcikleri ile dini amaçlarla kullanıldığı anlaşılan eserler bırakılmıştır. Paleolitik çağdan beri Boğa ve geyik gibi hayvanlar önem görmüş, sonraki dönemlerde de karşımıza sıkça çıkmıştır. Alaca Höyükte bulunan "Güneş Kursu" larında da kullanılmış, bu kurslar kainatı simgelediği düşünülmektedir. Alaca Höyük Eski Tunç çağı mezarlarına benzeyen mezarlar şimdilik Anadolu'da bulunmamıştır. Fakat maden buluntuların benzerlerine Amasya civarında Mahmatlar ve Tokat civarında Horoztepe'de rastlanmıştır. M.Ö. 2500 -2200 senelerine tarihlenen mezar buluntuları Anadolu'da o çağa kadar görülmeyen yüksek bir maden işlemeciliğini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı devirde Mezopotamya'da meşhur Ur mezarları yapılmıştır. Onların kıymetli madenlerden yapılan eserleri ile Alaca eserleri arasında uzakta olsa bazı ilişkiler tespit edilmiştir. Aynı şekilde Kafkasya'da bulunmuş bazı mezarlar içinde Alaca arasında hiç olmazsa teknik bakımdan yakınlıklar vardır¹⁰². Alaca Höyük'teki bu mezarların Hititlerden önce Anadolu'da oturan ve yüksek kültür sahibi olan Proto-Hattilere ait olduğu düşünülmektedir.

IV. Tuthaliya zamanına ait olan Boğazköy'ün kuzeyindeki Yazılıkaya açık hava kaya tapınağında hiyerogliflerle yazılı tanrı adlarının büyük ölçüde Hurrice oluşu Hitit kültürüne Hurri etkisinin en önemli örneklerindendir. Yazılıkaya "Yeni yıl şenlikleri evi" olarak tanımlanabilir: Hitit kült metinlerine göre yeni yıl ve ilkbahar törenlerinde bir araya gelen tüm tanrılar "Hava

¹⁰² DURU, Refik. “ **Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları (En Eski Çağlardan İkinci Bin Yılı Başlarına Kadar)**”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İnşaat ve Mimarlık Fakültesi, Yayın No:5, Trabzon, 1966, s.20-21

Tanrısı'nın Evi" nde toplanırdı. Bu şenlikte kentin diğer tüm tapınaklarından tanrı heykellerinin törensel bir alayla Yazılıkaya'ya taşınmış olabileceği düşünülebilir. Böylece kaya mekanları son şekliyle MÖ 13. yüzyıla tarihlenirse de Yazılıkaya'da MÖ 15. yüzyıldan itibaren bir kült yerinin var olduğunu gösteren çeşitli buluntular vardır¹⁰³. Yukarıda değinildiği gibi Yazılıkaya'da Hitit panteonuna ait tanrılar, Hititçe değil, Hurri kökenli isimlerle belirtilmiştir. Daha MÖ 15. yüzyıldan itibaren Hurri ülkesinden (Özellikle Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya) Hitit kültürüne yoğun etki başlamıştır.

Hititler'in çok sayıdaki diğer tapınaklarıyla Yazılıkaya karşılaştırıldığında, belirgin farklar göze çarpar: Her şeyden önce, bir surla çevrili olmaksızın yerleşim yerinin dışında bulunması önemli bir farktır, ikinci fark ise her iki kült odasının da [A ve B Odaları] 12 metreye kadar yükselen kireçtaşı kayalıklarının arasında oluşmuş doğal mekanlarda ve açık havada bulunmasıdır. Yazılıkaya'yı diğer normal tapınaklardan ayıran üçüncü fark ise, burada tek bir tanrıya tapınılmadığıdır; çünkü burada yer alan çok sayıdaki kabartma çeşitli tanrı ve tanrıçalara aittir. Öne doğru uzanan el üzerinde her figürün adı, hiyeroglif Luwicesi ile belirtilmiştir¹⁰⁴. Mezarlarda ölü hediyesi olarak, "yonca ağızlı testiler", "yuvarlak ağızlı testiler", "ibrikler" gibi, sıvı maddeler için kullanılacak kaplar vardır ki bunlar, sunu yapmak için kullanılmışlardır¹⁰⁵. Bu tür buluntulara Anadolu'nun çoğu yerinde raslanmaktadır.

Hititlerin Bibru olarak adlandırdığı hayvan biçimli kil kaplar, törenlerde kült nesnesi olarak kullanılan adak ve libasyon kaplarıdır. Bunlar arasında tanrı, tanrıça atribütleri (simge) olarak bilinen her türlü hayvan şeklini görmek mümkündür. Ayakta duran arslan, antilop, domuz, kartal, keklik, köpek, boğa, tavşan şeklinde biçimlendirilen Bibrularla tanrılara içki sunulmuş, onurlarına içilmiştir. Akik, obsidiyen, kaya kristali ve serpantinden yapılmış yatan boğa, arslan, domuz, arslan başı biçimli kutular, Kültepe-Kaniş ustalarının her tür taş

¹⁰³ SEEHER, Jürgen, "İmparatorluk Panteonu'na Bakış-Yazılıkaya Kaya Tapınağı", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.442

¹⁰⁴ SEEHER, Jürgen, a.g.m., Ankara 2002, s.442

¹⁰⁵ EMRE, Kutlu, "**Yanarlar Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı**", T.T.K.,Ankara,1978,s.67

işçiliğinde gösterdikleri ustalık ve üslup inceliğinin yüksek kaliteli eserleridir. Bunlara yalnızca mezarlarda rastlanır. Ayrıca kap emziklerinin, kulp uçlarının hayvan başı; kulplarının çift at, kartal, insan; ağız kenarlarının da antilop ve kartal başları ile süslenmesi yaygın bir uygulamadır. Biri sakallı ölü insan başı, diğeri kadın ve erkek başı kabartmalı, boğa boynuzları ile bezeli kadehler de kült kapları arasındadır. Kültepe-Kaniş'in bir geç dönem mezarında bulunan, suaygırı dışından yüksek taburede oturur durumda göğüslerini tutan, çıplak tanrıça heykelciği, üslubuyla döneminin tek örneğidir. Yerli sanatkarlar, hazırladıkları kült kapları ile Anadolu'da eski Mezopotamya geleneğinin yaşamasını sağlamışlardır. Bunun en çarpıcı örneği tapındaki tanrıçayı taşıyan tanrı kayığıdır. Göğüslerini tutan çıplak tanrıça ve yan yana oturan giyimli tanrıça ve tanrı heykelcikleri önemli mezar hediyeleri arasındadır. Kültepe-Kaniş'de ayrı atribüleriye, ayrı tanrıları, tanrı ailelerini, mitolojik varlıkları yansıtan yassı kurşun figürinler ve taş kalıpları bir tanrıyı, tanrıçayı veya ikisini yan yana veya bir veya iki çocuktan, kutsal hayvanlardan oluşan gruplar halinde sunulmuşlardı¹⁰⁶. Bunlar bulundukları özel evlerin koruyucu tanrıları olarak düşünülmektedir.

Hitit dininin pratiğinde halka yer verilmiyordu. Bunu en iyi, bayram törenlerinden anlayabiliriz. Hitit bayram ritüellerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı tabletlerde, törenlere katılan kral, kraliçe ve aileleri, pek çok tapınak ve saray görevlileri, ülke beyleri, yabancı ülke diplomatları dışında; halkın bu törenlere katıldıklarına ya da bayramları seyrettiklerine ilişkin bir anlatıma yer verilmemiştir. Hitit inancına göre, tanrılar tıpkı insanlar gibi yaşıyor, yiyip içiyor, aralarında kavga ediyor, birbirleri ile evleniyor ve çocuk sahibi oluyorlardı. Hititlerin tanrılarını kendileri gibi düşündüklerini en iyi biçimde Hattuşa'da yer alan Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nda görmek mümkündür. Bu kutsal alanın kaya yüzeylerine, usta bir işçilikle yapılmış sahnelerde yer alan tanrılardan; erkek tanrıların çoğu ucu sivri, konik biçimde ve boynuzlarla donatılmış bir külah giydikleri görülür. Külahlarında yer alan

¹⁰⁶ ÖZGÜÇ, Tahsin, “**Asur Ticaret Kolonileri Kültepe- Kaniş**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.17

boynuz sayısının çokluğu tanrının rütbesinin yüksekliğini gösterir. Üzerlerinde beli kemerli kısa etek ve ayaklarında uçları yukarı doğru kıvrık ayakkabılar vardır. Tanrıçalar ise, başlarında şehir surunu andıran silindirik başlık ve üzerlerinde yerlere kadar uzanan beli kemerli ve pilili etek, bluz ve pelerin ile betimlenmişlerdir. Tanrıları, beraberlerindeki kutsal hayvanları, atribüleri ve hiyeroglif yazıtlar aracılığıyla tanıyabilmekteyiz. Hitit inancında insan gibi düşünülen tanrıların yaşadıkları evleri olmalıydı. Sümerce'den "tanrının evi" olarak çevrilen E. DINGIR, insanların ibadetlerini gerçekleştirdikleri tapınaklardı. "Tapınak" kelimesinin Hititçe karşılığı ise, karimmi-/ karimna dır. Devlet dini politikası izlenen Hititlerde, halka açık bir yer olmayan bu tapınak, yapılarının özel bir odasında, tanrıyı simgeleyen bir de heykel bulunurdu. Bu heykel her gün belirli bir törenle temizlenirdi. Tanrıya sunulmak üzere, onu temsil eden bu heykelin önüne, kurbanlar konulurdu. Tapınağın bu en kutsal mekânlarına bazı rahipler ile kral ve kraliçe dışında kimse giremezdi. Hattuşa, tam anlamıyla bir tapınaklar kentidir. Özellikle IV. Tuthaliya döneminde (İÖ 1250-1220), kentte mimari açıdan büyük bir hareketlilik yaşanır ve bu da daha çok dini mimariye yansır. Bunun sonucunda Yukarı Kent, baştanbaşa tapınaklar ile donanırdı¹⁰⁷. Yazılı kaynaklar, sadece yüksek düzeydeki tanrılar için ayrı "evler" inşa edildiğini de bildirmektedir. Diğer tanrılar için daha küçük yapılar, steller, kutsal taşlar veya korular yeterli oluyordu¹⁰⁸. Çoğu zaman bir tapınakta birden fazla tanrı da tapınım görebiliyordu.

Hattuşa, Hitit İmparatorluğu'nun hem idari başkenti, hem de ülkenin dini merkeziydi. Hitit yazılı kaynaklarında Hattuşa ülkesinden "bin tanrılı ülke" olarak söz edilir. Hititler diğer ülkelerin, özellikle de yendikleri komşularının tanrılarını kızdırıp gazaplarına uğramaktansa, armağan ve dualarla saygılarını dile getirip onların kendi tanrıları arasına katmayı yeğliyorlardı. Ayrıca her şehrin ayrı bir koruyucu tanrısı vardı. İmparatorluğun çeşitli şehirlerinde tapınılan bu tanrılar için de başkentte tapınaklar yapılmıştı.

¹⁰⁷ ALPARSLAN, D. Meltem, "Hitit İnanç Sistemi", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.37

¹⁰⁸ SEEHER, Jürgen, "Kutsal Alanlar-Kült Yerleri ve Çok İşlevli Kuruluşlar", Hititler ve Hitit İmparatorluğu, Ankara 2002, s.450

Böylece başkent Hattuşa'da imparatorluğun bütün tanrılarının bir araya toplandığı, imparatorluğun bütünlüğünü sembolize eden bir kült merkezi oluşmuştu. Yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Hitit tapınakları yalnız tanrılarının evleri değil, aynı zamanda kendi toprak ve işlikleri olan ve bunları kendi personeliyle işleten kurumlardı. Depolarda hacimleri 2 bin litreyi bulan çok büyük "taşınamaz" küplerden yüzlercesi bulunmuştur, ayrıca şehrin en büyük çiviyazılı tablet arşivlerinden biri de burada gün ışığına çıkarılmıştır¹⁰⁹.

MÖ 3. bine tarihlenen Ebla yazılı kaynaklarında Hitit törenlerinde yaşatılması sürdürülmüş farklı ritüeller bulunmaktadır: örneğin, eski yılın gömülmesi törenleri, ölümler tapınağındaki yeni yıl kutlamaları olarak Hitit döneminde yaşatılmaktadır. Ebla'dan MÖ 2350 yılı civarına tarihlenen iki tören bilinmektedir: ölümlerin arındırılması için, lekelenmişliğin aracı gibi algılanan keçilerin bozkırlara doğru sürülmesi, Hititler'de hem yaşayanlar, hem de ölümler için uygulanan bir büyüsel tören olarak sürmüştür. Şam'al'daki bir tören metninden ve Tevrat'ın 3. kitabından anlaşıldığı üzere sözü edilen tören Demir Çağ içlerine dek uzanmıştır. Bazı dinsel tören ayrıntılarının ve panteonların kökleri çok daha eskiye, ata kültürünün, çeşitli tanrı topluluklarının ve çeşitli ölü ritlerinin var olduğu Anadolu ve Suriye'nin neolitik kültürlerine gidebilmektedir. Örneğin leoparlarla bağlantılı bazı dişil figürler ya da Konya Ovası, Çatal Höyük'te duvar resimlerinde betimlenen leopar postlarına bürünmüş avcılar Hitit geleneklerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Hititler'in kült şehri Zippalanda olması gereken Alaca Höyük'te, Alişar Höyük'te, Horoztepe ve diğer yerleşmelerdeki ilk Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşme ve saraylardan elde edilen buluntular, sonraki dönemde Hitit yazılı belgeleriyle aktarılan fenomenleri yansıtmaktadır. Hitit Devleti'nin panteonu Anadolu ve Suriye şehirlerinin çeşitli yerel panteonlarının zamanla bir araya getirilip bütünleştirilmesinden oluşmuştur. Hitit Devleti'nin tarihsel oluşumu çerçevesinde Hattice konuşan halkın kültürlerinin ve tanrılarının Eski Hitit

¹⁰⁹ SEEHER, Jurgen, "Hattuşa Hititlerin Başkenti", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.63

Krallığı'nın Hattuşa'daki ilk tanrılar topluluğunu meydana getirdiği görülür¹¹⁰. (MÖ 1600 – 1450) Söz konusu erken dönemde Hititler Güney Anadolu (Kizzuvatna) yazılı geleneğiyle aktarılan panteonunu Kuzey Suriye panteonunu benimsemişler, böylece de kendi devlet tanrılar topluluğunu oluşturmuşlardır.

Hitit İmparatorluğunun çöküşünden sonra bazı kültler ve mitoslar söz konusu devri izleyen devletler tarafından (Luwi) yaşatılmıştır. Frigya'da tanrılar adlarının değişmesine karşın, Frig kisvesinde pek çok eski kültün ve kült yerinin kullanımı sürmüştür. Frig ana tanrıçası Kibele, "dağ anası", Lidya'nın Kibele'si için kullanılan ad MÖ 3. binin ortalarından itibaren varlığı kanıtlanan Karkamış kenti tanrıçası Kubaba kökenlidir. Pessinus'taki Frig Kibele kültüne Hitit-Hurri mitosundaki taş yaratık Ullikummi girmiştir. Burada Ullikummi'nin yerini taştan doğan Agdistis alır. Anadolulu Artemis ve leoparlı Aphrodite Urania, Kibele-Rhea ilişkisi de eski Anadolu geleneği kökenlidir. Bir ya da iki boğanın üzerinde duran Anad, Suriye Hava Tanrısı hemen hemen aynı ikonografik özellikleri göstererek Jüpiter Dolikhenus olarak Kommagene'den Romalı lejyonierler yoluyla İngiltere, Ren ve Tuna kıyılarına dek ulaşmıştır. Kommagene'de Helenistik devirde, çıplak ve peçesini açan İştar (Urfa müzesi bahçesindeki eser), Nike görünümündedir. Fildişinden bir Hitit heykelinde olduğu gibi dansın hareketsiz bir figür olarak birbirine sarılı bacaklarla betimlenmesi, Etruria'da MÖ 5. yüzyıla tarihlenen "Donna con specchio" tunç heykelciğinde devam etmiştir (Volterra Müzesi). Karaciğer falı ve Hititlere özgü kuşları inceleyerek yapılan kehanet yönteminin, başka dini uygulamalarla birlikte, MÖ 1. binde Klasik Dünya tarafı benimsendiği de hemen hemen kesinlik kazanmıştır¹¹¹.

Kült metinlerinde çoğu kez dini işlerden sorumlu görevlilerden rahip ve rahibeler, kahinler, şarkıcı ve müzisyenlerden söz edilmektedir. Bunlar kısmen tapınaklarda yaşıyorlardı. Bunların yanı sıra çok sayıda dünyevi görevli de bulunuyordu ve bu durum bizi Hitit tapınaklarının ekonomik

¹¹⁰ HAAS, Volkert, "Hitit Dini", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.438

¹¹¹ HAAS, Volkert, "Hitit Dini", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.440

boyutuna götürür. Hitit tapınakları, diğer Eski Doğu kültürlerinde olduğu gibi yalnız kült merkezi ve tanrıların evi değildi. Tapınaklar, görevlileri tarafından işletilen topraklara ve işliklere sahipti. Tapınaklara ait arazilerin varlığı kadastro belgelerinden anlaşılıyor. Görevliler tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve önemli kült bayramlarında tapınaklara gönderilen hayvanların beslenmesinden sorumluydular. Aynı zamanda tapınak görevlilerinin ihtiyacı da bu yolla karşılanıyordu. Tapınaklar için tarım işlerinde çalışan görevlilerin büyükçe bir bölümünün Hatti ülkesine getirilmiş ve kral tarafından tapınaklara bağışlanmış esirlerden meydana geldiği anlaşılıyor. Hasır örücüler, çömlekçiler, ayrıca mutfak görevlileri ile su taşıyıcılar, ön avlu süpürgecileri vb. unutulmaması gereken bir meslek grubu da kâtiplerdir. Tapınaklarda kült metinlerinin yazılmasının yanında, tapınağa giren ve çıkan malların listeleri, siparişler ve faturalar gibi nispeten az sayıda günümüze ulaşan belgeleri yazmak ta tapınakta görevli kâtiplerin göreviydi¹¹².

Tapınak yapısında, yine büyük taşlarla döşeli ve her tapınakta bulunması kaçınılmaz olan, üstü açık iç avlu görülmektedir. Karşı ucunda açık, direkli galeri vardı ve buradan tapınağın en kutsal bölümüne giriliyordu. En kutsal bölüm birkaç ön oda ile sağda ve solda, tanrı heykellerinin bulunduğu iki kült odasından oluşuyordu. Alçak pencere pervazlarından anlaşıldığı üzere, bu odalarda, neredeyse tabana kadar inen pencere açıklıkları vardı. Bu pencere açıklıklarından Tapınak yapısında, yine büyük taşlarla döşeli ve her tapınakta bulunması kaçınılmaz olan, üstü açık iç avlu görülmektedir. Karşı ucunda açık, direkli galeri vardı ve buradan tapınağın en kutsal bölümüne giriliyordu. En kutsal bölüm birkaç ön oda ile sağda ve solda, tanrı heykellerinin bulunduğu iki kült odasından oluşuyordu. Alçak pencere pervazlarından anlaşıldığı üzere, bu odalarda, neredeyse tabana kadar inen pencere açıklıkları vardı. Bu pencere açıklıklarından gerektiğinde en kutsal bölüme bol ışık girmesi sağlanıyordu. Bu noktada Mezopotamya ve Mısır tapınaklarındaki gizemli, karanlık kült odalarından açıkça ayrılan bir özellik

¹¹² SEEHER, Jürgen, "Kutsal Alanlar-Kült Yerleri ve Çok İşlevli Kuruluşlar", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.450

karşımıza çıkıyor. Ancak mutlaka, kutsallığını korumak amacıyla Hitit tapınaklarının kült odaları da ahşap kepenklerle kapanabiliyordu¹¹³. Hititler'de tapınakların belli yönere veya kozmik olgulara göre yönlendirilmesine ilişkin kurallar olmadığı anlaşıyor.

En üst düzeydeki rahip olan kral, törenleri/bayramları kutlayan kişiydi; çoğunlukla kraliçe ve veliaht prens [tuhkanti-] de törenlere katılırdı. Kült görevlerinin uygulanmasında aralarında rahiplerin yanı sıra sakilerin, aşçıların, sofrabaşlarının, müzisyenlerin, şarkıcı ve dansçıların da bulunduğu kült görevlileri krala yardımcı olurlardı. Bunun yanı sıra bazı memurlar ve devletin paye taşıyan üyeleri de törenlere katılırdı. Bazen de tanrıya adak yapıldıktan sonra kral ve kraliçenin, rahiplerin ve kraliyet ailesinin üyelerinin katıldığı bir kült yemeği verilirdi. Kült yemeği tanrıların insanlarla bütünleşmesini temsil etmesi nedeniyle törenin kilit taşıını oluştururdu. "İçki töreni" Hitit kült metinlerinde sıkça geçen bir başka uygulamadır¹¹⁴. Bu tören kral ya da kraliyet çifti tarafından yapılırdı

Törenlerdeki tüm dinsel uygulamalarına, özellikle "içki törenine" müzik ve şarkılar eşlik eder. Hititlerin birçok çalgı aleti vardı. Yaylı çalgılar arasında lir en yaygın olanıydı. Mezopotamya'da sevilen bir çalgı olan arp Anadolu'da daha az kullanılır gözükmemektedir. Lire şarkı ya da rezitasyon (bir metnin ezberden okunması) eşlik ederdi. Lirin şarkılara eşlik eden bir çalgı olarak kullanılması oldukça değişik bir uygulamadır. Homer'den bu uygulamanın var olduğunu öğrendiğimiz Miken Yunanistanı ile de bir bağ oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra udun kullanıldığı da belirlenmiştir. Davul, zil ve çalpara Hitit kült metinlerinde en sık adı geçen vurmali çalgılardır. Üflemeli çalgılar arasında ise boru ve flüt sayılabilir. İnandık Vazosu'nun kabartmalarında Lir, zil ve bir ud betimlenmiştir. Olasılıkla büyük bir kült metninin bir bölümünü oluşturan bir Hitit tableti eşsiz bir belgedir. Metne bir tür "dans librettosu (libretto = opera metni)" denilebilir. Metinde sırasına göre

¹¹³ SEEHER, Jürgen, a.g.m., Ankara 2002, s.452

¹¹⁴ MARTİNO De Stefano, "Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.446

dans adımları tanımlanmaktadır¹¹⁵

Günümüzde de Akdeniz ülkelerinin halk danslarında benzer hareketleri gözlemlemek olasıdır. Hitit törenlerinde atletik yarışmaların bulunmasını, Grek-Miken dünyasıyla Hititleri bağlayan bir öge şeklinde yorumlamışlardır. Örneğin İlyada'nın 23. faslında betimlenen Patroklos için yapılan yas törenindeki yarışlarla karşılaştırılır¹¹⁶.

¹¹⁵ MARTİNO De Stefano, a.g.m., Ankara 2002, s.446

¹¹⁶ MARTİNO De Stefano, "Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.446

C) SOSYAL ETKİLEŞİMİ

Hititler, mitoloji, din, sanat, at yetiştirme gibi birçok alanlarında Hurri kültüründen yoğun biçimde etkilenmişler, Sümer ve Akkad uygarlıklarını belirli bir ölçüde de olsa Hurrilerin aracılığı ile tanımışlardır. İlk Hurri etkileri M.Ö. 1450 tarihlerinde başlar ve Hattuşili III'ün (M.Ö. 1275-1250) eşi Puduhepa döneminde en belirgin biçimine ulaşır. En çarpıcı Hurri etkinliği, Hitit prenslerinin Hurrice adlar almaları ile ortaya çıkar. Örneğin aşağıdaki adlar Hurricedir: Nikalmati, Arnuvvanda'nın (M.Ö. 1440 -1420) eşi; Aşmunikal, Tuthaliya III'ün (M.Ö. 1400 -1380) eşi; Puduhepa ve Hinti, Şuppililuma'nın (M.Ö. 1380-1345) ilk iki eşi; Malnikal, Şuppiluliuma I'in üçüncü eşi (?); Tanu-hepa, Murşili II (M.Ö. 1345 -1315), Muwatalli (M.Ö. 1315-1282) ve Murşili III (M.Ö. 1282-1275) dönemlerinin Tavanannası (Yani Ana Kraliçesi); Puduhepa, Hattuşili III 'ün (M.Ö. 1275-1250) eşi. Birçok prens adı da Hurricedir; Örneğin Şuppiluliuma I'in oğlu Kargamış Kralı Şarru-Kuşuh ile daha sonraki Kargamış krallarından İnı-Teşup ve Talmi-Teşup. Ayrıca yukarda değindiğimiz üzere III. Murşili de prensliği sırasında Urhi-Teşup adını taşıyordu. Hattuşili III'ün eşi Puduhepa Hurri kökenli olduğu gibi, prenseslerden daha bir kaçının da Hurri sarayından alınan gelinlerden olmaları akla yakın gelmektedir. Buna karşın prenslerin hepsi doğal olarak Hitit soyundandır. Özünde Hurri adlarının gözde olması, Hurri Uygarlığı'nın yüksek bir düzeyde bulunmasından kaynaklanıyordu. Ancak Hurrilere duyulan sevgi ve saygı büyük ölçüde politik çıkarlara bağlı idi. Çünkü Hurrilerin oturdukları birçok toprak Hitit egemenliğinde idi. Bu nedenle Hattilere uyguladıkları sevecen davranmak politikasını Hurriler konusunda da kullanıyorlardı¹¹⁷. Hititler yoğun biçimde Hatti, Mezopotamya ve Hurri etkileri altında kalmış oldukları halde ulusal kimliklerini yitirmemişler, tersine bütün bu esinlenmelerden yararlanarak özgün bir uygarlık yaratmışlardır.

Hitit Uygarlığı'nın en ilginç özelliklerinden biri de, Mezopotamya'da erkeklerin baskısı altında yaşayan kadının Hitit Ülkesi'nde sahip olduğu

¹¹⁷ AKURGAL, Ekrem. “Hatti ve Hitit Uygarlıkları”, İstanbul, 1995, s. 76

saygınlıktır. Yakın akraba evlilikleri kanunlarla yasaklanmıştı. Bu gibi evliliklerin diğer Önasya ülkelerinde normal sayıldığı, Azzi-Hayaşa ülkesi kralı, Hukkana ile yapılan antlaşma metninden anlaşılmaktadır¹¹⁸.

Bazen kraliçelerin (RUBATUM) Kaniş, Wahşuşana, Luhuzattia, Ankuwa ve Timelkia'da olduğu gibi, yerli hanedanları yönetmesi Anadolu toplumunun üst sınıfına ait kadınların sosyal ve politik açıdan erkeklerle eşit ya da hemen hemen eşit bir statüye sahip olduklarını gösterir¹¹⁹. Anadolu kadınları, karmaşık ticari girişimleri yönetmek, Assur'lu tüccarlardan yatırım sermayesi (gümüş olarak) almak ve mektupları ya da belgeleri, kocalarınınkinden çok kendi isimlerini taşıyan mühürlerle imzalamak dahil, hukuki açıdan kendi işlerini kurma hakkına sahiptiler.

Kraliçelerin nerede ise krallar kadar haklara sahip olmalarından anlıyoruz ki Hititler de erkek ve kadın eşdeğerde idi. Harem yalnız kral sarayında vardı; halk arasında ise çok kadınla evlilik (poligami) geleneği yoktu. Hititlerin en çarpıcı özelliklerinden biri, insan haklarına saygılı bir devlet kurmuş olmalarıdır. Hitit kralı devletin ve ordunun olduğu gibi din ve yargı işlerinin de başı idi. Yabancı devletlerle olan ilişkiler de onun buyruğu altında bulunuyordu. I. Şuppiluliuma oğullarından Piyasilli'yi Kargamış'a, Telipinu'yu Halep Krallığı'na atadı. II. Murşili de Kargamış Krallığı'na kardeşini, o ölünce onun oğlunu; Halpa'ya (Halep'e) yeğeni Rimişarma'yı getirmiş, federal bir devletin idaresini başarılı şekilde yürütmek için çocuklarını görevlendirmesi Hitit kralları için oldukça akılcı bir yöntemdi¹²⁰. Bunların görevleri yollara, tapınaklara bakmak, onları onarmak, ulaşımda güvenceyi sağlamaktı.

Hurrilerin, Hitit Devletleri zamanında nüfusunu çoğunluğunu oluşturmuş Koloni Devri'nde, Kaniş'in doğusunda bulunduğunu bildiğimiz, Hahhum, Hurama, Timelkia, Luhuzatia, Mama, Zalpa, Tegaramma gibi şehirlerde Hurrilerin yoğun yaşam alanları olduğunu anlamaktayız. Hatti

¹¹⁸ DİNÇOL, M. Ali, "Hitit Yasaları", **Anadolu Araştırmaları XII**, İstanbul 1990, s.95

¹¹⁹ YAKAR, Jak, "**Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı**", İstanbul 2007, s. 37

¹²⁰ AKURGAL, Ekrem. "**Hatti ve Hitit Uygarlıkları**", İstanbul 1995 s. 77

tanrıları Hititler tarafından tapınım görmüş, devlet yönetimi ile ilgili kral unvanı Tabarna, kraliçe unvanı Tawananna ve veliaht anlamına gelen Tuhkanti terimlerini alarak pek çok alanda olduğu gibi Hatti etkinin varlığını birkez daha göstermişlerdir.

Hitit dini gibi mitolojisi de büyük ölçüde Hatti ve Hurri etkisinde kalmış, ayrıca Mezopotamya kaynaklarından da esinlenmiştir. Gök Tanrısı Telipinu'nun Illuyanka Ejderi ile savaşı efsanesi Hatti kökenlidir. Buna karşılık Gök Krallığı ve Ullikummi destanları Hurri'lerden gelmiştir¹²¹. Kuşarra, Neşa, Hattuşa, Zalpa, Puruşhanda, Mama, Taişama, Şibuha, Puruşhanda ve Hattuş gibi birçok krallık ve beylikler Hatti döneminden kalmaz. Mama Krallığı bir Hurri prensliğidir. Bir bölümü de, örneğin yukarıda gördüğümüz Hattuşa ve Neşa Krallıkları belirli bir dönemden sonra, Kültepe Ib döneminde artık Hititleşmiş kentlerdir. Orta Anadolu'daki diğer krallıkların da giderek Hitit prenslerinin hakimiyetine geçmiş, ancak egemen olunan halkın çoğunluğunu Orta Anadolu'da Hattiler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ise Hurri'ler oluşturuyordu. Bazı kent ya da şahıs adlarının hangi topluluğa ait olduğunu net olarak açıklanamamasından, bu prensliklerin kökenleri konusunda Hatti mi Hurri mi Hitit mi olduğunu saptabilmek güçtür. Anitta'yı bazı uzmanlar bir Hatti, bazıları da Hitit Kralı olarak kabul etmektedirler. Otten gibi bazı uzmanlar da Anitta adına Nuzi'de bulunan Hurri kişi adları arasında rastlandığını ileri sürmektedirler.¹²²

Neşice konuşanların silah gücü ile ve uzun savaşlardan sonra ele geçirdikleri Anadolu'yu eski adı ile anmalarının iki nedeni vardır. Birisi bu toplulukların hoşgörü ve barış politikasını kendilerine kural yapmaları idi, böylece egemenlikleri altına aldıkları Hatti'lerle sevgi ve anlaşma ile kaynaşma tutumuna önem verdiler, ikincisi ise bu davranışla kendilerinden daha üstün bir uygarlık olan Hatti ülkesinin varisi olduklarını dile getirmiş oluyorlardı. Çünkü ileride göreceğimiz gibi Hitit hükümdarlarının kendilerini "Hatti ülkesinin kralı" olarak anmakla kendi devirlerinde bile büyük çoğunlukta oldukları şüphesiz olan Hatti'lerin meşru kralları olduklarını kabul ettirmiş oluyorlardı¹²³. Hititlerin bu

¹²¹ AKURGAL, Ekrem, "Anadolu Kültür Tarihi", Tübitak, Ankara, 2005, s. 124

¹²² AKURGAL, Ekrem, "Anadolu Uygarlıkları", s.45

¹²³ AKURGAL, Ekrem, a.g.e., s.49

tutumu Anadolu'nun daha sonraki dönemlerde de Önasya'da Hatti ülkesi olarak anılmasına neden olmuştur.

M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu'ya göç eden, Hint-Avrupa soylu Hititler, Anadolu'ya yerleşmelerinden az sonra, yerel küçük kent beyliklerinin bazılarında yönetimde etkinleşmeye başlamışlar ve nihayet 1650 yıllarında merkezî bir politik güç oluşturmuşlardır. 1400 yıllarına kadar süren Eski Devlet adını verdiğimiz bir dönemden sonra, devletin sınırları genişlemiş, uluslararası ilişkileri ve gücü artmış ve 200 yıl süresince, 1200 yıllarındaki çöküşe kadar Eski Önasya'da siyasî ve askerî bakımdan en büyük bir imparatorluk halini almıştır. Bunları muhteva yönünden, vasallarla yapılan antlaşmalar ve Hitit kralının kendisi ile eşdeğer saydığı devlet başkanları arasında imzalanan uluslararası hukuka uygun paritetik antlaşmalar olmak üzere, ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan mütekabiliyet esasına dayanan ikincilere şimdiye kadar ele geçen yegâne, fakat en güzel, örnek Hattuşili III. ile Mısır firavunu Ramses II. arasında aktedilmiş olan antlaşmadır. Genellikle Kadeş antlaşması olarak bilinen, ancak Kadeş'te Hitit kralı Muwatalli II. ile Ramses arasındaki savaştan (M.Ö. 1285) 16 yıl sonra yapılan bu antlaşmada, Hitit tarafında artık Hattuşili III. bulunmaktadır (M.Ö. 1270). Mısır firavunu Ramses II. ise tahta geçişinin 21. yılındadır. Savaş ise, hükümrânlığının 5. yılında meydana gelmiştir. Buna rağmen, Kadeş savaşından sonra süregelen Mısır - Hitit sürtüşmelerine bir son verdiği için Kadeş antlaşması adını alması doğaldır. Hititlerin aktettikleri siyasal antlaşmaların değişmez bir kuruluş şeması vardır. Hitit diplomatik ilminin gelişkenlik düzeyini de yansıtan bu şema şöyledir:

- 1-Antlaşma belgesini hazırlayan hükümdarın adını içeren "Preamblum" kısmı,
- 2-Taraflar arasında şimdiye kadarki ilişkileri özetleyen tarihi geriye bakış kısmı,
- 3-Antlaşma şartlarını içeren maddeler,
- 4-Suçluların iadesini içeren formül,
- 5-Yemine şahadet eden tanrıların listesi,

6-Yemini bozanın lanetlenmesi ve tarafların takdisi¹²⁴.

Bunlardan anlaşılacağı gibi, Hititler sadece antlaşma şartlarını karşı tarafın vaziyetine göre ayar etmekle kalmayıp, değişken bir kuruluş şeması uygulayarak karşı tarafın sosyal yapısı ve idare şekline de uygun olanı yapıyorlardı. Özellikle, Hitit kralı ile vassal krallardan bazıları arasında aktedilen antlaşmalarda, antlaşmaya -yemin suretiyle v.s.- taraf olmamakla beraber, tek tek adları sayılan soylulara tesadüf edilmektedir. Bunların anlamı ve işlevi kesin değildir. Ancak, Hitit asiller meclisi olan pankuş'u temsil ettikleri söylenebilir.

Kaşkalılarla yapılan bir antlaşmada şöyle denmiştir: "İster köle ister bir LÛ^{GIS}TUKUL olsun Hatti'den bir Kaşka şehrine ya da ister köle ya da ister özgür bir insan olsun, Kaşka'dan Hatti'ye insanlar değil, sadece mallar iade edilsin" Bu belgeden, Hititlerin Kaşkalıları özerk bir politik birlik olarak tanıdıkları sonucu çıkarılabilir. Kaşka kabilelerinin devlet toplumlarındaki gibi idari bir sistem kurmuş olmaları çok şüphelidir. Yine de, savaşçı birliklerin çekirdeğini oluşturan savaşçıları desteklemek için muhtemelen Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan yerleşik topluluklar arasından toplama yardımcı birlikler (ERIN^{MES} NARARI) çıkarabilecek durumda oldukları anlaşılmaktadır¹²⁵. Hitit ordusunun gücüne rağmen zorluk çıkaran bir güç olarak kalmalarının nedeni, herhalde büyük ölçüde hareketli kabile grupları halinde örgütlenmelerinden kaynaklanmaktadır. Yazın ulaşılması zor dağ köyleri ve Hititlerin sefere çıkmadığı zaman olan kışın da muhtemelen daha alçak yerleşmelerde yaşamaları onların yararına oluyordu.

Kültepe ve Boğazköy arasındaki türden yerel farklılaşmalar, giderek dengelenmiştir. Hiç kuşkusuz bunun nedenleri, tek merkezden yönetim sistemiyle birlikte, bölgeler arası yoğun mal değiş tokuşunda ve belirli hedeflere yönelik iskân politikalarında (kalabalık halk kitlelerinin zorunlu yer değiştirmesi) yatmaktadır. Üniter devletin yaratılması ve ekonomik yaşamın

¹²⁴ DİNÇOL, M. Ali, "Hititlerin Devletlerarası Antlaşmaları", **Tarih Boyunca Paleorafya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan- 2 Mayıs 1986**, İstanbul 1988, s.36-37

¹²⁵ YAKAR, Jak, "**Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı**", İstanbul 2007, s.262

değişik kollarının merkezin güdümünde oluşu, sadece çanak çömleğin geniş bir bölgede benzeşmesiyle yetinmeyip, büyük olasılıkla, repertuvarda standartlaşmaya ve kap biçimlerinin giderek basitleşmesi eğilimine de ivme kazandırmıştır¹²⁶.

Evlerde kullanılan eşya arasında en önemli yeri olağanüstü form zenginliği ve çeşitlilik gösteren seramik kaplar alıyordu. Bunlar arasında gaga ağızlı destiler, hayvan biçimli içki kapları, tek ya da iki kulplu yonca ağızlı vazolar (kantaroslar), gövdeleri halka biçimli gayet zarif libasyon kapları, matara biçimli vazolar ve diğer birçok örnek, o çağların seramik ustalarının zarafet anlayışlarını ve üstün becerilerini sergilemektedir. Yine evlerde bulunmuş olan yün eğirmeye mahsus ağırşaklar ile dokuma tezgâhı ağırlıkları gelişmiş bir tekstil endüstrisinin varlığını kanıtlamaktadır. Çoğu bronz olan çeşitli madeni aletler (bıçaklar, oraklar, keskiler ve baltalar) metal endüstrisinin ulaştığı düzeyi göstermektedir. Evlerin ısınma, yemek ve ekmek pişirme gereksinmelerini çeşitli biçimlerdeki ocaklar ve fırınlar karşılıyordu. Kazılarda ocak ve fırınlara ait güzel örnekler çıkarılmıştır. Boğazköy tabletlerinden öğrendiğimize göre Hititlerin çok zengin bir gıda maddeleri repertuarı vardı. Özellikle ekmek, börek, çörek ya da pasta türünden gıda maddeleri büyük çeşitlilik gösteriyordu. Alkollü içkilerin de Hititlerde önemli bir yeri vardı. Dinsel bayramlarda tanrılara şarap, bira ve diğer alkollü içkiler sunuluyordu. "Şarap" ve "bira" sözlerinin Hititçelerini biliyoruz. Bağcılık ve meyvecilik Hitit çağında Anadolu'da çok gelişmiş durumda idi. Karahöyük kazılarında kömürleşmiş badem kabukları ile vişne ve üzüm çekirdekleri bulunmuştur. Evlerin su ihtiyacı taşıma su ile karşılanıyordu. Evlerde genellikle tuvalete rastlanmamıştır. Kent sokaklarında sık sık meydana çıkarılan çöp çukurları belki de aynı zamanda tuvalet atıkları için kullanılıyor ve kokuyu önlemek için üzerlerine de herhalde toprak atılıyordu. Kerpiç evlerin bitişken denilen düzende birbirine bitişik olarak; inşası herhalde kışın soğuğuna ve yazın sıcağına karşı korunma gereksinmesi ile ilgilidir. Hitit

¹²⁶ MÜLLER, Andreas, "Orta Hitit ve Büyük İmparatorluk Dönemleri .Çanak ve Çömlekleri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s. 502

çağındaki kentlerin büyüklükleri nispetinde güçlü surlara sahip oluşları düşmanların ani hücumlarına ve istilaya karşı etkili bir savunma gereksinmesi ile ilgilidir¹²⁷.

Hitit metinlerinde geçen, tanrı ve şahıs isimlerinin Hattice özellikler içeriyor olması Hattuşa'da ortaya çıkan Hitit metinlerinde geçen kült şehirlerinin Hattice isimleri ya da Hatti tanrılarına atfedilen bir grup eski Hititçe dua metni, Hattili alt tabakanın, Hatti'nin Son Tunç Çağı nüfusu üzerindeki etkisini göstermektedir. Önemli etno-dilsel gruplar arasında, Hatti kökenli Orta Anadolu'lular, Hint-Avrupa kökenli Anadolu'lular ve Doğu Anadolu/Transkafkas/Kuzey Suriye kökenli Hurriler sayılabilir. Hattice'nin Hititçe ve Palaca üzerindeki etkilerine dayanarak, Hatti ülkesinin, aşağı yukarı kuzeyde Karadeniz'den, batıda Paphlagonia'ya ve güneyde Lakonia ve Kappadokia'ya kadar uzandığı genel olarak kabul görmektedir. Hattice özellikle Yeni Krallık Dönemi'ne ait Hitit dini metinlerinde yazıya geçirilmeye devam etmiştir. Bunlar, bir tapınağın inşasını, önemli ölçüde Hitit tanrılar topluluğunun bir parçası olmuş Hatti kökenli tanrılara yapılan törensel dua metinlerini ve izlerim ritüellerde bırakan mitlerle ilgili iki çift dilli metin içeren rimellerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, Hitit Güneş tanrısının ismi olan İştanu'nun Hattice karşılığı olan Güneş tanrıçası Eştan'dan türediği de vurgulanmalıdır. Muhtemelen, "Ülkenin kralı" ya da "kraliçesi" anlamlarına gelenler gibi Hatti tanrı isimleri, Hattilerin devlet düzeyindeki toplumların merkezinde bulunan uzun sürede gelişmiş yerel hanedanlara sahip olduklarına işaret etmektedir. Hitit kral ve kraliçeleri, Hatti kökenli olduğu düşünülen, tabama ve tawananna gibi krallık unvanlarını isim olarak kullanmışlardır. Labarna unvanı Eski Hitit hanedanının ilk kralının ismidir. Hint-Avrupa kökenli Anadolu'lular Orta Anadolu'daki Hititlerin önemli bir parçasını oluşturmuşlardır. Orta Anadolu'daki Hint-Avrupalılar, muhtemelen Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden çok daha önce, yerli Anadolu nüfusu arasında bir azınlık grubu oluşturuyordu. Eski Assur metinlerinde geçen,

¹²⁷ ALP, Sedat, "Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar", TUBİTAK, Ankara, 2000, s. 47

yerli nüfusun benimsediği bazı ödünç kelimelerden bir ya da ikisinin - manuatu (konaklama) ya da ishuli (anlaşma/sözleşme) - Hint-Avrupa kökenli olabileceği ihtimali de bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca, bu metinlerde geçen ve Hint - Avrupa kökenli olduğu tespit edilen şahıs ve yer adları, daha geç dönemde Hitit dilinde de kullanılmıştır. Bu arada, Kappadokia metinlerinde sadece birkaç Hint-Avrupalı isimden değil, aralarında Hitit Krallığı'nın oluşumundan önce Orta Anadolu'da var oldukları anlaşılan Hurrilerin de bulunduğu başka etnik gruplardan da bahsedilmiştir¹²⁸. Anadolu toplulukları içindeki etnik farklılıkların her zaman seramik buluntularına ve mimariye yansımadağını bazen de heykelcik ve mühürlerde göze çarptığını görülür. Böyle bir etki, yerleşme dokusundaki değişiklikler şeklinde de ortaya çıkabilir. Örneğin, M.Ö. 17. yüzyılda Kaşka kavimlerinin Kuzey Anadolu'ya gelişi, Karadeniz Bölgesi ve Orta Anadolu arasındaki kültürel birliği kesintiye uğratmıştır. Bu kesinti Karadeniz Bölgesi'nde, diğerini ortadan kaldıran tamamen farklı bir kültürden çok, yerleşme dokusundaki değişimde de fark edilen kültürel bir geri çekilme şeklinde ortaya çıkmıştır. Orta Anadolu'daki Hurri azınlığı, Güneydoğulu, Doğu Anadolu ve güneyde Kilikia'lı Hurriler ile akrabaydı. Tarihi metinlerde önce Hititlerin düşmanı olarak ortaya çıkan bu etnik grup muhtemelen Eski Hitit Krallığı Dönemi'nden itibaren Hitit edebiyatı ve dininin gelişmesinde çok etkili olmuştur¹²⁹. Bu etki, Yeni Hitit Krallığı Dönemi'nde ve özellikle M.Ö. 13. yüzyılda büyük bir yayılım göstermiştir.

Hitit kralı III. Hattuşili'nin vasali Ugarit kralı Niqmepa'ya yazdığı bir mektuptan da kuzeybatı Suriye devletlerinin sosyal tabakalanması hakkında genel bir fikir edinilmektedir. Bu belgede herhangi bir "Ugarit oğlu" (yani özgür çiftçiler, tüccarlar ve zanaatkarlar), "Ugarit kralının hizmetçileri" (muhtemelen yüksek mevkili saray bağımlıları), "kralın hizmetçilerinin hizmetçileri" (düşük mevkili saray bağımlıları) ya da "gümüş karşılığında alman insanlar"ın (köleler), Ugarit topraklarından Hitit kralına ait topraklara

¹²⁸ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s.42-43

¹²⁹ YAKAR, Jak ,a.g.e., İstanbul 2007, s.43

iltica etmeleri halinde, Hitit kralının onları kabul etmeyeceği ve Ugarit kralına geri göndereceğinden bahsedilmektedir. Özgür tebaa kategorisi dahilinde iki sosyo-ekonomik grup vardı: "Kralın adamları" olarak bilinen çeşitli mevkilere sahip saray bağımlıları ve tarlaları olan köy topluluklarına ait kişiler sosyal açıdan bu iki sınıf refah seviyesine göre tekrar bölünüyordu. Refah düzeyi daha yüksek olanlar, ev işleri için köle satın alabiliyor ya da tarım işçileri ve çoban kiralayabiliyorlardı¹³⁰. Başlangıçta Hitit monarşisi, Hint-Avrupalılar'ın etnik bir grup olarak muhtemelen Anadolu toplumunda bir çoğunluk oluşturmadığı, ancak politik açıdan baskın konumda oldukları bir aristokrasi içinden doğmuştur. Ancak bazı bilim adamlarının öne sürdüğü gibi, eğer Hint-Avrupalılar Hattilerden önce Anadolu'da var idiyse, İlk Tunç Çağı Anadolu alt tabakasında da bir çoğunluk oluşturmuş olmalıydılar. Hitit seçkin sınıfının karışık etno -kültürel kökeni, kraliçelik kavramının anaerkil unsurlarıyla bir arada var olan, Hitit krallık kavramına özgü ataerkil unsurlara yansımıştır. Kraliçelik krallıktan bağımsız bir şekilde intikal ediyor ve dul kalan bir kraliçe Tawananna sıfatıyla saraydaki konumunu ölümüne dek koruyordu. Kralın eşi olan gelini, ancak ondan sonra bu unvanı taşımaya hak kazanıyordu¹³¹. Fethedilen ülkelerden Hatti'ye getirilen büyük sivil esir gruplarının zaman içinde Hitit nüfusunun etnik bileşimini değiştirmiş olması gerekirdi. Ancak, günlük hayatla ilgili maddi kültür belgelerinde bu etnik farklılıklar bariz şekilde ortaya çıkmamaktadır.

Hitit devletinde köyler, ulusal ekonominin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Merkezî idare altında, köy toplulukları sosyo-ekonomik özerkliklerinin ve köy liderlikleri de geleneksel otoritelerinin büyük bir kısmından vazgeçmişlerdir. Akrabalık bağlarına dayanan uyumlu bir sosyal doku ya da bağımsız bir ekonomiden yoksun olan sivil esirlerin oturduğu köyler için aynı şey söylenemez. Hatti ve komşu devletlerde hüküm süren feodal düzenlerde bu tür köyler, politik açıdan etkili tapmak, saray ve şahıs mülklerinin temel gelir kaynağını teşkil etmiştir. Hitit toplumundaki köy

¹³⁰ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 331

¹³¹ YAKAR, Jak, a.g.e., İstanbul 2007, s.424

topluluklarının çoğu sosyal ve ekonomik özelliğinin, toplumsal iç bağların sosyal örgütlenmenin temelini oluşturmuştur. Sosyal birlik bağlarını koruyabilmek için eski toplumlar kendi yarattıkları davranış biçimlerine sıkıca bağlanmışlar, böylece ortak ekonomik faaliyetler cinsiyet ve yaşa göre ayrılmış ve erkekler daha fazla fiziki güç ve hareket özgürlüğü gerektiren işleri üstlenmişlerdir. Genç yetişkinler av seferlerine katılmış ve yerel anlaşmazlıklarda topluluğun savaşçıları olmuşlardır. Bu nedenle ev içi faaliyetlere, çocuklar ve bebeklere de bakan kadınlar kadar çok katkı sağlamamışlardır. Aile ve topluluk içinde yapılan faaliyetlerin doğası gereği ya kadınlar ya da erkekler için daha uygun olması nedeniyle, yüzyıllar boyunca değişen dini felsefelerin Anadolu kırsalındaki geleneksel aile ve köy gruplarının görev dağılımını etkilememiştir. Bir aile içinde en yaşlı kadının eş ve anne olarak ev ekonomisini yürütmek ve önemli kararlar ve düşünceler, bayramlar gibi dini faaliyetlere katılmak suretiyle üstlendiği sorumluluk, kocasınıninkine eşit ya da neredeyse eşit düzeydedir¹³². Bu durum bölgelere, toplumlara göre değişmekte, kuralların yaptırım dereleri de değişim göstermektedir.

Hitit şehirleri, daha çok personel ve aileleriyle birlikte biçimsiz bir merkezi bürokrasinin hüküm sürdüğü politik, idari ya da kültürel merkezler olarak görmekteyiz¹³³. Hitit Devleti'nin başkentlerinden Şapinuva, Çorum il merkezinin 53 km. güneydoğusundaki Ortaköy İlçesi'nin 3 km. güneybatısındadır. Tarihinde, çok geniş tarım topraklarına sahip olmamasına karşın Şapinuva, Hitit döneminde hem siyasi hem de coğrafi konumu nedeniyle çok önemli bir merkez haline gelmiş, kalabalık bir nüfusu barındırmıştır. Şapinuva hakkında bize ilk bilgileri Hattuşa arşivleri verir. Boğazköy metinlerinden, Şapinuva'nın, Hurri etkisinin yoğun olduğu önemli bir dini merkez olduğu anlaşılır. Burada, Hurri dilinde ağız temizleme metinlerinin hazırlandığı ve bütün Hitit dünyasına gönderilmekte olduğunu öğreniyoruz. Tarihi coğrafyacılar bu şehri Hurri bölgesine yakın olması

¹³² YAKAR, Jak, “Anadolu’nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İstanbul 2007, s. 424

¹³³ YAKAR, Jak, a.g.e., İstanbul 2007, s. 426

gerektiği düşüncesiyle Hattuşa'nın güneydoğusunda aramışlardır. Ancak, Ortaköy Hitit şehrinin, çağındaki adının Şapinuva olduğunun tespit edilmesinden sonra, Şapinuva ve beraberinde lokalize edilen diğer coğrafi yerler tümüyle Orta Anadolu'nun kuzeyine taşınmış; bir anlamda bu bölge için tarihi coğrafya yeniden şekillenmiştir. Kent aynı zamanda ordu komutanlığının ve sürekli hazırda askerin bulunduğu bir yerdir. Ortaköy-Şapinuva Arşivi, Anadolu'nun Hitit dönemine ait keşfedilen, Hattuşa'dan sonra ikinci büyük arşividir. Bulunan 4 bine yakın Hititçe, Hurrice, Hattice, Akadca gibi çeşitli dillerde ve idari, dini, siyasi, fal gibi çeşitli konularda yazılmış tablet ve tablet parçası, bir kraliyet arşivi ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Hitit büyük kralının burada oturması ve devleti buradan idare etmesi, devlet arşivlerindeki belgelerle çok önemli bilgilere ulaşma şansını bize kazandırmıştır. Anadolu, gerek coğrafi konumu gerekse ekonomik yönden taşıdığı önem nedeniyle birçok uygarlıkların geliştiği bir bölge olmuştur. Bu uygarlıkların en önemlilerinden biri, Anadolu tarihi içerisinde çok özel bir yeri olan Hitit Uygarlığı'dır. M.Ö. 2. binyılda Anadolu'da ilk siyasi birliği kuran bu uygarlıktan günümüze ulaşan buluntular oldukça azdır. Ortaköy-Şapinuva bir Hitit şehri olarak, bu uygarlık için bilgi sağlayan son derece önemli bir merkezdir¹³⁴. Hitit hanedanı soyundan, Halpa (Halep) kralı Talmişarruma olayı, antlaşmalarla ilgili düzenlemelerin, imparatorluğun doğusunda ve batısında, aynı olduğunu gösterir.

Muvattalli'nin babası II. Murşili, krala, bir antlaşma metni yollar. Bu antlaşma metninin başına da, Suriye'de savaşan I. Hattuşili'ye (yaklaşık MÖ 1565- 1540) kadar uzanan, 'tarihi bir giriş' konmuştur. Talmişarruma kaybolan metnin yerine yenisini isteyince, Muvattalli de, doğruluğu tasdiklenmiş bir kopya iletir¹³⁵. Bundan anlaşılan, belgenin orijinalinin, Hattuşa'da saklandığı ve istenildiği anda bulunabildiğidir. Günümüze değin antlaşmaya ait dört arşiv kopyası belgelenmiştir. Tarihin adalet ve politikaya yönelik söylemlerde kullanılmasına götüren nedenler, Hitit toplumunda,

¹³⁴ SÜEL, Aygöl, “Ortaköy-Şapinuva”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.61

¹³⁵ CANKİK, Hubert, “Hititlerde Tarih Yazımı”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.422

toplumun dışı vurumunda, yapısında ve tarihinde aranmalıdır. Hitit devletinin başlangıcından itibaren, değişik yazı türleri ve dillerde, önce Hititçe ve Akkadca, daha sonraları (13. yüzyıl) Luvice'nin de katıldığı, Hititler'e özgü bir tarih yazımı gelişir.

MÖ 1200 dolaylarında, Son Tunç Çağının sonlarında ortaya çıkan bunalım Ön Asya'nın büyük bölümünü kapsamıştır, Aynı dönemde Levant bölgesinin (güneydoğu Akdeniz) içlerini fazla etkilememiş olan "deniz kavimleri" adı verilen yeni halk gruplarının hareketleri de bunalımın nedeni olarak gösterilir. Bu tür bir bunalımın başlangıcını M.Ö. 14. ve 13. yüzyıllarda Suriye'de saptamak olasıdır. Büyük aile türünden geleneksel sosyal yapılar giderek önemini yitirmiştir. Ekonomik ve sosyal alanlarda toplumun artan biçimde bireyselleşmesi toplum dışına İtilenlerin yoksullaşması, kaçması ve suç işler hale gelmesiyle sonuçlanmıştır; dolayısıyla ticaret yolları da güvenliklerini yitirmeye başlamışlardır. Tarıma açık araziler giderek azalmış, tarım, nehir vadileri ve kıyı ovaları türü, doğanın iyi şartlar sunduğu arazilerde yoğunlaşmaya başlamıştır; olasılıkla kuru tarım yapılan bölgelerde, kurak geçen yılların artması da sözü edilen gelişime etken olmuştur. Artık tarım yapılmayan tarlalar ve yerleşmeler daha çok hayvancılıkla geçinen gruplarca işgal edilmeye başlanmıştır. Hitit devletinin Anadolu'daki çekirdek bölgesinin de bu gelişmelerden etkilenmemiş olma olasılığı azdır¹³⁶. Ön Asya'nın vasıl bölgelerinin desteği olmaksızın, tanrıların hoşnut edildiği ve Hattiler'in iç birliğini sağlayan eski kült merkezlerini alışılmış biçimde çekip çevirmek de kolay olmamıştır. Bu tür konularda yapılan ve yapılacak yeni araştırmalar sayesinde Hititlerin son zamanlarını ve imparatorluğun çöküşündeki siyasal ve ekonomik olaylar netlik kazanacaktır.

Hitit uygarlığından günümüze gelebilmiş belgeler içinde mühürlerin özel bir yeri vardır. Mühürler üzerinde sadece Hitit memurlarının veya herhangi bir unvana sahip olmayan erkek ve kadınların adlarının yazıldığı hiyeroglif işaretleri değil, dekoratif malzeme olarak, İnsan ve hayvan tasvirleri

¹³⁶ KLENGEL, Horst, "Hitit Tarihi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.419

bulunmaktadır ki, bunlar Hitit İnsanı tarafından yaratılan heykelcikler ve kabartmalar dışında, görsel sanat ürünlerinin en güzel ve en fazla sayıdaki örneklerini oluştururlar¹³⁷. Mühürlerin gösterdiği gelişim, tarihlemeye önemlidir. Mühürler a-) onama/tasdik etme, b-) güvenlik garantisi, c-) mülkiyet göstergesi amaçları için kullanılmışlardır. Mühürler yalnız filolojik değil, arkeolojik yönden de çok değerli belgelerdir.

Anadolu'da geleneksel mühür biçimi, damga mühürdür. Kil tabletler üzerinde yuvarlanarak, izi aktarılan silindir mühür Mezopotamya kökenlidir ve Anadolu'ya MÖ II. binyıl başlarında, 19. ve 18. yüzyıllarda Assur'lu tüccarlar tarafından getirilmiştir. Ancak, bu tür Anadolu'da benimsenmemiş ve kullanım alanı daha çok Kuzey Suriye ve etkisinin görüldüğü Kilikya ile sınırlı kalmıştır. Hititçe'de "mühürlemek ve mühür" kelimelerinin şai-/şıya-"bastırmak" fiilinden türetilmiş olması da, yumuşak yüzeyler üzerinde yuvarlanarak değil, bastırılarak kullanılan damga mühürlerin Hitit mühürcülüğünün asıl biçimi olduğunun işaretidir. Assur Ticaret Kolonileri çağında kullanılan damga mühürler, Kültepe. Acemhöyük, Konya Karahöyük ve Boğazköy gibi merkezlerden elde edilen gliptik malzemeden dolayı iyi bilinmektedir. Bunlar genellikle kurs biçimli mühür yüzeylerine sahip, konik sapları çoğunlukla fasetli, sapın bitimi yumru veya çekiç biçimli ve ip geçirmek üzere delinmiş damgalardan oluşmaktadır. Aynı dönemde Anadolu silindir mühürle de tanışmış ve bunlar içinde de bir Anadolu üslubu geliştirmiştir. Assur Ticaret Kolonileri zamanından başlayarak, onu izleyen Eski Hitit çağında Orta Kronolojiye göre MÖ 1700 -1400 bu yeni mühür biçimiyle, geleneksel damga mühürler birleştirilmeye çalışılmış ve ortaya değişik formların çıkması sağlanmıştır. MÖ 17 yüzyıla tarihlenen bu yeni silindir-damgalarda saplar çekiç veya yumru başlı ve konik fakat gövdeler silindriktir. Silindirin yüzeyi kil üzerinde yuvarlamaya, ve alt tabanı da damgalamaya uygun olduğundan, yazı ve bezemeler için iki yüzeyden de yararlanılmış ve böylelikle silindir ve damga işlevleri tek mühürde kombine

¹³⁷ DİNÇOL, Belkıs, "Büyükler, Prensler, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.428

edilmiştir. Hitit mühürcülüğünde en yaygın olarak kullanılan form, çoğunlukta çeşitli taş cinslerinden yapılan, her iki yüzü dışbükey, ekseni boyunca sap geçirmek üzere delinmiş, kenarları yivli, kurs biçimli mühürlerdir. Düğme mühürler, Hitit İmparatorluğunun yıkılışından sonra da kullanılmaya devam eden mühür tipidir¹³⁸.

Assurlular, Hititler'in aksine, ele geçirdikleri devletlerin yerel idaresini yok edip, kendi idare mekanizmalarını kurmuşlardır. Bu duruma uygun olarak, yazılı ve arkeolojik buluntularda kuvvetli bir Assur etkisi gözlenir. Emar'ın maddi kültür ürünleri açıkça Suriye etkisi gösterir. Yeni mühürcülük sanatı bile Hattuşa'dan doğrudan alınmamıştır; Suriye'den bilinen silindir mühür tipi ile Hitit ikonografisi bir arada kullanılmıştır. Aynı durum Karkamış'ta Hitit hâkimiyeti ve Suriye idare mekanizmasının karşılıklı etkileşimiyle oluşan yeni yazı sisteminde de izlenebilir. Hititçe dil olarak yerleşmemiştir; yazışma dili eskiden olduğu gibi Akkadca kalmıştır. Bir toplumun kimliğini korumasında büyük önem taşıyan tapınak mimarisi ve dinsel kutlamalarda yerel geleneklere sadık kalınmıştır¹³⁹. Emar'ın ticari ilişkileri Hitit İmparatorluğu sınırlarını aşarak Sidon'a ve Hititler'in politik rakipleri olan Assurlular'ın başkenti Assur'a kadar uzanmıştır. Hititler egemenliği altına aldıkları kültürlerin yaşam geleneklerine saygı göstermiştir. Onlara baskı yapmayıp bilhassa medeni tutumlarıyla kültürlerin kaynaşmasını sağlamıştır. Bununla ilgili bilgileri sosyal yaşam şeklerinden ve maddi unsurlarından anlamaktayız.

¹³⁸ DİNÇOL, Belkis, "Büyükler, Prensler, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.429-430

¹³⁹ FAİST Betina, "Emar- Hitit Egemenliğinde Bir Suriye Şehri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.477

C-1) HUKUKİ ETKİLEŞİMİ

Hititlerde de yazılı yasaların varlığı, Boğazköy'de bulunan yazılı belgeler arasında, kanun maddelerini içeren iki tablet ve bu tabletlerin çeşitli zamanlarda kopyaları yapılarak çoğaltılmış versiyonlarının ve imparatorluğun son dönemlerinde yazılmış bir paralelinin ortaya çıkarılması sonucu, anlaşılmıştır. Sözünü ettiğimiz bu iki tabletin birincisi «eğer bir adam», ikincisi ise «eğer bir bağ» sözleriyle başlamakta ve toplam 186 kanun maddesini içermektedir. İlk tablet bireylerin hukukunu ve mülkiyetini koruyan konuları, ikincisi ise, arazi edinme ve tarım gereçlerine sahip olma ile ilgili konuları kapsamakta, bir fiyat tarifesi içermekte ve cinsiyete ilişkin suçlara verilecek cezaları saymaktadır. Tablet kendisi ele geçmemiş olmakla birlikte, arşivde bulunmuş bir «kitaplık etiketi» üzerinde «üçüncü tablet : eğer bir adam» şeklindeki bir içerik özetinin varlığı, muhtemelen bulunan iki tablete ek olarak bir üçüncünün daha yazıldığını kanıtlamaktadır. Hitit toplumu gibi, oldukça gelişkin bir yapıya sahip bir insan topluluğunda, meydana gelebilecek bütün suçları ve düzene sokulması gerekli bütün sosyal ilişkileri, sadece 186 madde ile karşılamanın imkânsızlığı açıktır. Başka tabletlerin de olması düşünüyor. Ancak, bazı araştırmacılar, elimizdeki yasa maddelerinin, kanun koyucu tarafından bir defada yazdırılmadığını, bunların zaman içinde karşılaşılan çeşitli suçlar ve bunlara verilen cezaların unutulmaması için yazıya geçirildiğini öne sürmektedirler. Hitit kanunları değişmez bir nitelik taşımamış, toplumun gelişmesi ve kralların istekleri üzerine zamanla değişmelere uğramıştır. Gerek tabletlerde kullanılan ve «duktus» adını verdiğimiz yazı karakterinden, imlâ ve dilbilgisi kurallarındaki yeniliklerden, gerek pek çok maddede rastlanan, «eskiden» ve «şimdi» sözleriyle belirtilmiş reformlardan anlaşıldığına göre, Hitit kanunları dört aşamadan geçmiştir : 1 - İlk önce geleneksel düzenlemeler toplanmış, 2 - sonra işkence cezaları (suçlunun ayrı yönlerle sürülen öküzlere bağlanıp, parçalatılması gibi) yerine tazminat olarak hayvan kurbanları konmuş, 3 - ölüm cezaları kısıtlanmış ve maddî cezalar artırılmış ve nihayet 4 - para cezalarının miktarında da

indirimlere gidilmiştir¹⁴⁰. Bu aşamalar, Muşşili I. devrinden, Tuthaliya IV. zamanına kadar geçen süre içinde meydana gelmiştir. Kanun maddelerini içeren tabletlerde, ilk kanun koyucunun kim olduğuna ilişkin bir kayıt olmadığı gibi, maddelerde değışiklik yapan kralların adları da açıklıkla belirtilmemiştir.

Hitit devletin ilk evlerinde bireysel intikam gereken olaylarda kralın dahi işe karışması istenmiyordu. Yapılan kanunlarla kan davaları önlenerek ölümle biten olaylarda suçluya idam cezası yerine tazminat ödeme cezaları verilmesi hükme bağlanmıştır. Bu tazminat, gümüş olarak değil, kanun maddelerinde «kelle, baş» olarak geçen «köle» vermekle ödenir¹⁴¹. Hititlerin hukuka bakış açısı, bütünüyle dinsel idi. Tanrılar, onlara göre, bütün varlıkların hakkını koruyan, adil ve dürüst efendilerdi. Onların adaleti, köpeğı ve domuzu bile kapsıyordu. «Kendi ağzıyla konuşamayan sığır» ın dahi haksızlığa uğramasına, tanrılar izin vermezdi. Kötüyü cezalandıran tanrılardı. Ne yazık ki, bu tanrısal yetkinin bir Hitit kralına verilmesini tasvir eden bir yazılı belge veya bir sanat eserinden yoksunuz. Halbuki, Hammurabi Kanunlarının yazılı olduğu siyah bazalt taştan yapılmış, 225 santim yüksekliğindeki ünlü stel (= dikili taş) üzerinde 71 santimlik bir kısım, Bâbil kralı Hammurabi'nin tanrıdan kanun levhasını almasını gösteren bir kabartmaya ayrılmıştır. Kanun koyucu, cezanın anlamının, aynı zarara başkasının da uğraması değil, hak sahibinin uğradığı zararın giderilmesi olduğunu anlarsa, talion ilkesi yerine «eski durumuna getirme» ve «yerine koyma» ilkelerini benimser. Talion hükümleri, belki korkutucu veya caydırıcıdır. Birinin evini yakanın da evinin yakılması, iki kişinin evsiz kalması haklıya bir şey sağlamadığını gösterir¹⁴². Hitit kanunlarında ise fayda sağlamak amacı ile suçun cezası tazminat ile ödenirdi. ölüm cezaları sınırlı olup, bedeni sakatlama cezaları ise sadece kölelere verilebiliyordu.

Hitit kanunları, her yerde aynı oranda işletilemiyordu. Özellikle merkezden uzak küçük topluluklarda örf, adetler daha fazla yaptırıma sahipti.

¹⁴⁰ DİNÇOL, M. Ali, «Hitit Yasaları», **Anadolu Araştırmaları XII**, İstanbul 1990, s. 84-85

¹⁴¹ DİNÇOL, M. Ali, a.g.m., İstanbul 1990, s.89

¹⁴² DİNÇOL, M. Ali, a.g.m., İstanbul 1990, s. 86-87

Birey, ister tanrıya, ister krala, ister efendisine kulluk görevini yerine getirmedi mi, bunun cezası ölümdür ve suçtan yalnız suçu işleyen değil, ailesinin diğer fertleri de sorumlu tutulur. Kralların tanrılara karşı suçlu duruma düşmeleri halinde de, egemenlikleri altındaki ülkenin tüm ahalisi tanrılar tarafından cezalandırılmaktadır; bunun en güzel örneği, Murşili II.'nin “veba duaları”nda görülmektedir¹⁴³. Birçok alandaki unsurları farklı kültürlerden etkilenecek bünyesinde geliştiren Hititler’in, oldukça eskide kalmış Mezopotamya’ya ilişkin kişi ve olayları bildikleri açıktır. Örneğin 1650 yıllarına tarihi enen I. Hattuşili Fırat’ı kendinden 7 yüzyıl önce geçmiş olan Akkad Kralı Sargon’dan söz edebilmektedir. Buna bakılacak olursa orta kronolojiye göre 2111-2094’e tarihlenen Ur-Nammu, 1934-1920 arasına konulan Lipit-İştur ve 1793-1750 tarihlerindeki Hammurabi yasalarının Hititler için karanlık geçmişin unutulmuş belgeleri olmadığı anlaşılır.

Mezopotamya yasaları ile Hitit yasa maddeleri karşılaştırıldığında, bazı konularda bir etkinin varlığı görülür. Bu benzerlikleri şöylece sıralayabiliriz:

- 1) Eşnunna ve Urnammu yasaları da Talion ilkesini kabul etmezler. Bunlarda da bedeni sakatlamalar için gümüş ile tazminat ödeme cezası vardır. Eşnunna yasalarının içerik bakımından Hitit yasaları ile daha büyük benzerlik gösterdiğini bazı araştırmacılar iddia etmektedirler.
- 2)Hitit yasalarında 29 ve 30 ilke olarak Hammurabi Kodex’inde 160 ve 159 ile uygunluk göstermektedir. Bu maddeler hatırlanacağı üzere sözlenmiş bir kızın ailesi tarafından erkeğe verilmemesi durumunda ödemiş olduğu başlığın (kuşşata = TIRHATUM) iki misli geriye ödenmesi, erkeğin vazgeçmesi durumunda ise, başlığı geriye talep etme hakkı bulunmadığı konusundadır. Hammurabi kodexinde de arka arkaya iki madde lafzen ve ruhen bunların eşidir. Bu maddelerin direkt bir alıntı olduğuna inanan araştırmacılar bulunmaktadır ki, kanımızca haklı olmaları büyük bir olasılıktır.
- 3)Hitit yasalarında, kölelerin kaçması durumunda yakalayana mükafat

¹⁴³ DİNÇOL, M. Ali, “Hitit Yasaları”, **Anadolu Araştırmaları XII**, İstanbul 1990,s.90

ödenmesi ile ilgili 22 ve bunu izleyen yine aynı konuda hükümler içeren 23 ve 24 içerik bakımından Hammurabi Kodex'inin 16-19 ve Lipit-îştar kodex'inin 12-14 maddelerine benzerlikler göze çarpmaktadır

4)Hititlerde köle ve hürlerin evlenmelerine müsaade edilmiştir. Hammurabi Kodex'inde de 175 ve 176 aynı konuya hasredilmiş olup, bu gibi karma evliliklerden doğacak çocukların hür olacağını belirtmektedir. Ölüm halinde ise, kölenin de ortak mülkiyetin bir kısmının varisi olacağı anlaşılmaktadır.

5)Hitit yasalarında Açık arazide bulunan bir cesedin ölümünden yakın bir yerleşim halkının sorumlu tutulacağı bildirilen madde ile Kodex Hammurabi'nin faili bulunamayan hırsızlık suçu için en yakın yerleşimin sorumlu tutulacağını bildiren 23'ü arasında prensip açısından benzerlik görülmektedir.

6)Yasa maddelerinde olmamakla beraber, yasa hükmünde bir talimatname metninde, kralın hizmetkârlarının nasıl davranacakları saptanırken, bir hizmetkârın suçlu olup olmadığını anlamak için «nehir sınamasına» başvurulmaktadır. Bu sınamada nehre atılan kişi nehir tarafından alınırsa, yani boğulursa suçludur, sağ kalırsa, suçsuzdur. Bu sınama Hammurabi kanunlarında da geçerli olan bir usüldür.

Kanunlara da girmiş olan âdete göre Hititlerde çocuğuyla birlikte kimsesiz ve dul kalan kadının ortada bırakılmaması için ölen bir kimsenin karısının, ölen kişinin babası veya kardeşi tarafından alınması söz konusudur. Çıplaklık Hititlerde çok ayıp sayılırdı ve insanı küçük düşürücü ve gülünç duruma sokma özelliği vardı¹⁴⁴. Folklorik değerlere sahip örf ve adet hukukunun kalıntıları hem kanunlar, hem de başkaca metinlerde korunmuştur. Hitit kanunlarında, özel hukuk ve ceza hukuku ile ilgili maddeler çoğunluğu oluşturur. Aile ve evlenme hukuku ön plandadır. Aile yapısı tıpkı Roma hukukunda olduğu gibi babaerki düzene bağlıdır. Akrabalar arasında evlenme yasaya aykırıdır. Ölüm cezasını gerektiren

¹⁴⁴ ÜNAL, Ahmet, “Hititlerde Devlet İdare Sistemi, Kral, Kraliçe, Prensesler, Memurlar, Kanunlar ve Fermanlar”, Arkeoloji ve Sanat, Sayı: 109-110, Temmuz-Ekim 2002, s.42

suçlar, kara büyü, yakın akrabalar arasında seksüel ilişki, ırza geçme, hayvanlarla yapılan seksüel ilişki ve kral mahkemesinin kararlarına karşı koyma ile sınırlıydı. Ama fermanların en çok tanınanı ve en geniş kapsamlı olanı, Telipinu Fermanı'nda suçluya ölüm cezası verilmesini veya affedilmesini zarar gören tarafın yakınları tesbit ederken, kanunlarda özel kişilerin intikamcı olması ve olası müdahaleleri kaldırılmıştı. Buyruklar, merkezi devleti temsil eden kral ile vali arasındaki idarî işleri düzenleyen, prensiplere bağlayan en yaygın araçtır. Fermanların en eski örnekleriyle daha ilk Hitit Kralı I. Hattuşili devrinde karşılaşırız. CTH 5 ve 6, I. Hattuşili'nin fermanlarıdır: CTH 6, Hititçe ve Akadca olup, I. Murşili'nin veliaht prens olarak atanması ile ilgilidir. CTH 6'ysa Tawananna'nın o makamdan atılmasıyla ilgili olarak yayımlanmıştır. Hangi prenslerin tahta hangi şartlarda çıkabilecekleriyle ilgilidir. Ferman, Eski Hitit tarihinin ideal ve taraflı bir özetini verir. Baba katillerinin sonlarının nasıl feci olduğu, onların nasıl ilahî cezaya çarptırıldıkları güzel bir şekilde anlatılır. Ana ilke, kraliyet ailesi içinde birlik olduğu sürece dirlik de olur mesajını vermektir ve bunu başarıyla verir. Ayrıca ekonomik sorunlara ve çeşitli cürümlere değinir. Fermanları icat edenlerin Hititler olmadığı, Asurlulardan alındığı kesindir¹⁴⁵.

Baş yargıç kralın kendisidir. Aynı zamanda Kral Fırtına Tanrısı'nın yeryüzündeki vekilidir. Bunun yanında yaşlılar mahkemesi, herhalde sınır beyleri, vali ve askeri subaylardan oluşan önemli kişilerin mahkemesi ve kralının mahkemesinin adları geçer. Kral mahkemesi özellikle hür kişilerin işledikleri ve ölüm cezası gereken adli durumlarla ilgilenirdi. Aynı zamanda Hititlere tâbi devletlerde ortaya çıkan mahkemelerle de ilgilenirdi. Onun verdiği kararlara asla itiraz etmek mümkün değildi. Ana kraliçe tawananna'nın devlet idaresindeki konumuna. Hititler tıpkı Tabarna/Labarna gibi, ana kraliçelerini de Hattice bir sözcükle, kraliçe anlamına gelen "tawananna" olarak anıyorlardı. Ama bu etki sadece dilde kalmamış, anaerkil aile ve toplum yapısına sahip Hattilerde mevcut tawananna müessesesi

¹⁴⁵ ÜNAL, Ahmet, “Hititlerde Devlet İdare Sistemi, Kral, Kraliçe, Prensesler, Memurlar, Kanunlar ve Fermanlar”, Arkeoloji ve Sanat, Sayı: 109-110, Temmuz-Ekim 2002, s.46

Hititler tarafından olduğu gibi alınmış ve kullanılmıştır, Anadolu'da var olan Hititler öncesi anaerkil aile yapısı her yerde açıkça görülebilir. Elbette ana kraliçe makamının ömür boyu olması ve yetkilerinin çok olması, birçok kadının o makama göz koymasına ve dolayısıyla sarayda entrikaların ve dolapların çevrilmesine neden olmuştur¹⁴⁶. Kizzuwatna-Hurri kökenli kraliçe Puduhepa'nın Hatti ülkesine getirdiği bir metin çeşidinden bol sayıda örnekler vardır. Bu hareket, Puduhepa'nın başlattığı, bir tür "temiz eller" aksiyonudur. Araştırılan tüm yolsuzluklar, saraydaki yüksek dereceli memurların zimmetlerine geçirdikleri mallar, tüm ayrıntılarıyla tutanaklara geçirilmiştir. Hırsızlık, dolandırıcılık ve gaspla suçlanan kişiler, kendilerini savunurken edebi yöntemlere başvurmuşlar, savundukları tezlerini belirli bir mantık çerçevesinde ve tamamlayıcı edebi öğeler kullanarak işlemişlerdir¹⁴⁷. Savunma konuşmaları yakından incelendiğinde, gerçekten apoloji edebiyat türünün Sokrates öncesi en eski ürünleri olup Mezopotamya etkileri gözlemlenmektedir.

Tawananna kralın yanında dinî törenlere katılır, onunla eşit miktarda din işleriyle uğraşırdı. Ayinlerde onun çok özel bir yeri vardı ve bundan dolayı bazı ayinler kraliçenin iştiraki olmadan yapılamazdı. Onun din işlerindeki önemi Alacahöyük kabartmalarında açıkça görülür; nitekim burada kralın hemen arkasında yer almaktadır. Prenslere gelince. Onlar genç yaştan itibaren babalarının veya diğer komutanların yanında askerî seferlere katılıyorlar ve devlet idaresini öğreniyorlardı. Bazen de vali olarak sorumluluk sahibi oluyorlardı. Onlar bazen dinî ayinlerde babaları kralı da temsil etme yetkisine sahiptiler. III. Hattuşili'nin Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın hizmetine verilmesi gibi genç yaşta tanrılardan birine başrahip olarak atanmışlardı. Anaerkil Hatti etkilerine rağmen prenseslerin durumu maalesef pek de iç açıcı değildi. Onların pekçoğu Hitit kralının dış ülkelerle olan ilişkilerinde bir alet olarak kullanılıyor, Hitit hanedanına olan bağlılığı garanti altına almak için komşu krallar veya vasal beylerle evlendiriliyorlardı. Kraliyet çevresindeki

¹⁴⁶ ÜNAL, Ahmet, "Hititlerde Devlet İdare Sistemi, Kral, Kraliçe, Prensesler, Memurlar, Kanunlar ve Fermanlar", Arkeoloji ve Sanat, Sayı: 109-110, Temmuz-Ekim 2002, s. 40

¹⁴⁷ ÜNAL, Ahmet, "Hitit Yasaları", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.41

kişilere de çeşitli siyasal veya hukuki görevler verilerek onların bağılıklarını sağlama almak için de kendilerine, üzerindeki ırgatlar ve kölelerle birlikte büyük çiftlikler bağışlanmıştır. Memurlar Hitit idare sisteminin en mühim ve yaygın, sayıca da en fazla olan yürütücüleri idi. Memuriyet sadece mülkî idarede değil, din ve askerî işlerde de söz konusuydu. Memuriyetlerin pek çoğu Hititlerin icadı değildir; memuriyet isimlerinin pek çoğu yabancı kökenli ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki yerli beylerden, Hurrilerden, Babil, Ugarit ve hatta Mısır'dan alınmıştır¹⁴⁸.

¹⁴⁸ ÜNAL, Ahmet, “Hititlerde Devlet İdare Sistemi, Kral, Kraliçe, Prensesler, Memurlar, Kanunlar ve Fermanlar”, Arkeoloji ve Sanat, Sayı: 109-110, Temmuz-Ekim 2002, s.41

C-2) ASKERİ ETKİLEŞİMİ

Hitit yönetiminde, askerlik görevi bireyler için zorunluydu. Sürekli bir ordu bulunmadığından, eli silah tutan her erkek, her yıl baharda sefere çıkmakla yükümlüydü. Başta Büyük Kral olmak üzere, vilayetlerdeki Hitit Prenslerinin ve anlaşmalarla bağlı kralların da katıldığı bu seferde, ordu belirli yerlerde mola verir, diğer vilayetlerden gelen askerler bu konaklama yerlerinde orduya katılırdı.

Yazılı belgelerde askerî terimler görülmektedir. BEL-MADGALTİ = 'Kale komutanı' birer 'askerî vali' olarak sınırlardaki şehirlerin başında sorumlu kişi, kralın temsilcisi olarak yer alıyorlardı. Bundan başka UGULA.LIM = binbaşı, LÜ.PA = öncü gibi rütbelere belgelenmektedir. Seferler, elverişli iklim koşullarında yapılıyordu. Ordu için gerekli erzak, krala ait depolarda saklanmaktaydı. Egemenlik altına alınan şehirlere daha sonra, gerekli askeri yerleşim sağlanarak yardımcı kuvvetler tarafından onarılıyor, geri kalan yaşayan halk NAM.RA = 'deporte' veya 'sivil kolon' olarak Hititlerin çeşitli yerlerine, şehirlerine, tapınaklarına gönderiliyordu¹⁴⁹. Savaşlarda Hitit ordusu, Doğu kavimleri gibi barbar olmayıp çok daha insancıl davranış sergilemişlerdir.

Hitit Ordusunun savaşlarda başarılı olmasını sağlayan ve gerekli erzak - malzemenin taşınmasında, Assur ticaret kolonilerinde de kullanılan, dört tekerlekli ve öküz koşulan arabalar kullanılıyordu. İmparatorluk döneminde kullanılan savaş arabaları ile M.Ö. 15. yüzyılda, Suriye'de büyük bir devlet kurmayı başardılar. Atlı savaş arabası bu dönemde yeni bir gelişme olup, bunun için at yetiştirmek ve eğitmek zorunluğuydu. Hattuşşa Krallarının, devlet arşivinde bulunan çivi yazılı tabletlerden biri, Mitannili bir at yetiştirme uzmanı tarafından yapılan "atların eğitimi"nden söz ediyor. Bu metinde verilen bilgiler, modern İngiliz at yetiştirme yöntemlerine çok benziyor. Hititler'in bu özellikleri sayesinde, Anadolu'da 600 yıl süren bir devlet

¹⁴⁹ DARGA, A. Muhibbe, "Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler", İstanbul, 1985, s. 24-25

örgütlenmesi içinde, çok çeşitlilik gösteren bir kavimler topluluğunu denetimleri altına almada ve yönetmede başarı sağlamışlardır. M.Ö. 2. bin yılın ortalarında, Ortadoğu'nun, Mısır'dan sonra en büyük siyasal gücü Mitanni Devleti'yken, kısa süre sonra onun yerini Büyük Hitit İmparatorluğu almıştır. Hititlerin kullandıkları çok gelişmiş savaş arabalarını, M.Ö. 1296 yılında Mısır ordusuyla yaptıkları "Kadeş Savaşı"nı anlatan, Mısır'daki Abu Sim-bel, Karnak ve Luksor tapınaklarının duvarlarındaki kabartmalardan öğreniyoruz. Abu Simbel tapınağında bulunan yazılı belgelerde, Hitit kralının bu savaşa 4500 savaş arabası ile katıldığı belirtiliyor¹⁵⁰. O dönemin güç koşulları dikkate alınırsa, bu çok önemli bir sayıdır. Ayrıca, Hititlerin yeni yol yapımında da önemli yeni teknikler geliştirdikleri biliniyor. Bu yeni ulaşım aracının gündelik yaşamda yaygın ve yararlı olması için, yollarını at arabalarına uygun hale getirmişlerdir.

Hititler sınırlarında güvenliğini sağlamak için sınır boylarını sıkı bir denetim altında tutmuşlar, gözetleme kuleleri dikilmiş, içlerine nöbetçiler ve gözcüler yerleştirilmiştir. Düşmanın Hitit topraklarına sızmasını önlemek için ertesi sabah izler iyice gözüksün diye akşamları tampon bölgedeki yollar süpürgelerle tesviye edilmiş ve düzlenmiştir. Bunun dışında kent kapıları sıkıca kapatılır, sürgülenir, geceleri gözetleme kulübelerindeki ateş söndürülür, ekmek, su ve yakacak odun gibi gerekli malzeme hazır tutulurdu.

Hititlerin Anadolu' da devlet iken büyük bir imparatorluk haline dönüşmesi ve bulundukları konum itibarıyla hem ticaret yollarının hakimiyeti hem de ülkenin zenginliklerine sahip olması sebebiyle çevresindeki birçok ülkenin hedefi haline gelmiştir. Bu nedenle siyasi ve askeri sistemin güçlü olması için büyük bir ordu kurmuşlardır. Çevre ülkelerden savaş teknikleri ve malzemeleri hakkındaki bilgileri alıp geliştirerek kendi askeri sistemlerini başarıyla oluşturmuş ve uygulamışlardır.

¹⁵⁰ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “ Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.370

C-3) İDARİ ETKİLEŞİMİ

Hitit Krallığı kültürel açıdan çok sayıda farklı grupların hakimiyet altına alınması ile zamanla sınırlarını genişletmiştir. Ancak bu genişlemeyeyle birlikte iyi ve disiplinli idare sistemi de kurmak zorunda kalmışlardır. Hakimiyet altındaki toplumlar zaman zaman devlete karşı sorunlar da çıkarmaktaydı. Ülkenin bütünlüğü ve gücü kralların liderlik gücüne bağlıydı. Yerel beyliklerin idarecileri yerlerine Hattuşa'dan krallığın tayin ettiği kişilerin gönderilmesi, Anadolu'nun politik örgütlenmesindeki köklü değişikliğin başlangıcına işaret etmektedir. Kral, yargının, dinin ve ordunun lideri olduğu devletin gibi idare sisteminin lideriydi. Ülkeler arası sorunların çözümü ya da antlaşmalar kralın buyruğu ile yapılırdı. Savaşa da ordunun başında lider olarak bizzat yeralırdı. Telepinu, Labarna ya da I. Hattuşili gibi kendinden önceki krallardan söz ederken, fethedilen ülkelerin yönetiminin prenslere bırakıldığından bahsetmektedir¹⁵¹. Krala sadık olmak çok önemli olduğundan mühim bölgelerinin idaresini yürütmek için kralın çocukları ve yakın akrabalar yönetimde yer almaktaydı. Bu kişilere bu görevleri karşılığında toprak ve askeri güç de verilmekteydi.

Hitit kralının yanında yeralan "Tavananna" unvanını taşıyan Kraliçe kralın tüm devlet ve kült işlerine aktif olarak katılırdı. Kralın olmadığı ya da savaşa gittiği gibi durumlarda bağımsız olarak kral yerine karar verebilir, Kraliçe 'Baş Rahibe' sıfatıyla, rahibelik kurumunun en üst basamağında yer almakta, kült törenlerini ve dinsel ayinleri de yürütürdü. Bu durum Eski Önasya kavimlerindeki kraliçelerin silik mevkilerine karşın büyük bir sosyal aşamayı simgelemekte ve ünik, alışılmamış bir olguyu ortaya koymaktadır¹⁵². Tavananna'nın saygınlığı ve kimliği kral öldükten sonra da sürdürüyordu. Yeni kralın eşi ancak Tavananna'nın ölümü halinde 'egemen kraliçe' mevkiini alabiliyordu. Bu tawanannalar öyle söz sahibi olmuşlardır ki, krala sorun

¹⁵¹ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s.40

¹⁵² DARGA, A. Muhibbe, "Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler", İstanbul, 1985, s. 13

çıkarak mücadele konusu bile olmuş olduğu III.Hattuşili'nin eşi Puduhepa gibi örnekler vardır.

I.Hattuşili dönemi belgelerinde karşımıza çıkan danışma meclisi niteliğindeki önemli bir kurum da Pankuş'dur. Telipinu Fermanı'nda devlet içindeki ağırlığıyla kendini gösterir. Hattuşili zamanında, vasiyetnameye göre Pankuş, Telipinu zamanında yargılama yetkisine, hatta kralı bile uyurma yetkisine sahip bir meclis olarak karşımıza çıkar¹⁵³. Soylular meclisi diyebileceğimiz Panku'nun üyelerinin sayısı ve niteliği hakkında kesin bilğimiz yoktur.

3. binyılın orta ve geç dönemlerindeki devlet toplumlarında, politik, askeri ve dini liderlikler tek bir hükümdarda birleşiyordu. O dönemde Anadolu, bazılarının krallık yapısına sahip olduğu şehir devletlerine bölünmüştü. Hâkimiyet bölgeleri altında çoğu zaman çok sayıda kasaba ve köyler de bulunmaktaydı. Sistemlerin başında bir prens (RUBAUM), kral (ŞARRUM) ya da bey (BE-LUM) bulunuyordu. Boğazköy, Alışar, Kültepe, Karahöyük, Acemhöyük, İmikuşağı ve diğer pek çok höyükten bu konuyla ilgili belgeler çıkmıştır. Kappadokia hukuk belgelerinin gösterdiği üzere, M.Ö. erken 2. binyıl Anadolu toplumu, devlet düzeyindeki toplumların ortaya çıkmasından beri var olması gereken, sınıf sistemli geleneksel bir sosyal yapıya göre düzenlenmişti. Bu dönemde de sosyal tabakalaşma görülmekteydi. Bu sistemin başında hanedan, arkasından sivil ve askeri asiller arasından seçilmiş kıdemli memurlar geliyordu. Krallar, kraliçeler, büyük prensler ve prensler, kendi topraklarında mutlak yetkiye sahiptiler ve krallık ailesinden ya da asillerden seçilmiş, RABU (büyük kişi ya da başkan) adı verilen memurların yardımıyla yönetiyorlardı. Bu unvan, merdiven/kale başı/başkanı (RAB/ SIMILTIM), asa taşıyıcı, baş danışman, prenslerin danışmanı, şehrin baş habercisi, sofracıların başı, sakilerin başı, demircilerin başı, vs. gibi çeşitli memurlara atfedilmişti. Askeri bölümlerin başı, muhafızların başı, baş silahçı ve arabacıların başı askeri memurlar

¹⁵³ YİĞİT, Turgut, “Hitit Krallığı'nın Kuruluş Dönemi”, İdol Dergisi, Sayı:13, İstanbul 2002, s. 16

arasında yer alıyordu. Kaniş'teki saray örgütünde, muhtemelen saray ve Assurlu tüccarlar arasındaki ilişkilerde önemli rol oynayan, bir baş mütercim vardı¹⁵⁴.

Hitit Krallığı, yaklaşık beş yüz yıllık tarihi boyunca, doğrudan sosyo-ekonomik yansımaları olan birkaç yapısal değişiklikten geçmiştir. Yarı özerk alt krallıklar yaratması ve bunları kendine bağlaması sayesinde, her ne kadar politik örgütlenmesi federe bir devlet yapısına ait unsurlar içerse de, özellikle Yeni Krallık Dönemi'nde aslında bütün ülke ve kaynaklarının resmen krala ait olduğu haraca dayalı bir feodal devlet yaratılmıştır. Yaklaşık iki yüzyıl süren Eski Hitit Krallığı, yerel devletlerin sık sık zorla birleştirildiği ve krallık sınırlarının batıda İç Anadolu'nun ötesine ve Güneydoğu Anadolu'da Fırat Havzası'na kadar genişlediği başlangıç evresini de içine almaktadır. Başlangıçta Hititlerin batıda Luvvi'lerin oturduğu topraklar ve güneydoğuda Hurri hakimiyetindeki Amik Ovası'nın bazı kesimlerini ele geçirerek elde ettikleri başarıyla Hititlerin devlet örgütlenmesinin etmesine yol açmıştır. "Büyük sülale" (salli hassatar) olarak adlandırılan kral sülalesi, diğer sülaleleri sıkı kontrol alanda tutmuştur. Pankuş ve nakke'nin Hitit idaresinde oynadığı rol, bu meclislerin aynı soydan gelen ve akrabalık ilişkileri olan saygın kişilere, politik güç ve ekonomik zenginlikten pay alma hakkının verildiği aşiret yapılarından kaldığını göstermektedir¹⁵⁵. Bazı tarihi ve arkeolojik kaynakların azlığından ya da iyi belgelenmemiş olmasından dolayı, Eski ve Yeni Krallıklar'ın dini, kültürel ve bürokratik etki alanları arasındaki zıtlık daha iyi gözlemlenebilmektedir.

Yeni Krallık Dönemiyle birlikte feodalist kurumlar yaygınlaşmış, ancak merkezî devlet otoritesi zayıflamamıştır. Yeni Krallık Dönemi kralları, politik etkileri ve ekonomik çıkarlarını Kuzeybatı Suriye'ye doğru genişletmek için, Mitanni ya da Mısır gibi bölgelere yönelmişlerdir. Hitit hâkimiyet alanının Mitanni ve Kizzuwatna'ya doğru yayılmasıyla birlikte, Hurriler Hitit kültürü ve

¹⁵⁴ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 36

¹⁵⁵ YAKAR, Jak, a.g.e., İstanbul 2007, s.427

dininde giderek daha baskın hale gelmişlerdir. Giderek artan Mezopotamya kavramlarının etkisinde kalınmıştır. Hitit kralının kendisinden, onu doğrudan tanrılarla ilişkili bir konuma çıkaran "Güneşim" unvanıyla bahsetmesi, Hurriler aracılığıyla Mezopotamya düşüncelerinin benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır¹⁵⁶. İmzalanan antlaşmalar, krallar tarafından yapıldı. Ancak bu görevler bazen Hititli saygın kişilere, yüksek rütbeli askeri görevlilere ve hatta krala sadakat yemini eden mahkeme memurlarına dahi veriliyordu. Bu tür antlaşmalarda, kral vasallerini dış güçlere karşı koruma görevini üstlenmiş onlar da krala baş hükümdar olarak saygı göstermek, savaşlarına katılmak ve yıllık bir haraç ödemek gibi sorumluluklara sahiptiler. Yerel beylerden en başta ve en çok istenen bir şey vardı ki bu, vergi ve haraçtan daha önemliydi: Hitit merkezi otoritesine, bağlılık yemini, şeref ve namus üzerine ant içmek, tehdit, iyilik, tanrıların laneti ve ilahî cezalar gibi yöntemlerle devlete ve dolayısıyla büyük krala sadakat sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca akrabalık ilişkileri kurma, hediyeler, arazi bağışları, vergilerden muafiyet gibi yöntemler de vardı.

Hitit imparatorluk Çağı'nda kralın yetkileri ve otoritesi yakınoğu ve Mısır'dan etkisinde kalarak genişletilmiştir. Yerel şehirler bir başkana sahip olup, bu başkan tıpkı bir polis şefi gibi, emniyetle ilgili konulardan, tapınaklardaki su kanallarından sorumluydu. Kentlerdeki görevlerini sıralayan belgeden; şehir kapılarının her akşam kapatıldığını ve sabahları açılmadan önce mühürlerinin sağlamlığının kontrol edildiğini ve böylelikle şehre gece kimsenin girip çıkmadığı anlaşıldığını öğreniyoruz. Bu uygulamayı belgeleyen bir delil, Sarissa'nın güneydoğu kapısında bulunmuştur. Güney Kuledeki dev havuz ile Ağaçdenizi'ndeki havuz da Hattuşa'nın önemli su tesislerindendi. Hititler çok temiz bir toplum idiler ve bununla ilgili ilginç belgelere de rastlanmaktadır. Orta Hitit Kralı Hurrili II. Tuthaliya'nın çok özel bir fermanında Tuthaliyanın "ağız yıkama" ayinlerinden bahseder¹⁵⁷.

¹⁵⁶ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 428

¹⁵⁷ ÜNAL, Ahmet, "Hititlerde Devlet İdare Sistemi, Kral, Kraliçe, Prensesler, Memurlar, Kanunlar ve Fermanlar", Arkeoloji ve Sanat, Sayı: 109-110, Temmuz-Ekim 2002, s.48

Devlet idaresi açısından mektupların büyük önemi vardır. Çünkü belirli konular fermanlar yerine mektuplar aracılığıyla gönderilen emirlerle çözülmeye çalışılmıştır. Mektuplar bağımsız krallar vasal krallar, kral ve onların memurları arasında yapılan haberleşmeleri içerir. Mektuplarla birlikte elbette bazı fermanların içeriği de ilgili memurlara ulaştırılmıştır¹⁵⁸. Mektuplar ayrıca kararlar, şikâyetler şahsî haberler, askerî operasyonlarla ilgili haberler, yardımcı birlikler gönderme, hediye göndermeler, sağlık haberleri, hal hatır sorma, kaçakların teslimi, haraç, diplomatik haberler, strateji ve askerî yapılarla ilgili haberler, fal sonuçlarıyla ilgili haberler ve evlenme projeleri içermekteydi.

Şehir devletlerinin başlarındaki yöneticilere kral, bey anlamında rubaum unvanı veriliyordu. Rubatum unvanı ise kraliçe, beyce anlamında kullanılıyordu. Kraldan sonraki en yüksek dereceli memurlar, rabi simmiltim ve rabi sikkatim idi. Tabletlerde geçen kamu görevlilerinin unvanlarından ve bunların çeşitliliğinden daha tarihi devirlerin başlangıcında Anadolu'da çok iyi organize olmuş devletler bulunduğu hükmediyoruz¹⁵⁹. Demirciler başı, pazarlar sorumlusu, depolar âmiri, köpekler sorumlusu, dellallar başı, sakiler başı, kır (bekçileri) sorumlusu, şehir kapıları âmiri, tercümanlar başı, bu unvan sahiplerinden bazılarıdır.

Mezopotamya ve çevresinde görülmeyen kadına saygının yanında Hititlerde kadının da iş hayatına dahil edilmesi hür kadınların, çeşitli alanlarda özellikle ticaret işlerinde erkek gibi çalıştıklarını öğreniyoruz. Kraliçelerin şahıslarına ait, Tavananna unvanlı mühürleri de bu kuvvetli ve bağımsız mevkilerinin açık kanıtıdır. Kraliçelerin, kralın birçok idari, siyasi, dini gibi konularda görevlerini paylaştığı gibi, bu hür kadınlar da eşlerine ve ailesine katkıda bulunuyor hatta tek başlarına bile çeşitli faaliyetlerde bulunuyorlardı. Kaya anıtları, kabartmalı çanak çömlek ve mühürlerdeki kadın figürleri daha çok tanrısal betimleri ve soylu kadını, kraliçeyi yansıtır. Hitit toplumunda

¹⁵⁸ ÜNAL, Ahmet, “Hititlerde Devlet İdare Sistemi, Kral, Kraliçe, Prensesler, Memurlar, Kanunlar ve Fermanlar”, Arkeoloji ve Sanat, Sayı: 109-110, Temmuz-Ekim 2002, s.50

¹⁵⁹ GÜNBATTI, Cahit, “Anadolu’nun Politik Manzarası”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.18

kadının sosyal mevkisini ve sahip olduğu hakları ortaya koyan bilgiyi ise Hitit kanunları sağlar. Kadın mesleklerinin başında gelen, soylu ve halk kadınına verilen dinsel işlevlerin birincisi rahibelikti. Rahibelerin başında kraliçeler bulunuyordu. Yazıtlarda dinsel hiyerarşiyi işaret eden "büyük rahibeler" betimlemesi görülür. Hitit rahibelerinin en üst sınıfında "tanrının anası" unvanını taşıyan kadınlar yer alıyordu. Toplumda önemli mevki sahibi kadınlar arasında SAL ŞU.Gİ /ihtiyar kadın-bilge kadın-büyücü kadın yer alır. Onasya'da bu çağlarda hekimlik ve sihir ile büyü'nün beraberliğı belirgindir. Kadın mesleklerinden biri de doğum ritüellerinden bildiğimiz ebeliktir. Dinsel işlevlere ilişkin olarak kadın şarkıcılar ve kadın çalgıcılar önemli yer alır. Şarkıcı kadınların en ünlüleri Kanişli olanlarıdır. Hitit tabletlerinin dinsel içerikli olanlarının bir kısmında tapınak fahişelerinin varlığından bahsedilir¹⁶⁰. Bu kadınların dinsel törenlerde bazı roller üstlenen bir sınıf olduğı bilinir. Buğdayı öğütterek un haline getiren kadınlar vardı. Ayrıca erkeklerle beraber hasat işinde çalışan ve erkeğin aldığı ücretin yarısını alan kadınlar da bilinir. Kanunlardan anlaşıldığı gibi belirli bir sosyal garantisi olan kadının, Hatti, Luvi ve Pala halkından olması gerekiyor. Hitit yazıtlarından bilindiğı gibi Hitit yasaları bu üç memlekette uygulanıyordu.

¹⁶⁰ DARGA, Muhibbe, "İkinci Bin Yılda Kadın", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.39

C-4) İKTİSADİ ETKİLEŞİMİ

Hititler, gelişmiş bir ticaret ağına sahip olup, Babil, Amurru, Ugarit liman şehri, Arzava ülkeleri ve Pala memleketleriyle ekonomik faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Eski Hitit Devleti çağında ve Yeni Hitit Krallığında Kuzey Suriye kervan yollarının kavşak noktaları üzerindeki Halpa (Halep) ve Kargamış (Cerablus) şehirleri askerî amaçlar yanında, ticaret yollarını ele geçirmek, denetim altında tutmak ve güvenliği sağlamak için önemliydiler. Hitit Krallık Devleti çağında, özellikle dış ticaretin, önceki dönemlere göre yani (Kültepe Asur ticaret kolonileri) azalmış olması, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya giden kervan yollarının güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Ticaretle ve tüccarlarla ilgili önemli yasaların varlığı söz konusu olup, bu denetimin krala bağlı olduğu gözlemlenir. Ürünlerin yasal fiyatları, tüccarların soyulması ve öldürülmesi karşısında verilecek cezalar gibi durumlar kanun maddelerinde yer almaktaydı. Bu ticaret yollarının güvenliği de kral tarafından sağlanmaktaydı.

Hititlerin takas esasına dayanan bir ticaret sistemini geliştirdikleri bilinmektedir. IV. Tuthaliya ile Amurru kralı. Şauşgamuva arasında imzalanan bir antlaşmaya ve Ugarit Krallık arşivinden bilinen bazı belgelere göre, Hitit devletinin bir dış ticareti vardı. Adı geçen antlaşmaya göre Hitit Kralı, Asur Krallığına karşı, modern deyimle, ekonomik bir ambargo konulmasını istemekte ve Şauşgamuva'dan memleketi Amurru'ya Asurlu tüccarların girmesini ve kendi tüccarlarının da Asur ile ticaret yapmasını men etmesi istenmektedir. Antlaşmanın bir pasajında “Eğer Asurlu bir tüccar Amurru'ya girecek olursa, onu Şauşgamuva yakalasın ve Hattuşaş'a yollasın...” demektedir¹⁶¹. Asurların yayılma politikasının hedefi olan Doğu Akdeniz limanlarına inmelerine karşı Asur devletine ekonomik bir ambargo uygulanmak isteniyordu.

¹⁶¹ DARGA, A. Muhibbe, “Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler”, İstanbul, 1985, s. 19

MÖ 3. ve 2. binde Anadolu, zengin mineral kaynakları ve madencilik teknolojisi ile çok önemli bir konumda bulunuyordu. Özellikle Toros ve Amanos bölgelerinde, İç Anadolu'nun kuzeyinde kolaylıkla erişilebilir mineral kaynaklarına sahip Karadeniz Dağları'nda bulunmaktaydı. Hititler, İ.Ö. sekizinci binyıldan itibaren Anadolu'da eşsiz bir gelişme gösteren maden teknolojisinin mirasçıları olmuşlardır. Boğazköy'e yakın Sungurlu bölgesi, tarımsal açıdan verimli olmasının yanı sıra maden, mineral ve orman bakımından da zengin bir çevreye sahiptir. Güneyde Kizzuvatna, Tarhuntassa, Toroslar ve Amanos bölgelerinin Hitit egemenliğinde olması Hititler için zenginlik ve güç anlamına geliyordu. Yakın Doğu'da gelişen madencilik, buradan Mezopotamya ve Suriye'ye yayılmıştır¹⁶². Bu dönemde ülkerin gücünü ekonomik faaliyetler belirlemekte bunu da Hititler sahip olduğu zenginlikleri ile geliştirmekteydi.

Hitit Kralı tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra yerel beyliklerle, bir anlaşma yapılıyordu. Bu beyliklerin vereceği vergi, asker, savaş arabası ve at miktarı, o yörenin zenginliğine göre belirleniyordu. Hitit devletinin kendisine ait toprakları da, yönetim bölgelerine ayrılmıştı. Böylece, bir kaç şehir bir "Eyalet" olarak bir prensin yönetimine veriliyordu. Eyaletlerdeki Vali-Prenslere, devletin temsilcisi sıfatıyla hem askeri, hem mülki işlere bakıyor, vergileri topluyor ve dini törenlere başkanlık ediyordu. Bu valiler, "Mühür Evleri" denilen resmi binalarda çalışıyordu. Bunlar bir çeşit hükümet konağı, kışla ya da silah deposu gibiydi. Hitit yönetim sisteminde vatandaşların yükümlüğünden biri "Timar Sistemi" biri de "Angarya Hizmeti" idi. Hititlerde iki çeşit timar arazisi vardı. Doğrudan Hitit kralının mülkiyetinde olan topraklar, büyük çiftliklere bölünüyor ve bu büyük toprak parçalarının kullanım hakkı prenslere, beylere ve yüksek saray memurlarına, işletilmek üzere bağışlanıyordu. Ayrıca, çiftçilere ve göçmenlere geçim için bağışlanan küçük timar arazisi vardı. Her iki tür timar sahipleri de, bu bağış karşılığında kralın ordusuna asker ve savaş arabası sağlamakla yükümlüydü. Ancak, her

¹⁶² SAVAŞ, Özkan Savaş. "Hattuşa Adı Üzerine", III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996), Ankara, 1998, s. 513

yükümlü, orduya sağladığı askerlerin yiyecek, içecek ve her türlü araç gereçlerini de sağlamak zorundaydı. Tımar sahibi öldüğü zaman, bu araziler varisine kalmaz, yeniden devletin malı olurdu. Yani tımar toprağının mülkiyeti değil, sadece kullanım hakkı veriliyordu. "Çiftçi-Asker" kavramı da böylelikle ortaya çıktı. Hititlerde tarımsal üretimin halka egemen olduğu açıkça belli olmaktadır.

Hitit devletinin ekonomisi, büyük ölçüde tarıma dayalıydı. Ordudaki askerlere gerekli silahların sağlanması, çok pahalı ve yavaş elde edilen bronzdan üretilmesi zor oluyordu. Bu amaçla, Anadolu'da daha bol bulunan demir yataklarının işletilmesi ve tekniklerin geliştirilmesi, yaşamsal bir önem kazanmıştır¹⁶³. Hititler, M.Ö. 2. bin yılın başından beri, demir cevherini mangal kömüründe eritip, gözenekli bir külçe haline getirmeyi, alet ve silah yapımında kullanmayı biliyordu. Ancak, demire kor halindeyken su vermeyi, böylece içindeki karbon oranını arttırarak, çelik elde etmeyi çok geç öğrendiler. Anadolu M.Ö. 16. yüzyılda, yani Mezopotamya'dan yaklaşık 500 yıl önce, maden endüstrisinde uzman, usta üreticilerin ortaya çıktığı yerdir¹⁶⁴. Hititler'in, demirden silah, alet ve eşyaların yapımında bir tekel oluşturmuşlar ve buldukları yöntemlerin ülke dışına çıkmaması için büyük özen göstermişlerdir.

Hitit yönetim sisteminin, merkezi olan Hattuşa'da, tarım, madencilik gibi ekonomik işlerden elde edilen fazla ürün, vergiye bağlanan devletlerden gelen gelirler ve savaşlardan elde edilen ganimetler toplanırdı. Bu durumda, Hattuşa'nın kapasitesinin çok üzerinde bir nüfusu barındırabilecek bir potansiyel oluşturmuştu.

Belgelerde adı geçen Babil, Asur, Amurru, Ugarit, Arzawa ve Pala ülkeleriyle ticaret yapıldığı bilinmektedir. Buna karşılık Hititlerin Batı Anadolu'yla olan ticari faaliyetlerinin daha az olduğu görülmektedir. Arkeolojik kazılarda, Yunanistan'dan Rodos'a kadarki alanda bulunan, doğu kökenli malların ancak %1'nin Hitit kökenli olduğu görülmüştür. Bunun gibi, Hititlerin yerleştiği alanda Minos ve Miken kökenli eşyalar, yok denecek kadar azdır.

¹⁶³ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. " **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu**", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.367

¹⁶⁴ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. a.g.e., Ankara, 2000,s.368

Ancak, Kuzey Suriye'deki şehirler ve Mezopotamya ile ilişkiler ise oldukça yoğundur. Hitit ülkesinden Babil'e gönderilen, işlenmiş mallar arasında bakır ve bronzdan kılıç, balta, ok, yay gibi silahlarla araba tekerleği, kalkan, kemer ve kumaşlar vardır¹⁶⁵. Bu ticari ilişkilerin sonucunda, dış ülkelere işlenmiş mal gönderecek nitelikte üretim yapan bir esnaf- zanaatkârlar kesimi ortaya çıkmıştır.

Hitit hâkimiyetinin kuruluşundan önceye tarihlenen bir belgede; Ugarit kralı II. Niqmadu ile güney komşusu Amurru ülkesi kralı Azirru arasında aktedilmiş bir savunma paktı antlaşmasıdır. Bu antlaşma gereği, Amurru kralı 5000 şekel (yaklaşık 42,5 kg.) gümüş karşılığında, savaş çıkması halinde Ugarit'e askeri yardım sağlamayı taahhüt etmektedir. Yani, bu tek bir antlaşma halinde değildir, bir belge ile Ugarit'in ödeyeceği vergiler, diğeri ile kuzey sınırları saptanmıştır. Ugarit'in vermek zorunda olduğu vergiler yalnız Akkadça değil, yerel dil olan Ugarit dilinde de yazılmıştır¹⁶⁶. Murşili, II.Niqmadu'dan sonra yerine geçen oğlu Niqmepa ile, kuzey sınırlarını belirleyen antlaşma koşullarını yenileyen bir antlaşma yapmış, güney sınırlarında ise Kargamış lehine yapılan bir sınır belirleme nedeniyle Ugarit'in uğradığı toprak kaybı, Ugarit'in vereceği vergilerde yapılan bir azaltma ile dengelenmiştir.

Hatti ve Kuzeybatı Suriye'deki vasal devletlerde yaşayan, krallığa bağımlı olanlar ve ekonomik açıdan bağımsız halkın sosyo-ekonomik konumları hakkında bazı ayrıntılar, Hitit kaynaklarının yanı sıra, M.Ö. 13. yüzyılda Hitit politik yörüngesinin parçaları olan Mukiş (Alalah), Emar (Meskene) ve Ugarit (Ras Şamra) kaynaklarından da öğrenilmektedir.

Resmi olarak Hitit toplumunun özgür ve köle olmak üzere iki temel kategoriye bölünmesine rağmen, ekonomik açıdan bakıldığında üç sınıf vardı.

1)Mülkünden elde ettiği geliri olan, ancak üretime faal şekilde katılmayan

¹⁶⁵ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “ Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.369

¹⁶⁶ DİNÇOL, M. Ali, “Hititlerin Devletlerarası Antlaşmaları”, **Tarih Boyunca Paleorafya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan- 2 Mayıs 1986**, İstanbul 1988, s.40

seçkin sınıfı.

2)Mülkleri olan ve kendi çıkarları doğrultusunda bağımsız ekonomik üretim yapan aileler ve şahıslar. Yakın Doğu'nun geri kalanında olduğu gibi Hatti'de de, ekonomik açıdan bağımsız bu kategoride sadece küçük toprak sahipleri değil, zanaatkârlar ve işleri karşılığında ücret alan kişiler de yer almıştır.

3)Mülkleri olmayan ancak bağımlı oldukları kişiler adına üretim yapan kişiler. Hitit toplumunda bu sınıf, sadece devlet için değil, ekonomik açıdan bağımsız olan kurumlar ve aileler için de çalışmıştır¹⁶⁷.

Sivil esirler, borçlu köleler ve köleleri içeren bu üçüncü grup, geniş anlamda Hitit toplumunun köle sınıfını oluşturmuştur. Kral hizmetinde çalışan hizmetçilerden bahsedildiğinde, "özgür" ve "köle" arasındaki fark, netliğini biraz kaybetmektedir. Hitit devleti, işin içine ekonomik faktörler karıştığında, köleler ya da sivil esirlerin sosyal açıdan yükselmelerine açıkça karşı gelmemiş ve kölelerin haklarını korumaya çalışmış, ancak özgür halkın sosyo-ekonomik konumunu korumaya özen göstermiştir. Hitit toplumunun mülk ve üretim haklarına göre bu üç sınıfa bölünmesi, bazı farklar bulunmakla birlikte Eski Babil toplumundaki AWILU, MUŞKENU ve WARDU sınıflarıyla karşılaştırılabilir. AWILU sadece kasaba topluluklarının mülk sahibi üyelerinden değil, bu özgür insan sınıfına dâhil olan devlet ve tapınak memurlarından da oluşmuştur. MUŞKENU'da toprak sahibi olmayan ancak saray ya da tapınak yaranna hizmet verme yükümlülüğü karşılığında kendilerine toprak tahsis edilen daha düşük konumdaki halk yer alıyordu. WARDU terimi ise köle sınıfına aittir. Sosyo ekonomik açıdan bakıldığında, Hatti'nin köle sınıfı Eski Babil'deki MUŞKENU ve WARDU arasına yerleştirilebilir. Hatta bunlardan bazıları kabaca, arazi parselleri, evler ve taşınabilir mülk sahibi olmalarına izin verilen Yeni Babil kökleriyle karşılaştırılabilir. Akhamenid döneminde genel olarak büyük toprak sahipleri, yıllık vergi ve yaptıkları diğer işlerden belli bir yüzde ödemeleri şartıyla, köleleri ekonomik açıdan bağımsız çiftçiler haline getirme politikası

¹⁶⁷ YAKAR, Jak, "Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul 2007, s. 428

uyguluyordu. Bu tür kölelerin kendi köleleri olabiliyor, para ödünç alıp verebiliyor ve sadece diğer kölelerle değil, efendileri de dâhil olmak üzere özgür konumdaki diğer kişilerle de iş yapabiliyorlardı¹⁶⁸.

Hititler'de ekonomik açıdan topraktan elde edilen ürünler Saray, tapınaklar ve bağımsız toprak sahipleri olmak üzere üç farklı kesim arasında bölünüyordu. Bu son gruba köyler ve iş gücüyle beraber büyük tımar sahiplerinin yanı sıra, ekonomik açıdan bağımsız çiftçiler de dâhildi. Yeni Hitit Krallığı döneminde tımarların boyutu büyümüş ve daha geç dönemlerdeki arpalık sisteminde olduğu gibi, krala verilen hizmetler karşılığında, gelirlerden kralın payına düşen de tımar verilen kişilere bahşedilmiştir. Küçük bağışlar yapılan kişiler içinde sadece kıdemli saray memurları, rahipler ve askeri memurlar değil, panku üyelerinin akrabaları da yer almıştır. Arazinin kime ait olduğu, toprağı işleyenlerin ekonomik koşullarını gerçek anlamda etkilememiştir. Şahsen ya da topluluk halinde toprak sahibi olunması, hizmet ve vergi yükümlülüklerini getirmiştir. Hellenistik Dönem'de olduğu gibi Roma Dönemi'nde de fethedilen topraklar kanunen, genellikle bir kısmını vatandaşlar arasında bölüştürülmesi için şehirlere bağışlayan devlete aitti. Böylece, vergi ve angarya yükümlülüklerinin yerine getirilmesi koşuluyla, her parsel kişilerin şahsi mülkü haline geliyordu. Bu uygulamalar, kralın, topraklarından elde edilen bütün gelirlerin gerçek sahibi olduğu kanununa uygun şekilde yapılmıştı. M.S. 11. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda var olan tımar sisteminin içeriği ve uygulanması, Hititlerde olduğundan çok farklı değildi. İmparatorlar, seçkinlere miras yoluyla intikal eden büyük tımarlar dağıtmış ve bu durum feodalizme ve sıradan çiftçilerin statüsünün serflere indirgenmesine neden olmuştur. Daha küçük tımarlar ise geçim sağlama aracı olarak, orduya ve düşük mevkili memurlara verilmiştir. Selçukluların fethettikleri yerlerde de toprakların sahibi devlet olmuş ve daha önce Bizans aristokrasisinin sahip olduğu şahıs toprakları feshedilmiştir. Sultanın ailesi ve hüküm süren

¹⁶⁸ YAKAR, Jak, “Anadolu’nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İstanbul 2007, s. 428

sülaleye büyük topraklar tahsis edilmiştir. Selçuklu idaresi ve ordusunda çalışan yaklaşık 100.000 Türkmen'e daha küçük tımarlar verilmiştir. Hitit döneminden beri hemen hemen değişmeyen, hizmet karşılığında toprak bağışları yapılması modeli, Osmanlı tımar sisteminde de devam etmiştir. Ticari sistemde toprağa diğer mallar gibi fiyat biçilmiş, alınıp satılmış ve miras olarak bırakılabilmektedir. Hitit döneminden beri şahsa ait topraklara uygulanan bu sistem, günümüzde de devam etmektedir¹⁶⁹. Hitit ve diğer komşu devletlerde olduğu gibi, ekonomik açıdan bağımsız çiftçi topluluklarında çekirdek aile en küçük ekonomik birimdir. Bağımsız hanelerde, aile üyeleri ve evde oturan kölelerin tarım işleri için yetersiz kaldığı durumlarda, işçiler tutulmuştur¹⁷⁰. Köy dışında başka tarlaları ve meyve bahçeleri olan aileler, yeterli iş gücüne sahipse bunları kendileri için işliyor ya da bir ortakçıya veriyorlardı. Anadolu'da köylü sınıfının konumu Hitit döneminden beri çok az değişmiştir.

M.Ö. 2. binyılda uzun mesafeli ticaret, tüm Akdeniz ve çevresini kapsıyordu. Bu ticaret ağı içinde, özellikle coğrafi konumlarından dolayı, bazı merkezlerin önem kazanması ve zenginleşmesi doğaldır. Ugarit (Ras Şamra), Ura (Kızkalesi?), Halep (Halap), Alaşia (Kıbrıs), Alalah (Tel Açana), Troia ve Mikenai bunların başında gelir. Yunanistan'daki Mikenai dışında, sayılan merkezler, en azından bir dönem için Hitit egemenliği altındaydı ve burada yapılan ticaret, Hitit kralının bilgisi dahilinde ve onun izniyle yapılırdı. Hitit kralı bu merkezlerden aldığı vergiler ile ticaretten faydalanmış ve ticareti destekleyerek, koruyarak ya da denetleyerek ortak olmuştu. Bu ortaklığı, Ugarit'ten Hitit kralına gönderilen yıllık verginin dağılımını gösteren bir metin ortaya koyar. Metinden anlaşıldığına göre, Hitit kralına gönderilen toplam 934 şekel gümüş yıllık verginin, 310 şekeli, yaklaşık 1/3'ü tüccarlardan gelmekteydi. Hititlerin Ugarit'i ele geçirmesinden (M.Ö 14. yüzyıl) sonra, Hitit-Ugarit ticari ilişkileri de doğal olarak artmıştı. Hititlerin Akdeniz'e açılan kapısı Ura Limanı'ydı ve tüm deniz ticareti de Ura üzerinden yapılırdı. Hitit kralı

¹⁶⁹ YAKAR, Jak, “Anadolu’nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İstanbul 2007, s.429

¹⁷⁰ YAKAR, Jak, a.g.e., İstanbul 2007, s.430

doğrudan uluslararası ticarete el koyabiliyordu. Bazı durumlarda kral, ticareti kullanarak, başka bir ülkeyi baskı altında da tutabilirdi. Hitit kralı IV. Tuthaliya ile Amurru Kralı Şauşgamuva arasında imzalanan antlaşma M.Ö 2. binyıl ticaretinin, bugün de olduğu gibi, siyasi ilişkilerden etkilenebileceğini gösteren en güzel örnektir¹⁷¹. Belgeden anlaşıldığına göre Hitit Devleti, savaş içinde olduğu Assur'a bir ambargo uygulamakta ve böylece Assur Devleti'nin ekonomik gücünü zayıflatmak niyetindedir.

Hititlerde ülkenin en büyük rahibi olan kral, tapınakların ihtiyaçlarının karşılanmasını da düzenliyordu. Tapınaklara toprak ve savaş ganimetleri devreden kral aynı zamanda, kentler ve eyaletlerin tapınaklara ödemeleri gereken vergileri de belirlerdi. Tapınakların bakımından ve korunmasından sorumlu olduğu gibi, tapınak eşyaları ve personeli ile tapınak malı olan toprak ve ürünler üzerinde yaptırım gücü de vardı¹⁷². Hititlerde tapınaklar için kullanılan malzemelerin bir kısmı fethedilen başka kentlerin tapınaklarından sağlanmaktaydı. I. Hattuşili'nin (MÖ 1565 - 1540) fethettiği Kuzey Suriye kentlerinden getirip Hattuşa tapınaklarına armağan ettiği tanrı heykelleri ile kült araçları getirdiği bilinmektedir. Tapınak depolarında bir kısmı tapınak görevlilerinin geçiminde, bir kısmı da bayram kutlamalarında kullanılan büyük miktarda besin maddesi saklanırdı. Hitit tapınakları, Mezopotamya'da olduğu gibi, mal dolaşımı ile depolama işlerinin bir arada yürütüldüğü önemli bir ekonomik işlevi üstlenmişlerdi. Hitit tapınak komplekslerine kült mekânlarının yanı sıra, çok sayıda ve kapsamlı ekonomik işlemlerle ilgili bölümler de dâhildi. Bunun dışında, tanrıların tapınakları politik yönden Hitit devletine bağımlı olan devletlerin ödedikleri vergilerle de desteklenirdi¹⁷³. Hitit İmparatorluğu'na bağlı devletlerin kralları, yönettikleri ülkelerdeki tapınak ve kutsal alanları finanse etmekle yükümlüydüler.

¹⁷¹ ALPARSLAN, Metin, “**Hititlerde Ticaret**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.57

¹⁷² SEEHER, Jürgen, “Kutsal Alanlar-Kült Yerleri ve Çok İşlevli Kuruluşlar”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.450

¹⁷³ MARTİNO De Stefano, “Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.447

D)SANAT ETKİLEŞİMİ

Hititlerin Anadolu'da varlıklarından önceki beylikler dönemi sanatı büyük ölçüde Hatti geleneğine bağlı olarak gelişen bir sanat olmuştur. Hattilerin yaşadıkları bölgeler olan Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da, M.Ö. 2500-2000 tarihlerinde yaratılan eserlerde, özellikle bezeme bakımından belirli bir özgün bir üslup göze çarpar. Bunu Alacahöyük, Horoztepe ve Mahmatlar'da bulunan güneş kursları ile hayvan heykelciklerinde de buluyoruz. Alacahöyük kral mezarlarındaki buluntularda görülen bazı kültür elemanlarının, lituus'lar, güneş sembolleri, boğa ve geyik kültüne ait eserlerin Hitit çağında da görülmesi, Hititlerin Anadolu'ya ilk olarak bu dönemlerde gelmeye başladıklarının göstergesi olmalıdır¹⁷⁴. Hatti döneminin sonunda çömlekçi çarkının keşfi, vazoculuk sanatının birden büyük bir ilerleme yapmasını sağlamıştır. Beylikler döneminin özelliklerinden biri çok renkli bir keramik türünün ortaya çıkmasıdır¹⁷⁵. Bunun nedeni, Anadolu'ya yeni gelen Hint-Avrupalı halkların Mezopotamya dünyası ile yakın ilişkiler kurması ve orada gözde olan çok renkli keramik sanatının etkisine girmesi olmalıdır.

Hint-Avrupalı bir uygarlık olan Güney Rusya'daki Maikop mezarlarında bulunan, bir tek hayvan heykelciğinden oluşan âlemlerin benzerleri Horoztepe ve Mahmatlar'da bulunuyor. Alacahöyük'te ele geçen bir gümüş kabın kenarında yürür durumda tasvir edilmiş dört hayvan heykelciğinin, yine Maikop kaplarının üstündeki yürüyen hayvan motiflerini anımsattığı saptanmıştır¹⁷⁶.

Alacahöyük, Horoztepe ve Mahmatlar'da gün yüzüne çıkarılan eserlerde saptanan 4 önemli özellik:

- 1) Güneş kurslarının Anadolu'da birdenbire görünmesi
- 2) Hayvanlara tapınma adetinin görülmesi

¹⁷⁴ ALP, Sedat, "Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar", TUBİTAK, Ankara, 2000, s. 6

¹⁷⁵ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. " Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.375

¹⁷⁶ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. a.g.e., Ankara, 2000,s.374

- 3) Hayvan heykelciklerinin Maikop hayvan tasvirlerini andırması
- 4) Mezar ve gömme biçiminin Maikop, Miken ve Frig uygarlıklarındaki gibi olması

Onların Hint-Avrupalı Hititlere ait olduklarını açığa vurmaktadır. Adı geçen eserlerin Anadolu'ya göç eden ilk Hitit boyları tarafından, aşağı yukarı M.Ö. 2100-2000 tarihlerinde, yerli Hattili sanatçılara, kendi çizdikleri bir program gereğince yaptırıldıkları sanılıyor. Maikop eserleriyle olan benzerlikler, Hititlerin Anadolu'ya Kafkaslar yoluyla geldikleri tezine uygun düşüyor ayrıca aynı eserlerin belirgin bir biçimde Hatti sanatı üslubunda olması da doğaldır¹⁷⁷. 20. - 18. yüzyıllarda Anadolu'da Kültepe atölyeleri plastik hayvan tasvirlerinde soyutlama ve doğallıkla yüksek bir düzeye erişerek daha sonraki çağın, Hitit döneminin plastik sanat ve kabartma sanatının kaynağı olmuştur¹⁷⁸.

Hititler, çok sık kullandıkları boğa betimlemelerinin kökeni paleolitik dönemlere kadar gitmektedir. Boğa gücü simgelemiş, dini anlam yüklenerek de duvarlara resmedilmiş, törensel bir kült hayvanı haline gelmiştir. Neolitik çağdan itibaren boğanın ana sahnede yer aldığı kült törenlerine veya oyunlarına dönüşmüştür. Akdeniz ve çevre kültürlerine ait bölgelerde M.Ö. II. bin başından itibaren boğanın odak noktası olduğu dini uygulamalar izlenebilmektedir¹⁷⁹. Anadolu'da MÖ 2. binin ilk yıllarından itibaren, tanrısal figürlerin boğanın üzerinde gösterilmesi, boğanın üstünde değişik pozisyonlar, Koloni devrinin zengin silindir mühür sanatında kendisini göstermeye başlar.

Kabartma bezekli Hitit kaplarındaki motiflerin Hitit binalarının duvarlarındaki boyalı stuko kabartmaları taklit ettiği ve bunların da Mari ve Alalah'daki gibi Suriye-Mezopotamya fresklerinden esinlendiği öne

¹⁷⁷ UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “ Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.375

¹⁷⁸ ÖZGÜÇ, Tahsin, “Adak ve Libasyon”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.447

¹⁷⁹ SİPAHİ, Tunç, “Hüseyindede'den Hitit Tasvir Sanatı İçin Yeni Bir Sahne”, **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02-08 Eylül 2002**, Ankara 2005, s. 670-671

sürülmüştür. Kabartma sanatı, çoğunlukla doğal kayanın açıkta kalan yüzüne yontulmuş ve kabartma figürleri öne çıkaracak şekilde düzgün bir arka plan oluşturulmuştur. Kent kapılarının yanlarında olduğu gibi, kimi zaman da mimari bir ortam içinde doğal kayanın yerini kiklop taş işçiliği almıştır; böyle durumlarda, yontulan kaya, dışardan eklenen dekoratif bir levha değil duvarın olağan bir parçasıdır. Bu yüzden Boğazköy'ün kapı aslanları, önden bakıldığında gerçekçi bir hacimselliğe sahiptir. Aynı durum Alaca Höyük'ün bekçi sfenksleri için de geçerlidir¹⁸⁰. Hititlerdeki kabartma sanatında Hurri ve Babil etkileri aranmış olsa da, stil incelenğinde ve o dönemde çevre kültürle çağdaş yapıtların bulunamaması, onların kendine özgü gelişen bir sanat oluşturdıkları gözlemlenir.

Hititler, MÖ 2. binyılda Anadolu'da siyasal birlik kurarak, zamanla Yakındoğu'da, Mısır ve Babil'in karşısında önemli bir devlet olmuşlardır. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, yerli Anadolu kültürünün, Kuzey Suriye ve Mezopotamya arasındaki ticaret ilişkileriyle gerçekleşen bir sentez sonucunda oluşmuş "Anadolu üslubu", Hitit üslubu olarak tanımladığımız türün başlangıcını oluşturur. Ayrıca tanrı, tanrıça, aslan, boğa, kuş veya aslan başlı insan şekilli karışık varlık kabartmalarının betimlendiği Eflatunpınar Anıtı oluşturduğu kompozisyonları ile de eşsizdir. Eski Hitit Dönemi'ne ait sanat eserleri arasında en seçkin örnekleri, kabartma motifli frizlerle bezeli İnandık, Bitik ve Hüseyindede kült vazoları, iri boyutlu ritonlar ve mühürler oluşturur. Hititler, kutsal alanları koruyan surların kapılarını, koruyucu nitelikteki mitolojik tasvirler ile bezemişlerdi. En güzel örnekleri, Hattuşa'da Yukarı Şehir'in üç kapısı; Kral Kapısı, Sfenksli Kapı ve Aslanlı Kapı ile, Alacahöyük Sfenksli Kapısı'nda görülür. Alacaköyük Kapısı'nı koruyan büyük sfenksin sağ ve solundaki kuleler kabartmalı dikilitaşlarla bezelidir. "Bin tanrılı" olarak anılan Hititler, önde gelen tanrı ve tanrıçalarının, "yeni yıl bayramı" nedeniyle, baş tanrı ve ailesi önderliğinde buluşması, Boğazköy yakınındaki Yazılıkaya Açık hava Tapınağı'nda resmedilmişti. Baş Tanrı Teşup, Baş Tanrıça Hepat ve oğulları Şarumma kutsal hayvanları ile İştar kanatlı ve yarı dişi yarı erkek

¹⁸⁰ MACQUEEN, J.G., "Hititler ve Hitit Çağında Anadolu", Arkadaş Yayınları, s. 153-157

kıyafetiyle, Güneş ve Ay tanrıları alametleriyle, dağ tanrıları da belden aşağı betimlenmişti. Hitit tapınaklarının bazı kapıları ve Boğazköy Aslanlı Kapı bezemelerinde yer alan koruyucu, korkutucu anlamlı aslan ve sfenks şeklindeki bezemelerde de kalıplaşmış öğeler tekrar eder. Protom şekilli başlarda aslanlar geriye yatık kulaklı, dilleri alt çeneye yapışık olarak işlenmişlerdir ki bu ilkeler, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan beri süregelir. Hitit sanatının oluşumunda, Anadolu kültürü ile Mısır, Babil, Kuzey Suriye ile ilişkilerinin sonucunda oluşan etkileşim etkilidir. Hurri etkisini en çok dinsel kavramlarda görürüz. Hititler, tanrı ve tanrıçalarını insan şeklinde yorumlarlar, kadın tanrılar ve kraliçe disk başlık, uzun etekli, uzun kollu giysiler, ucu yukarı doğru sivrilmiş ayakkabılar giyerlerdi. Ancak Yazılıkaya tanrıçaları tepesi mazgallı, silindirik başlıklar taşırlar. Tanrılar, tepesi sivri külah biçimli boynuzlarla bezeli başlıklar giyerler. Güneş Tanrısı ve kralların takke başlıkları vardır. Ancak bazı tasvirlerde bunun tersi de olabilir. Erkek figürlerinde kıyafetler, içe giyilen ve diz kapaklarını örtmeyen kısa etek, bazı hallerde şal ya da manto olarak ifade edilen üstlük, sivri uçlu ayakkabılar kıyafetlerini tamamlar. Güneş Tanrısı tarafından da taşınan ucu kıvrık baston, kral betimlerinin vazgeçilmez öğesidir. Birçok erkek figürü, zamanın modasına uygun olarak, omuzda yay, bir elde mızrak ve bele sokulmuş, kabzası yarım ay biçimli hançerle silahlanmış olarak betimlenir. Her iki cinsteki figürler uzun saçlıdır, saçlar enseden sırtta doğru çoğunlukla tek örgü halinde iner. Dolgun yüz, iri burun ve etli çene hatları ve hafif gülümseyen yüz ifadesi kullanılırdı. Kabartmalarda genelde erkek figürleri baş ve belden aşağısı profil, gövdenin üst kısmı cepheden gösterilirken, tanrıçalar tümüyle profilden işlenir¹⁸¹. Figürlerin profilden verilmesi Mısır etkisidir. Dua ve saygı dirsekten kıvrılarak uzatılan yumrukla ifade edilir. Eflatunpınar Anıtı'nda ise tanrı ve tanrıçalar tümüyle cepheden gösterilmiştir. Özetle Hitit sanatı, büyük bir imparatorluğun kazanımları ile zenginleşmiş, Anadolu dışındaki uygarlıklarda benzeri bulunmayan özgün bir sanattır.

¹⁸¹ EMRE, Kutlu, “Hitit Sanatı”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.50

Eski Hitit Krallık Çağında Hatti ve Kuzey Suriye'den gelen sanat akımları, sonra Hitit karakteristik sanat çizgilerini ve biçiminin doruğa ulaşmasını sağlamıştır. Yazılı belgelerden anladığımız ve sanat eserlerinde gördüğümüz Hurri etkisi Yazılıkaya açık hava tapınağında çok iyi ifade edilir¹⁸². Burada tanrı adları ve bazı sözcükler Hurricedir.

Hitit çanak çömleğinin öncüleri, Hititlerin bir devlet olarak ortaya çıkışından çok daha önceki yüzyıllarda, MÖ 2. binyıla geçiş sürecinde 'Çekirdek Bölge' olarak tanımlanan Kızılırmak'ın çevirdiği bölge ve çevresinde görülür. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın özellikle Orta Anadolu'da oluşturduğu çok renkli yüksek sanat geleneği, Hitit çömlekçiliğini de etkiler. Bu dönemin en seçkin örnekleri Boğazköy, Alacahöyük, Eskişar, İnandık gibi çekirdek bölge merkezlerinde görülür. Bunun yanı sıra, Hitit geleneğindeki iç batı bölgelerde Gordion, Ilıca ve daha güneyde Yanarlar mezarlık buluntuları arasında rastlandığı gibi bu geleneğin, doğuda Keban Bölgesi ve güneyde Çukurova dolaylarına kadar yayıldığı anlaşılır. Bitik, İnandık, Alishar, Boğazköy, Eskişar ve Hüseyindede gibi yerleşmelerde bulunan bu çok seçkin kapların, "Çekirdek Bölge" içinde bazı özel atölyelerde üretilerek, dağıtımının yapıldığı akla gelir. Önasya'nın İÖ 3. binyıldan beri süregelen, silindir mühürler, kült kapları ve kabartma sanatına özgü köklü anlatım geleneğine çok yakındır. Geç Uruk Çağı'na ait alabaster bir kült vazosu üzerinde görülen Tanrıça İnanna ile Dumuzi'nin 'Kutsal Evlenme - Hieros Gamos' sahnesi, Hitit çömlekçiliğinde Bitik ve İnandık amforalarında da görülmektedir. Hattuşa, Alacahöyük, Maşat Höyük, Ortaköy ve Kuşaklı gibi merkezlerde üretilip kullanılan ve moda olan çanak çömlek biçimleri Hititlerin siyasi etkisi altındaki komşu bölgeler olan Işuva Ülkesi'nde Korucutepe, Norşuntepe, Kizzuvatna Ülkesi'nde Gözlükule gibi merkezlerde de karşımıza çıkarak¹⁸³. Hitit sanatının etki alanını anlamamıza yardımcı olur. Bu çağlarda. Doğu Akdeniz limanları ve kentleri arasında örneğin zeytinyağı gibi maddeleri

¹⁸² DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Sanatı**”, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992, s. 350-351

¹⁸³ UMURTAĞ, Gülsün, “**Hitit Çanak Çömleği**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.49

taşımada kullanıldığı düşünölen iş biçimli testi 'spindle bottle' ve benzerlerine Mısır betimlerinde rastlanan kol biçimli sunum libasyon kabı gibi ayrışık türlerin, Boğazköy ve Masat Höyük gibi merkezlerde ele geçen örnekleri, bu kapların Hititler tarafından benimsenerek, yerli atölyelerde de üretildiğini göstermiştir. MÖ 1200 dolaylarında imparatorluğun son bulmasının ardından, Hitit geleneksel çömlekçilik de bir süre sonra unutuldu.

İkinci bin yıl Anadolu çanak çömlek işçiliğinin en üst düzeye eriştiği evreler, Erken Hitit (bir diğer söylemle Eski Assur Ticaret Kolonileri Çağı) ve ardından gelen Eski Krallık Dönemi'dir. Anadolu, Levant, Kıbrıs'tan Mısır'a kadar uzanan bölge bu durumda, bazı Hitit buluntu topluluklarında ele geçen, kol biçimli kaplar, ithal yoluyla gelmiş olmalıdır. Buna karşılık, bu kült gereci Orta Anadolu'da da üretilmiştir¹⁸⁴. Parçaların, birbirinden çok uzak bölgelerde bulunması, bazı kült törenlerinin, tüm yayılım alanlarında benzer şekilde kutlandığını ve kökeninin büyük olasılıkla, Hitit dünyasının dışında aranması gerektiğini vurgular.

Boğazköy'deki Arslanlı Kapı, Kral Kapı ve Yerkapı'daki yukarıda sözü edilen poternin üstünde yer alan Sfenksli Kapı, bunların yanı sıra Alaca Höyük'teki Sfenksli Kapı türündeki kent giriş kapılarının kabartmalarla süslü Hitit İmparatorluk Çağı kapı yapısıdır. Söz konusu uygulama Alaca Höyük dışında yalnızca Kuzey Suriye Hitit yerleşmelerinde görölmektedir. Hitit Sarayları Assur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da saray komplekslerinin erken örneklerine Konya Karahöyük'te, Aksaray ilindeki Acemhöyük'te ve Kayseri'deki Kültepe'de rastlanmaktadır¹⁸⁵. Söz konusu yapı tipinin köklerini Kuzey Mezopotamya olduğu, bu planlara sonraları Kuzey Suriye'de sıkça rastlanacak olması etkileşimi gösterir.

Hitit sanatı, onların Anadolu'da birliği sağlayarak siyasal bir güç haline gelmesinden önce, henüz Hatti, Kaniş/Neşa ve Kuşşara gibi bölgesel

¹⁸⁴ MÜLLER, Andreas, " Orta Hitit ve Büyük İmparatorluk Dönemleri Çanak Çömleği", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.502

¹⁸⁵ SCHIRMER, Wulf, "Şehir, Saray, Tapınak-M.Ö. 2. ve 1.Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.483

krallıkların varlıklarını sürdürdüğü bir dönemin sanatında belirmiş taş yontu sanatının en güzel örneklerini verebilecek kadar gelişmiştir. Bunlar yalnız başkent Hattuşa'ya özgü olmayıp, Anadolu'da politik güçlerinin hakim olduğu geniş bir alana yayılmışlardır. Merkezlere göre dağılımı; Alacahöyük, Boğazköy Yukarı Şehir Buluntuları Sur Kapılarındaki Bezemeler, Kült Yapılarındaki Bezemeler, Büyükkale-Kral Sarayı, Boğazköy-Hattuşa Aşağı Şehir, Yazılıkaya, Hitit Kaya Anıtları, Fraktin, Taşçı, İmamkulu, Hanyeri/Gezbeli, Sirkeli, Hemite, Gavurkale, Kemalpaşa/Karabel, Akpınar, Hatıp, Eflatunpınar Kutsal Havuzu, Steller, Heykelcikler, Pandantifler, Madeni Kült Kapları Ritonlar, Tripot, Kastamonu Çanağı merkezleri olarak sayılabilir¹⁸⁶.

Karum Dönemi seramik sanatında hayvan ve kuş figürlerinin kullanılması çok yaygındır. Gaga ağızlı testi ya da emzikli ibrik kulpları üzerinde duran at, tüneyen kartal figürleri Neşa'ya özgü sanat eserleridir. Testi, ibrik ve çaydanlıkların gaga ve emzik uçları hayvan başı biçimindedir. Emzikleri boğa başı biçimli yüksek meyvelikler libasyon kaplarıdır. Ağız kenarları üzerinde yatan antilop bulunan kulpsuz vazolar, tüneyen kartal figürlü kaplar evlerin zarif takımlarını oluşturur. Bitişik/ikiz kapların kaidelerine yakın kısımları çift hayvan başı kabartmalarıyla süslüdür. Çağın geç evresinde boğa protomları veya gövdeleri kabartma boğa başları, plastik boğa figürleri, sıralar halinde birbirlerini izlemektedir. Hareket halindeki boğalar frizi Eski Hitit Çağı'nın kabartmalı vazolar frizlerinin ilk örnekleridir. Kült objeleri arasında antropomorfik kil içki kapları da önemli bir yer tutmaktadır. Yerli sanatkârlar Hitit üslubunda hazırladıkları kil kült objelerinde Eski Mezopotamya geleneğinin Anadolu'da yaşamasını sağlamışlardır. Bunun en çarpıcı örneğini Sümer tanrı kayığı temsil eder. Dikdörtgen prizma şeklindeki kayığın ortasındaki platform üzerinden yükselen kule şeklindeki mabedin önü açık, üç yanı pencerelidir. Uzun elbiseli, kollarını göğüsleri üzerinde birleştirmiş tanrıça heykelciği mabedin içinde ayakta durmaktadır.

¹⁸⁶ EMRE, Kutlu, "Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar-Görsel Sanat:Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s. 486

Kutsal varlıklardan biri mabed platformunu tutmakta, ikincisi kayığı yönetmektedir. Çok sivri siyah serpuşları Hitit başlıkları şeklindedir¹⁸⁷. Kaniş/Neşa yalnız büyük bir ticaret merkezi veya Hitit devletinin ilk başşehri değil, aynı zamanda Anadolu'yu Kuzey Suriye'ye, Assur aracılığı ile Mezopotamya'nın yüksek uygarlıklarına bağlamış büyük bir kültür merkezi olarak tarihte adı geçmiş, önemli buluntular o döneme ışık tutmuş bir merkezdir.

Geç Hitit çağı yapıtlarının ortaya çıkarıldığı Kuzey Suriye'de, Mısır-Fenike biçiminin temsilcisi Nimrud kökenli fildişi kadın figürlerinde de varolan Arkaik gülümsemenin doğudaki büyük sanat merkezlerinden doğu Akdeniz limanları üzerinden denizden, Girit, Rodos, Samos yoluyla İyonya ve kıta Yunanistan sanatına aktarılmış olduğu anlaşılmıştır. Anadolu'da 2.binyıl başlarından beri insan ve fantastik yaratıkların yüzlerine işlenen yapay gülümsemeyle canlandırılan patetik ifade, ancak 1. binyıl ortalarına doğru Batı Helen dünyasında Doğu'nun esin ve etkileriyle insan yüzlerinde varolabilmiştir. Bir başka örnek de “diz koşusu” motifidir. Geç Hitit merkezlerinde bu betimlemeyi, hayvanları zapteden kahraman, tanrısal aslan ve boğaları tutan cin ve başka deyimle kuş başlı demonlarda gözlüyoruz. Arkaik Yunan döneminin tapınak ve hazine yapılarının frontonları ortasında ve köşe akroterlerinde Gorgon'ların aynı diz koşusu pozisyonunda biçimlendiği belirgindir¹⁸⁸. 1949 yılında H. Th. Bossert Asitawadi (Karatepe), de Geç Hitit, İ.Ö. 8. y.y. sonuna ait Kuzey ve Güney Kale Kapısı'nın kapı odası ve ön avlu orthostatlarında kabartmalı betimler yanında, birisi Fenike alfabesinde, ötekisi Hitit hiyeroglifinde yazılmış birbirinin eşi denilebilecek yazıtlar bulmuştur¹⁸⁹. Bu iki dilli yazıt, o zamana değin çözülmemiş olan bir sıra Hitit yazısı harflerinin okunmasını sağlamış olması açısından çok önemlidir.

¹⁸⁷ ÖZGÜÇ, Tahsin, “Karum Dönemi Kült Kapları”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.449

¹⁸⁸ DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Sanatı**”, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992, s. 350-351

¹⁸⁹ SCHIRMER, Wulf, “**Hitit Mimarlığı**”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1982, s. 29

Kabartma sahnelerindeki figürlerin boynuzlarla süslü sivri külahları incelendiğinde; İhtar'da ve oniki tanrının her birinde birer boynuz, Hattuşa'nın gök tanrısında yalnız ön cephede olmak üzere beş, Hatti Ülkesi'nin gök tanrısında ise külahın ön ve arka yüzlerinde beşer tane olmak üzere on boynuz olarak gözlemlenmektedir¹⁹⁰. Babil sanatından esinlenerek geliştirilmiş bazı figürel bezemeler Hitit sanatında yeni bir anlam kazanmıştır.

Afyon bölgesinde, Hititli öğelerin varlığı, ilk kez Kusura kazılarıyla ortaya çıkmıştır. T. Özgüç, M. Ö. 2. bin yılına ait söz konusu vazoların, iç Anadolu'nun eski yerleşim yerlerinde bulunan benzerlerine dayanarak, onların Assur Ticaret Kolonileri Çağının geç evresi ile çağdaş olduğunu ortaya koymuştur. İç Anadolu'nun kuzey ve güneyindeki doğal yollar üzerinden Batıya kültür yönünden açılışının, bu çağda yoğunlaştığını kabul eden T. Özgüç, bu etkinliğin güneyden, özellikle Konya ovası üzerinden Afyon'a doğru yayılmış olduğunu ifade etmektedir¹⁹¹. MÖ 8. yy.da kurulmuş Frig Kültüründen tanıdığımız eserlerde Asur, Urartu, İran ve Kuzey Suriye'deki Geç Hitit Devletleri'nin etkileri gözlenmekte¹⁹² olup, Yunanistan'a kadar Anadolu'dan mitler ve simgeler de ulaşmıştır. Mykenai'deki ünlü Aslanlı Kapı'da kabartma aslan betimleri olasılıkla Hattuşa'nın Aslanlı Kapısı'ndan esinlenerek yapılmışlardır¹⁹³. Böylece Hititler'in Batı Anadolu'da Millavanda/Milet üzerinden Avrupa'nın ilk gelişkin kültürü olan Miken kültürünü bir hayli etkilemiş olduğu anlaşılmaktadır.

MÖ 1200'lerde Hitit imparatorluk Devri'nin sona erişiyle, Asurlular'ın MÖ 8. yüzyılda Kuzey Suriye'yi ele geçirmesi arasında kalan dönemin mimarlığı ve görsel sanatı Geç Hitit sanatı olarak tanımlanır. Bu dönemde Güneydoğu

¹⁹⁰ AKURGAL, Ekrem. “**Hatti ve Hitit Uygarlıkları**”, İstanbul 1995 s. 86

¹⁹¹ EMRE, Kutlu, “**Yanarlar Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı**”, T.T.K.,Ankara,1978,s.65-66

¹⁹² BAYDUR, Nezahat. “**Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar**”, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1519, İstanbul, 1970, s.71-72

¹⁹³ NİEMEIER, Wolf-Dietrich, “Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu- Batı Anadolu'da Miken Yunanistan'ının Politik ve Kültürel Rolü”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.523

Anadolu ve Kuzey Suriye'de, Hitit geleneğinin yaşamaya devam ettiği şehir devletleri hüküm sürmekteydi. Kuzey Suriye'de Hitit imparatorluk Dönemi'nde Karkamış, Hitit yerel kralının ikametgahı olarak önemli bir merkez haline gelmişti¹⁹⁴. Karkamış krallarının silindir ve damga mühürlerinin baskıları, mühür sanatında Hitit ikonografisinin kabul edildiğini göstermektedir.

Geç Hitit sanatının ikinci gelişim evresine ait, başka şehirlerde bulunmuş olan yapıtlar da vardır. Halep Kalesi'nde 1997 ve 1998 yıllarında yapılan kazılarda, konuları açısından Malatya ve Karkamış kabartmalarını anımsatan, ancak üslup açısından bu kabartmalardan açıkça ayrılan kabartmalı ortostatlar gün ışığına çıkarılmıştır. Söz konusu ortostatlar, Halep'te, MÖ 2. binyılın sanatsal mirasının zenginleştirip geliştirildiği, özgün bir heykeltıraşlık geleneğinin bulunduğunu göstermektedirler. Bu kabartmaları da MÖ 10. yüzyıl sonlarına, ya da 9. yüzyılın başlarına tarihlendirmek olasıdır. Geç Hitit betim sanatının ikinci üslup evresinde, hâlâ Hitit aslan betimleri geleneği izlenmektedir. Hitit aslan betimleri, başın kütleli olarak biçimlendirilmesi, kulakların ve yelenin özel biçimi ve kükrercesine açılmış ağızdan sarkan dilleriyle, çağdaş Asur sanatından ayrılırlar. Ayrıca, Geç Hitit Krallıkları'nın başkentlerinde, boynuzlu başlıklarından tanınan, kısmen olağanüstü büyüklükte betimlenmiş tanrı heykelleriyle, başlarında başlık taşımadıkları için kral oldukları varsayılabilecek bazı betimler de bulunmaktadır. MÖ 9. yüzyılın sonlarına doğru Geç Hitit sanatı gelişiminde üçüncü evre başlar¹⁹⁵. Kendini giderek daha çok hissettiren Asur politik gücü, görsel sanatta da, özellikle de ayrıntıların betimlenmesinde Asur sanatının örnek alınmasına neden olmuştur. Biçimlendirmede, zarifleştirme ve görkemli bir görünüm verme eğilimi gözlenmektedir.

"Arami sanatı" ile "Geç Hitit sanatı"nı birbirlerinden ayırmak olası değildir. MÖ 8. yüzyıl süresince Orta Anadolu'nun güneydoğusunda da Geç Hitit sanatı çerçevesine sokulabilecek yapıtlar oluşturulmuştur. Tuvana kralı

¹⁹⁴ ORTHMANN, Winfried, "Devamlılık ve Yeni Etkiler-M.Ö. 1200-700 Tarihlerinde Geç Hitit Sanatının Gelişimi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.510

¹⁹⁵ ORTHMANN, Winfried, "Devamlılık ve Yeni Etkiler-M.Ö. 1200-700 Tarihlerinde Geç Hitit Sanatının Gelişimi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.511

Varpalavas'ın İvriz'de, iki anıtsal kaya kabartması özellikle etkileyicidir. Hitit kaya anıtları geleneğinin, MÖ 1. binyılda yeniden canlandırıldığı açıkça görülmektedir. En kapsamlı araştırılmış olan kale Sam'al'dadır. Burada sarayın iç kısmı, "Hilani" tipi yapılarla çevrelenen birkaç avlu ile belirlenmiştir. Kuzey Suriye'de MÖ erken 1. binde tipik olan bu yapı biçimi, Assurlular'ın Suriye'ye girdiklerinde, oradaki kral saraylarını görerek kendi saraylarının da bazı bölümlerini bu şekilde inşa ettikleri ve "Hilani" olarak adlandırdıkları için bu adı alır. Sam'al saray yapılarını ve diğer Geç Hitit merkezlerini Mezopotamya saraylarından ayırdedici öge, Hilani yapı tipinin kullanımından ziyade, tek tek yapıların bir arada toplandığı saray tasarımıdır. Kuzey Suriye'de, Habur bölgesindeki Guzana'nın Arami kralları da, MÖ 9. yüzyılda yaptırdıkları kalede bu tür Geç Hitit saray yapılarını örnek almış olmalıdırlar. Geç Hitit Dönemi'nin en erken evresine tarihlenen Ain Dara tapınağı bazı bezeme öğeleri yoluyla Hattuşa Yukarı Şehir'deki imparatorluk Devri tapınaklarıyla karşılaştırılabilir; ancak dikdörtgen biçimli planıyla, ön avlunun, giriş odasının ve en kutsal odanın (cella) eksene yerleştirilmiş olması yönüyle, MÖ 3. binden itibaren Kuzey Suriye'de örneklerine rastlanan anteli tapınaklar geleneğinin etkisindedir. Kuzey Suriye'deki Geç Hitit Şehir Krallıklarında küçük el sanatları da bir yükselme devri yaşamış olmalıdırlar¹⁹⁶. Olympia'da bulunmuş, üslup açısından Geç Hitit sanatıyla ilintili olan kabartmalı tunç eser parçaları, Kuzey Suriye-Geç Hitit kökenli adak eşyalarının, Yunanistan'a kadar ulaştıklarını göstermektedir.

Geç Hitit devletlerinden günümüze kalan sanat ürünleri taş bina süslemeleri, kabartmalı ortostatlar, kapı pervazları ve bunlarla ilişkili olan heykeller, kaideler ve steller gibi mimari ile yakından ilişkisi bulunan yapıtlardır. Geç Hitit merkezlerinin her biri genelde kendi heykel topluluklarını günümüze bırakmışlardır. Bunlar arasında başta Karkamış, Tell Ahmar,

¹⁹⁶ ORTHMANN, Winfried, "Devamlılık ve Yeni Etkiler-M.Ö. 1200-700 Tarihlerinde Geç Hitit Sanatının Gelişimi", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.513

Zincirli, Maraş, Malatya, Tabal ve Karatepe olmak üzere, Ain Dara ve son dönemde elde edilen önemli buluntuları ile Halep ve Adana sayılabilir¹⁹⁷.

E)MİMARİ ETKİLEŞİMİ

Hitit mimarisi, farklı kültür unsurlarını kendine özgü bir gelişim içinde yorumlayarak gelişmiştir. Bu mimarlığın kökenleri Anadolu yapı geleneklerine dayanır ve en geç MÖ 3. binde, İlk Tunç Çağı'nda belirgin biçimini almıştır. Çevre kültürlerden etkileşim mimari alanda daha sınırlıdır. Yalnız, kısa bir süre sonra Hitit egemenliği altına girecek olan Kilikya - Kuzey Suriye bölgesinde karışık mimarlık öğeleri ortaya çıkmaktadır¹⁹⁸. Bu öğeler Hitit Krallığı sona erdikten sonra 1. bin Geç Hitit - Arami Küçük Krallıkları döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdir

Hitit mimarisi denildiğinde öncelikle Orta Anadolu platosunda yer atan Hitit başkenti Hattuşa'da karşılaşılan anıtsal tapınak kompleksleri, kral sarayı Büyükkale ve tonlarca ağırlıkta taş bloklardan yapılmış kapılarıyla muazzam savunma sistemi, potern adı verilen, özel taşlarla yalancı tonoz tekniğinde, sur altından geçen tüneller akla gelmektedir. Kilikya'da Toros Dağları'nın ötesinde ya da Kuzey Mezopotamya'da bulunan Karatepe, Zincirli, Karkamış gibi Geç Hitit Çağı yerleşmelerinde önemli eserler bulunmuştur. Hitit yapı tarzının kökleri MÖ 2. binde Hitit imparatorluğunun olduğu Orta Anadolu'da ve Toroslar'ın doğusunda, öte yandan da Kuzey Suriye'de yatmaktadır. Ancak MÖ 2. binin ikinci yarısında yapı tekniği, konstrüksiyonu ve yapı tipleri açısından Ege ve Mezopotamya'da görülen bazı özellikler de ortaya çıkar. Düz damlar ve ahşap hatıllı duvar örgü tekniği günümüzde de basit yapılarda yer yer kullanım bulmaktadır. Hitit mimarisinin görkemli anıtsal ve tipik kapı girişleriyle kent surları, geniş alanlara yayılan saray kompleksleri ve kendilerine özgü biryapı tarzı gösteren tapınaklar oldukça önemli unsurlarıdır.

¹⁹⁷ HAWKINS, David, "Büyük İmparatorluğun Mirasçıları II", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.508

¹⁹⁸ SCHIRMER, Wulf, "**Hitit Mimarlığı**", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1982, s.7

Savunma sistemlerinde tanımlanan tekniklerden ilki sandık duvar tekniğidir. Söz konusu duvar tipi, düzenli ve kısa aralıklarla dik ara duvarlarla birbirine bağlanan, iki uzun ve paralel duvardan oluşur. Alishar'da (Ankuva ?) bulunan bu türdeki ilk savunma duvarının geçmişi MÖ 3. bine dek uzanmaktadır. Orta Tunç Çağı'nda sandık duvar tekniği Konya-Karahöyük'te görülmektedir. Söz konusu duvarların en çarpıcı örneklerine Hitit İmparatorluk Çağı'nda Alaca Höyük'te, Boğazköy'de (Hattuşa) birkaç yıl önce Sivas'ın güneyinde saptanan Kuşaklı'da (Sarissa) rastlanmaktadır. Boğazköy ve Kuşaklı'daki savunma duvarlarının bütün kesimlerde dışa bakan yüzde kısa aralıklarla yerleştirilen kulelerle desteklenmiştir. Söz konusu sistem savunma tekniği açısından bir yeniliği oluşturur, aynı zamanda bu uygulama Mısır ve Asur betimlerine de yansıyan bir güç ve dayanıklılık göstergesidir. Alishar, Alaca Höyük ve Boğazköy'de sur duvarlarının altından geçen ve yalancı tonoz tekniğinde örülmüş tünelimsi geçitlere rastlanır. Bu geçitlere potern adı verilir. Söz konusu poternler Anadolu dışında, Suriye'de Hitit İmparatorluğuna bağımlı Ras Şamra'da (Ugarit) ve yukarıda da değinildiği gibi, Ege Uygarlığı çerçevesinde ele alınan Miken mimarisinde, örneğin Peloponnes'te Tiryns'te rastlanmaktadır¹⁹⁹.

Hitit Devleti'ne başkent olan Hattuşa, 6 km. uzunluğunda, belirli aralıklarda yüksek kulelerle desteklenen taş temelli, üst yapısı kerpiç tuğlalarla örülü bir surla çevrilidir. Sura açılmış anıtsal kapılardan şehre girişler yapılmaktadır. Bu kapılardan Aslanlı Kapı, Sfenks Kapısı ve Kral Kapı, ince taş işçiliği gösteren kabartma ve yontularla süslüdür. Her iki yandan kulelerle korunan kapılarda, iki kapı geçidi bulunan bir orta mekanın oluşturulmasıyla güvenlik sağlanmıştır. Ayrıca kapıya giden rampanın dış kenarına inşa edilen dış surdaki kule de kapıya yaklaşanları sürekli izleme olanağı sağlanıyordu²⁰⁰. Hititlerde güvenlik ve savunma çok önemli kavramlar olup, bunu mimaride en iyi şekilde kullanmışlardır.

¹⁹⁹ SCHIRMER, Wulf, "Şehir, Saray, Tapınak-M.Ö. 2. ve 1.Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.482

²⁰⁰ SEEHER, Jurgen, "**Hattuşa Hititlerin Başkenti**", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.62

Hattuša'da Kuzeybatı ile kuzeydoğuda aşağı doğru eğimli yamaca kireçtaşı bloklarla teraslama yapılmıştır. Bu teraslama türü alt yapı Hitit İmparatorluk Devri mimarisinin özelliklerinden birini oluşturur. Subasmanlarının yapımında taşın, bunların üzerinde yükselen duvarların yapımında ise kerpicing kullanılması gibi kalıcı malzeme ile geçici malzeme bir ara olması, bu tür duvar yapımının Eski Önasya mimarisinde yaygın olarak uygulanması dikkat çekicidir. Korunması için, kerpiç üzerine dış kabuk olarak taştan ortostatlar yerleştirilmiştir²⁰¹.

Kuzey'den nasıl Hititler ve Luwiler akın ettilerse, Güney'den de Arap bozkırlarından Sami ırkından göçebe bir halk olan Aramiler Kuzey Suriye bölgesine girerler. Şam'al (Zincirli) kentini alıp, başkent olarak seçmiştir. Buraya yerleşen Aramiler'e Asurlar yine Hitit adı vermekte ve bu iki halkı birbirinden ayırt etmektedirler, hatta "Hititler'in yaptıklarını yapıyorlar ve mimarlık ve sanat alanında onların gösterdikleri coşkunlukla yarış ediyorlar" demektedirler. Aramiler, göçebe bir halk olarak kendi mimarlıklarını ve kabartma sanatlarını geliştiremediklerinden, önlerinde varolanı alıp, kendi gereksemelerine göre uyarlamışlardır. Böylece I. binyıl başında burada, Kuzey Suriye yerel özellikleri, Hitit ve Arami özellikleri ile karışarak, mimarlık ve yapı heykelciliği alanında kısa süreli değişik bir kültür doğmuştur. Doğuda Fırat'a, güneyde Hama'ya, kuzeyde Malatya'ya, batıda Karatepe ve Göllüdağ'a dek "Geç Hitit Sanatı" denilen bir kültürün yayıldığı görülür. Fırat'ın doğusunda ise (örneğin Tel Halaf), olağanüstü bir bileşimde Assur etkileri kendini belli eder²⁰². Hisar yapısında bile ancak başlangıçta Hitit nitelikli ayrıntılar görülebilir, örneğin Zincirli'de en eski kapıdaki Hitit yapı tipinin yankıları gibi. Sütun ve hayvan biçimli altlık öylesine önemli bir gelişim geçirmiştir ki, sonunda İon-Aeolia mimarlığını yoğun bir biçimde etkilemiştir. Yine bir Hitit özelliği olan alçak sekili pencereler de çok ender olarak, başlangıçtaki yapılara uygulanmıştır. Saray yapılarında görülen bir Hitit yapı

²⁰¹ SCHIRMER, Wulf, "Şehir, Saray, Tapınak-M.Ö. 2. ve 1.Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.484

²⁰² NAUMANN, Rudolf, "**Eski Anadolu Mimarlığı**", T.T.K., Ankara, 1991, s. 510

biçimi olan Hılammar (önceçit) geç Hitit şehirlerinde ve Kuzey Suriye'de ilgi görmüştür.

Hitit tapınaklarından söz ederken, Ege dünyası için tipik dikdörtgen planlı Megaron yapı tipi ile benzerlikler gösteren ve Kuzey Suriye'de Emar-Meskane'de ve Tell Tainat'taki Geç Hitit örneğinde karşılaştığımız tek odalı tapınak tipine de değinmek gerekir. Hitit İmparatorluğu Devri'nde, Hitit yönetim sisteminde merkezi bir önem taşıyan ve bu önemini, bilinmemesine rağmen, Anadolu'daki başkent mimarisine de yansıtmış olma olasılığı bulunan Kuzey Suriye'de yer alan Karkamış'da, MÖ 10. ve 9. yüzyılın mimarisinde daha çok Kuzey Suriye öğeleriyle yerel öğeler gözlemlenmektedir. Kaleyi çeviren surdaki girişin de bu tür geniş bir kapı odası bulunur. Bu tür geniş kapı odaları Kuzey Suriye'de Geç Hitit Dönemi'nde sürekli karşılaşılan bir mimari öğedir; buna karşın Hitit İmparatorluk Devri Anadolu mimarisinde, bu öğeye hiç rastlanmamaktadır. Bu kapılar Bit Hilani türündeki yapıların girişlerinde de olduğu gibi, yöneticilerin güç göstergesi ve kendilerini iyi temsil etme gereksinimlerini mimari dilinde ifade etmeleridir. Frig hâkimiyet bölgesinin oluşmasıyla birlikte batıda Ege'den son derece etkilenen bir mimari ortaya çıkmaktadır. Ancak güneybatıda yer alan Konya Bölgesi'nde Hitit kültürünün bazı öğelerinin dışa vurulduğu gözlemlenmektedir²⁰³. Doğu Anadolu'da Urartu Devleti eski Hitit hakimiyet bölgesinin dışına taşan ve son derece kendine özgü bir kültür geliştirmektedir. Urartu mimarisi Hitit mimarisi ile çok az benzer.

Hattuşa ve Miken Yunanistan'ı arasında ilişki ve alışveriş ile birlikte etkileşim de mevcuttu. Miken kalelerinin kiklopik surları olasılıkla Hitit örneklerinden etkilenilerek yapılmışlardır. Bu etkilenmeyi, özellikle Tiryns'deki poternlerden ve aşağı kaledaki sandık duvar anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer benzerlikleri yalancı tonozların yapım tekniğinde, matkap ve sarkaç testerenin kullanılmasında da tespit etmek mümkündür.

²⁰³ SCHIRMER, Wulf, "Şehir, Saray, Tapınak-M.Ö. 2. ve 1.Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.485

Troia VI-VII dönemi oldukça görkemli bir mimariye ve kent planlamasına sahipti. Kent, güçlendirilmiş devasa bir sur ile çevriliydi. Özellikle kale ve savunma duvar sistemi taş üzerine kerpiç üstyapı, kullanımı Anadolu'ya özgüydü. Yaklaşık olarak MÖ 14 -13. yüzyıla, Son Tunç Çağına tarihlenen Troia VI kent suru bastiyonlarla güçlendirilmişti. Kente surların içine açılan Anadoluya özgü bir kapıdan giriliyordu. Troia VI ve VIIa döneminde yerleşmede Anadolu ve Ege kökenli etkiler görülür. Yerleşmenin kale ve Aşağı Şehir olarak ayrılması, Anadolu ve Yakındoğu'da gözlemlenen yerleşim şekline uyar. Savunma duvarı ve koruma amaçlı öne konmuş kule eklentileri Hitit etkisini gösterir. Hitit metinlerinden bilinen Wilusa'nın Troya olduğu anlaşılmıştır. Troia'da şimdiye kadar bulunan tek yazılı kaynak, çift dışbükeyli üzerinde Luvi dilinde hiyerogliflerin bulunduğu bir tunç mühürdür²⁰⁴. MÖ 12. yüzyıla Troia VIIb dönemine tarihlenen bu mühürlerin benzerlerini, MÖ 13. yüzyılda Hitit imparatorluk Dönemi'nde kullanıldığı görmekteyiz.

Kapıların güçlü kulelerle iki yandan korunması Suriye etkisi gösterir, buna karşılık parabol biçimli kemer Hitit yaratıcılığıdır. Bir tek düz, ya da yanyana duran iki kanallı merdiven döşemleri de Hititler'e özgü bir yapı ögesidir, çünkü Kuzey Suriye'de, dördül ya da dikdörtgen bir çekirdek çevresinde dönen dört kanallı, Anadolu'da şimdiye dek hiç bir yerde rastlamadığımız türde bir merdiven başta gelmektedir. Alçak sekili büyük pencerelerin uygulanması ve bu pencerelerin tapınağın avlusuna dönük olmayıp dışarıya açılır ve kült odalarının her yönden ışık alan odalarına kült heykellerinin yerleştirilmesinde de olduğu gibi, Hititler'in aydınlık, ferah ortamları sevdiğini ifade eder. Bu özellik için Önasya'da başka hiç bir yerde koşut bir örnek yoktur. Bu çağlarda tüm komşu kültürlerde yuvarlak ayaklar (sütun) kullanılmasına rağmen (Miken, Troya, Kuzey Suriye, Mısır), Hititler ya bunu hiç tanımamışlardır, ya da kendi yapılarına aktarmamışlardır, çünkü şimdiye dek Hitit kültür çevresinde bunun hiç bir örneğinin bulunmaması,

²⁰⁴ BECKS, Ralf, "Troia Son Tunç Çağı", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.75

rastlantısal bir olay değildir. Hititler'de dayanma ayaklarının başlıca biçimleri, tahta, taş, ya da kerpiç, dikdörtgen kesitli ayaklardır²⁰⁵.

Hititlerin mimari ilk örnekleri Kültepe-Kaniş'de ortaya çıkarılan anıtsal saray ve tapınak mimarisi gelişerek İmparatorluk Dönemi'nde plan ve teknik açıdan en özgün şeklini bulur. Kutsal saydıkları su ve kültü ile ilgili olarak su toplama havuzları veya göletler de Anadolu'da ilk kez Hititler tarafından gerçekleştirilir. Eflatunpınar Kutsal Havuzu, gür bir pınarın kaynağına kuruludur. Hattuşili I ve Murşili I zamanına Kuzey Suriye'nin ilk kez alınması Kuzey Suriye'nin doruğa erişmiş olan mimarlığını tanımlarını sağlamıştır²⁰⁶. Ancak Hititler mimarini kendine özgü bir biçimde geliştirmişlerdir.

MÖ 1600 dolaylarında Hitit Krallığı'nın kurulmasıyla yapılarda da birtakım yenilikler gözlemlenmektedir. Savunma yapılarında yenilikler görülmekte, Alışar'da daha çok önce, yanyana dizilmiş, çok hafif karşılıklı kaydırılmış, düzenli aralıklarla burçlarla desteklenmiş sandık duvarlardan oluşmuş anıtsal bir duvar sistemi ortaya çıkmıştı. Bu yapıya Konya Karahöyük'de ve Korucutepe'de daha belirginleşmiş olarak rastlanmaktadır; Hitit Krallığı'nın tipik sandık duvar sisteminin tüm öğelerinin temel çizgilerinin kurulduğu görülüyor. Hattuşa merkezi bir yönetim sisteminin başkenti olarak mimarlık ve sanat yaratıcılığının odak noktasıdır²⁰⁷. Burada, hem işlevleri açısından (savunma sistemleri, tapınak, saray) hem de yapı tekniği ve kuruluşu açısından (duvar yapısının yapısal ve biçimsel kuruluşu), yapı sanatının en etkileyici örneklerine rastlanır.

Hititler'in özel bir çatı biçimi de yarattıkları anlaşılıyor. Mazgal dişi ya da korkuluktan yoksun, dışarıya doğru çıkıntılı yassıçatı. Doğu'nun öteki bölgelerinde mazgal dişinin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hitit kült odası ne Kuzey'in uzun odasına, ne de Assur'un kırık eksenli, dar kenarında pencere olmayan odasına benzemektedir²⁰⁸.

²⁰⁵ NAUMANN, Rudolf, “Eski Anadolu Mimarlığı”, T.T.K., Ankara, 1991, s. 504-505

²⁰⁶ NAUMANN, Rudolf, “Eski Anadolu Mimarlığı”, T.T.K., Ankara, 1991, s. 503

²⁰⁷ SCHIRMER, Wulf, “Hitit Mimarlığı”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1982, s. 8-9

²⁰⁸ NAUMANN, Rudolf, a.g.e., Ankara, 1991, s. 506

Hitit mimarlığı yüzyıllar boyu devam etmiş ve antik çağ askeri mimarlığının tabanını oluşturmuştur. Doğu ve Batı Akdeniz şehirlerinde bulunan geçitli surların kökeninin Anadolu Hitit mimarlığından kaynaklandığı yapılan kazılara göre anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tür surlara Kuzey Suriye Geç Hitit şehirlerinden Kargamış ve Zincirli'den başka Filistin'de Demir Çağında rastlanmaktadır. Bunların Hititler tarafından Suriye'ye getirildiği ve buradan daha güneye geçtiği kabul edilmektedir. Hititlere özgü olan geçitli surların ve avlulu şehir kapılarının daha sonra Hellenistik çağda da özellikle Akdeniz şehirlerinin surlarında uygulanmış olduğunu görmekteyiz. Bizans'ı ve sonraları İstanbul'u koruyan iç içe iki sur çemberinden ve aralarında hendeklerden oluşan sisteminin Hitit başkenti Hattuşa surlarıyla büyük benzerlik gösterdiği görülür²⁰⁹. Geç Hitit Çağı saray yapılarında uygulanmış olan Bit-Hilani uygulamasını Karaman Bizans dönemi bazilikalarının cephelerinde görülmektedir. Karadağ – Binbirkilise, Değle örenindeki büyük kilisenin cephesinde iki yanda kuleler, arkasında üç nef yer almaktadır. Alacahan'ın doğu bazilikasında da aynı cephe mimarisi uygulanmıştır. Osmanlı cami mimarlığında Bit-Hilani planının paralellerini izleyebiliyoruz. Örneğin Sultan II. Mahmut'un yaptırdığı Nusretiye Camisinin iki katlı bir evi anımsatan cephesinde bu plan türü ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyıla tarihlenen Dolmabahçe ve Ortaköy Camilerinin ön cephelerindeki giriş ve hünkâr mahfili birimleri de bu plan şemasına paralelliği ile dikkat çekmektedir.

Bütün Hitit şehirlerinde ortak olan bu sur sistemi, alt yapı-temeller, büyük kiklopik taşlardan harç kullanılmadan çoğunluk «sandık duvar» tekniğinde örülmüştür. M.Ö. 2. bin yılında Anadolu Hitit surlarında saptanmış olan sandık duvar prensibinde yapım, antik mimarlık tarihinde özel bir yer almaktadır. Bu duvar örgüsünde esas prensip olarak dış ve iç yüzeyde iri moloz taşlarından veya daha büyük boy taşlardan temel ve temel üstü duvarlar örülmekte ve bunlar belirli aralıklarla dikey iç duvarlarla bağlanmaktadır. Bu tip surların en eski örneğine Alişar höyüğü Hitit

²⁰⁹ DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Sanatı**”, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992, s. 351-352

katlarında Karahöyük (Konya), Tilmen höyük ve gelişmiş örneklerine de Hattuşas'da rastlanmaktadır. Adı geçen bu şehirlerden başka, Alaca Höyük ve Mersin - Yümüktepe (Soğuksu tepe), Korucutepe (Keban), Hitit katlarında meydana çıkarılan şehir savunması da gelişmiş tipte sandık duvar tarzında inşa edilmiştir. İlginç olan yön, Hititlere özgü bu yapı tipinin orta Anadolu sınırlarını aşarak Torosların güneyinde kalan Kilikya ve G.Doğu Anadolu'ya dahi sızması ve buradaki şehir surlarında da uygulanmış olmasıdır. M.Ö. 2. bin yılında kuzey Suriye krallıklarına ait şehirlerde, Tilmenhöyük dışında ve M.Ö. bin yılında geç Hitit çağı prensliklerinin merkezlerinde ise bu tip 2. bin yılında yapıma rastlanmamaktadır²¹⁰.

Milet'in son Miken yerleşim evresine ait surları düzenli aralıklarla çıkma yapan, dörtgen bastiyonları ve olası sandık duvarlarıyla Miken tipinden çok Anadolu, Hitit tipini göstermektedir. Milet'teki MÖ 13. yüzyıla tarihlenen Miken oda mezarlarında bulunan ölü armağanları arasında Hitit kılıçları saptanmıştır. MÖ 1200 yıllarına tarihlenen yerel Milet üretimi bir Miken krater parçasında MÖ 13. yüzyılın ortalarından itibaren Hitit tanrı ve Büyük Kral betimlerinde görülen boynuzlu taç resmedilmiştir. Krater parçasının sağ kenarında yer alan kuş başı olasılıkla bir Luwi hiyeroglifine aittir²¹¹. Kesin olan bir Hitit tanrısını ya da Büyük Kral'ını yansıtan ve Milet'te üretilmiş bir Miken kraterinin Hitit etkilerini yansıttığıdır.

Kazı ve yüzey buluntuları, Hititlerin belirli bir şehircilik anlayışı ve imar plânı uygulayarak şehirler kurdukları izlenimi vermektedir, iskân için seçilen yerlerin yaşamaya elverişli olduğu kadar Boğazköy-Hattuşas gibi askeri ve stratejik yönden önemli mevkilerde olmasına da dikkat edilmiştir²¹². Teraslama yöntemini kullanarak yerleşim oluşturulmuş, coğrafyanın zorlayıcı etkisini azaltıp güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır.

²¹⁰ DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler**”, İstanbul, 1985, s. 28

²¹¹ NİEMEIER, Wolf-Dietrich, “Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu- Batı Anadolu'da Miken Yunanistan'ının Politik ve Kültürel Rolü”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.522

²¹² DARGA, A. Muhibbe, a.g.e., İstanbul, 1985, s. 29

SONUÇ

Arkeolojik ve antropolojik veriler doğrultusunda Hititlerin Kuzeyden, Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giriş yapmış olduğu kesin olarak saptanamamakla birlikte bu sonuca varmaktayız. İleride yapılacak daha kapsamlı bilimsel kazıların sonucunda ortaya çıkacak arkeolojik veriler bağlamında daha somut sonuçlar elde edilebileceği düşüncesindeyiz.

Çeşitli yazılı belgelerde geçen isim, tanrı adları ve dini terimlerden bilgi sahibi olduğumuz Hititlerin, MÖ 2 binde Anadolu'da varlık gösterdikleri anlaşılmakla beraber, kullandıkları dilin, Hint-Avrupa dil grubuna ait olması ve bu dil grubunun da kuzeyden Kafkasya'dan Anadolu 'ya girmesi bu kavmin geliş coğrafyasını göstermektedir.

Hint- Avrupa dil topluluğundan olan Hititler M.Ö. 2200-2000 tarihlerinde Anadolu'ya gelmeye başlamışlar ve M.Ö. 2000-1700 tarihleri arasında Hatti, Hurri, Kaşka gibi yerli beyliklerle siyasi ilişkiler yaşamışlardır. Bu çekişmeler sonucunda devlet kurma yoluna girmişlerdir. Hititler Anadolu'da bulunan yerli ve göçmen Hint-Avrupalı kavimleri siyasi bir birlik altında toplayarak, yayılcı bir politika izlemiş, ticaret yollarının denetimlerini ele geçirmesiyle güçlü bir imparatorluk haline dönüşmüştür.

Hititlerin varlığını sürdürdüğü M.Ö. 2. binde çevre kültürlerle birçok alanda etkileşimi olmuştur. Çalışmamızın 2.bölümünde ayrıntılı olarak anlatmaya çalıştığımız bu etki ve etkileşimler genel olarak şu şekildedir:

Hint-Avrupa dil ailesi Türkçe, Macarca ve Fince gibi Ural-Altay ve Arapça-İbranice-Aramice gibi Sami dil gruplarının dışındaki tüm dilleri içerir. Hititçe bu ailenin bilinen en eski üyesidir ve tüm diğerleri gibi kullanılmadığı için "ölü diller" olarak nitelenen Anadolu Dilleri Grubu içinde yer alır. Bu dilin MÖ 2. binyıldaki akrabaları Luvice, Palaca ve Hiyeroglif Luvicesi (Doğu Luvice); MÖ 1. binyılda ise Lykia, Lidya dili ve Sidece gibi yerel Pamfilya dilleridir. Anadolu Dilleri Grubu dışında olmakla beraber, Hititçe'nin diğer "ölü" akrabaları Latince ve Eski Yunanca'dır. Hattice ve Anadolu'nun güneydoğusu, Kuzey Suriye ve kuzey Mezopotamya'da konuşulan Hurri dili, modern

akrabaları açısından Kafkas dillerine yakınlık gösterirler. Bu dilleri konuşanlarla Hint-Avrupalılar arasında dinsel, kültürel ve siyasal her türlü ilişki ve doğal olarak etkileşim olmuştur. Hitit Çağında Anadolu'da, başlıca üç Hint-Avrupa dili konuşuluyordu. Bunlar Neşi, Luwi ve Pala dilleriydi. Anadolu'daki Asur Ticaret Koloni Devrinin en önemli merkezi olan Kaniş ve Hitit diline adını veren, ilk Hitit başkenti Neşa aynı şehrin adlarıdır. Neşa'nın bugün de, Kültepe ve Karahöyük olmak üzere, iki farklı adı vardır. Hititler kendi dillerine bu şehrin adına göre ni-şi-li, na-şi-li, na-eş-um-ni-li, yani "Neşaca" demişlerdir. MÖ 1600'lere ya da bundan kısa bir zaman önce Hattuşa ile Anadolu'nun kuzey kıyıları arasında kalan bölgede bir başka dil daha konuşulurdu. Bu dil Protohattice de denilen Hint-Avrupa dili olmayan bir yapıdadır. Hattice olasılıkla Hint-Avrupa kökenli Anadolu'ların buraya gelmesinden önce Anadolu'da konuşulan dildir. Hattice Kuzey Anadolu'da konuşulan Palaca ve Hititçe'yi etkilemiştir. Yazılı belgelerden Hititlerin diğer kültürlerden ne kadar etkilendiklerini anlamaktayız. Din alanında, buna bağlı olarak mitolojik yazın türünde, özellikle Anadolu'nun güneydoğusu ile Kuzey Suriye bölgesinde yaşayan Hurri toplumunun aracılığı sayesinde Mezopotamya'dan pek çok unsur Hititlere aktarılmıştır. Anadolu'yu Hititler Dönemi'nde Mezopotamya'ya bağlı kılan en önemli etken, Hattuşa'da Eski Krallık Dönemi'nden beri kullanılmaya başlanmış olan "Çivi Yazısı"dır. Hititler Mezopotamya'nın o denli etkisinde kalmışlardır ki kendi çivi yazılarında Akkadça ve Sümerce yazı işaretlerini oldukları gibi kullanmışlardır. Hitit imparatorluğu çok uluslu bir kültüre sahipti ve farklı gelenek öğelerini özümsemişti. Hitit tören uygulamaları Hititçe yazılmıştır; ancak rezitation, ilahiler ve yakarışlar türünde tüm ya da parçalar halinde ele geçen, başka dilde yazılmış metinler de bulunmaktadır. Kullanılan diller Hattice Palaca, Luwice, Hurrice ve Babilce'dir. Hattice ve Palaca yazılmış belgeler Eski Hitit kültüne aittir ve Orta Anadolu'nun kuzeyine özgü geleneklere dayanırlar.

Koloni Çağı'nda Anadolu'da yaşayan Hititler kendi tanrıları yanında Hatti, Hurri, Luwi ve hatta Asur tanrılarını da benimsemişler, karşılaştıkları kültürlerden etkilenmişlerdir. Hitit Pantheonu'ndaki başlıca tanrılar Hatti

dininden alınmıştı. Hitit Devleti'nin federal düzende olması onun din konusunda hoşgörölü bir davranışta bulunmasını gerekli kılmıştır. Hititler Anadolu'da daha sonra Hellen ve Roma çağlarında gördüğümüz synkretizm yöntemine, yani yabancı dinleri birbirleriyle kaynaştırma tutumuna başvurarak inanç dünyasını federatif bir anlayış içerisinde bütünlüğe ulaştırmanın yolunu bulmuştur. Hatti, Luwi, Pala, Hurri ve Mezopotamya kökenli tanrılar başka başka adlarla anılmalarına rağmen birbirlerine koştut tiplerden oluşturmaktadırlar. Din politikasında sadece hoşgörölü ve krallık çıkarlarına dayalı bir yol izleniyordu. Ancak bu çıkarıcı yaklaşım, sonunda Hitit dininin III.Hattuşili (M.Ö. 1275-1250) dönemlerinde Hurrileşmesine neden oldu. Hattuşa, Hitit İmparatorluğu'nun hem idari başkenti, hem de ülkenin dini merkeziydi. Hitit yazılı kaynaklarında Hattuşa ülkesinden "bin tanrılı ülke" olarak söz edilir. Hititler diğler ülkelerin, özellikle de yendikleri komşularının tanrılarını kızdırıp gazaplarına uğramaktansa, armağan ve dualarla saygılarını dile getirip onların kendi tanrıları arasına katmayı yeğliyorlardı. Hitit Devleti'nin panteonu Anadolu ve Suriye şehirlerinin çeşitli yerel panteonlarının zamanla bir araya getirilip bütünleştirilmesinden oluşmuştur. Hitit İmparatorluğunun çöküşünden sonra bazı kültler ve mitoslar söz konusu devri izleyen devletler tarafından (Luwi) yaşatılmıştır. Frigya'da tanrılarının adlarının değişmesine karşın, Frig kisvesinde pek çok eski kültün ve kült yerinin kullanımı sürmüştür. Yunan ve Roma panteonundaki tanrı ve tanrıçaların kökenleri de Hititlere dayanmaktadır. Karaciğer falı ve Hititlere özgü kuşları inceleyerek yapılan kehanet yönteminin, başka dini uygulamalarla birlikte, MÖ 1. binde Klasik Dünya tarafı benimsendiği de hemen hemen kesinlik kazanmıştır. Hitit törenlerinde atletik yarışmaların bulunmasını, Grek-Miken dünyasıyla Hititleri bağlayan bir öge şeklinde yorumlanabilir.

Hititler, mitoloji, din, sanat, at yetiştirme gibi birçok alanlarında Hurri kültüründen yoğun biçimde etkilenmişler, Sümer ve Akkad uygarlıklarını belirli bir ölçüde de olsa Hurrilerin aracılığı ile tanımışlardır. En çarpıcı Hurri etkinliği, Hitit prenslerinin Hurrice adlar almaları ile ortaya çıkar. Hitit mitolojisi

de büyük ölçüde Hatti ve Hurri etkisinde kalmış, ayrıca Mezopotamya kaynaklarından da esinlenmiştir. Hitit metinlerinde geçen, tanrı ve şahıs isimlerinin Hattice özellikler içeriyor olması Hattuşa'da ortaya çıkan Hitit metinlerinde geçen kült şehirlerinin Hattice isimleri ya da Hatti tanrılarına atfedilen bir grup eski Hititçe dua metni, Hattili alt tabakanın, Hatti'nin Son Tunç Çağı nüfusu üzerindeki etkisini göstermektedir. Orta Anadolu'daki Hurri azınlığı, Güneydoğulu, Doğu Anadolu ve güneyde Kilikia'lı Hurriler ile akrabaydı. Tarihi metinlerde önce Hititlerin düşmanı olarak ortaya çıkan bu etnik grup muhtemelen Eski Hitit Krallığı Dönemi'nden itibaren Hitit edebiyatı ve dininin gelişmesinde çok etkili olmuştur. Anadolu'da geleneksel mühür biçimi, damga mühürdür. Kil tabletler üzerinde yuvarlanarak, izi aktarılan silindirik mühür Mezopotamya kökenlidir ve Anadolu'ya M.Ö. II. binyıl başlarında, 19. ve 18. yüzyıllarda Asur'lu tüccarlar tarafından getirilmiştir. Hitit mühürcülüğünde en yaygın olarak kullanılan form, çoğunlukta çeşitli taş cinslerinden yapılan, her iki yüzü dışbükey, eksenli boyunca sap geçirmek üzere delinmiş, kenarları yivli, kurs biçimli mühürlerdir. Düğme mühürler, Hitit İmparatorluğunun yıkılışından sonra da kullanılmaya devam eden mühür tipidir.

Kanun koyucu, cezanın anlamının, aynı zarara başkasının da uğraması değil, hak sahibinin uğradığı zararın giderilmesi olduğunu anlarsa, kısasa kısas ilkesi yerine «eski durumuna getirme» ve «yerine koyma» ilkelerini benimser. Talion hükümleri, belki korkutucu veya caydırıcıdır. Birinin evini yakanın da evinin yakılması, iki kişinin evsiz kalması haklıya bir şey sağlamadığını gösterir. Hitit kanunlarında ise fayda sağlamak amacı ile suçun cezası tazminat ile ödenirdi. ölüm cezaları sınırlı olup, bedeni sakatlama cezaları ise sadece kölelere verilebiliyordu. Mezopotamya yasaları ile Hitit yasa maddeleri karşılaştırıldığında, bazı konularda bir etkinin varlığı görülür. Bu benzerlikleri şöylece sıralayabiliriz:

1) Eşnunna ve Urnammu yasaları da kısasa kısas ilkesini kabul etmezler. Bunlarda da bedeni sakatlamalar için gümüş ile tazminat ödeme cezası vardır. Eşnunna yasalarının içerik bakımından Hitit yasaları ile daha büyük

benzerlik gösterdiğini bazı araştırmacılar iddia etmektedirler.

2)Hitit yasalarında 29 ve 30 ilke olarak Hammurabi Kodex'inde 160 ve 159 ile uygunluk göstermektedir. Bu maddeler hatırlanacağı üzere sözlenmiş bir kızın ailesi tarafından erkeğe verilmemesi durumunda ödemiş olduğu başlığın (kuşşata = TIRHATUM) iki misli geriye ödenmesi, erkeğin vazgeçmesi durumunda ise, başlığı geriye talep etme hakkı bulunmadığı konusundadır. Hammurabi kodexinde de arka arkaya iki madde lafzen ve ruhen bunların eşidir. Bu maddelerin direkt bir alıntı olduğuna inanan araştırmacılar bulunmaktadır ki, kanımızca haklı olmaları büyük bir olasılıktır.

3)Hitit yasalarında, kölelerin kaçması durumunda yakalayana mükafat ödenmesi ile ilgili 22 ve bunu izleyen yine aynı konuda hükümler içeren 23 ve 24 içerik bakımından Hammurabi Kodex'inin 16-19 ve Lipit-îştar kodex'inin 12-14 maddelerine benzerlikler göze çarpmaktadır

4)Hititlerde köle ve hürlerin evlenmelerine müsaade edilmiştir. Hammurabi Kodex'inde de 175 ve 176 aynı konuya hasredilmiş olup, bu gibi karma evliliklerden doğacak çocukların hür olacağını belirtmektedir. Ölüm halinde ise, kölenin de ortak mülkiyetin bir kısmının varisi olacağı anlaşılmaktadır.

5)Hitit yasalarında Açık arazide bulunan bir cesedin ölümünden yakın bir yerleşim halkının sorumlu tutulacağı bildirilen madde ile Kodex Hammurabi'nin faili bulunamayan hırsızlık suçu için en yakın yerleşimin sorumlu tutulacağını bildiren 23'ü arasında prensip açısından benzerlik görülmektedir.

6)Yasa maddelerinde olmamakla beraber, yasa hükmünde bir talimatname metninde, kralın hizmetkârlarının nasıl davranacakları saptanırken, bir hizmetkârın suçlu olup olmadığını anlamak için «nehir sınamasına» başvurulmaktadır. Bu sınamada nehre atılan kişi nehir tarafından alınırsa, yani boğulursa suçludur, sağ kalırsa, suçsuzdur. Bu sınama Hammurabi kanunlarında da geçerli olan bir usüldür.

Hitit kanunlarında, özel hukuk ve ceza hukuku ile ilgili maddeler çoğunluğu oluşturur. Aile ve evlenme hukuku ön plandadır. Aile yapısı tıpkı Roma

hukukunda olduğu gibi babaerkil düzene bağlıdır. Memurlar Hitit idare sisteminin en mühim ve yaygın, sayıca da en fazla olan yürütücüleri idi. Memuriyet sadece mülkî idarede değil, din ve askerî işlerde de söz konusuydu. Memuriyetlerin pek çoğu Hititlerin icadı değildir; memuriyet isimlerinin pek çoğu yabancı kökenli ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki yerli beylerden, Hurrilerden, Babil, Ugarit ve hatta Mısır'dan alınmıştır. Hitit yaşamında kadına verilen değer, sosyal statü, idari ve benzeri haklar kanunlarla da güvence altına alınmıştı. Doğu kültürlerinde görünmeyen bu durum Hititlerin o dönemde kadına verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Mezopotamya ve çevresinde görülmeyen kadına saygının yanında Hititlerde kadının da iş hayatına dahil edilmesi hür kadınların, çeşitli alanlarda özellikle ticaret işlerinde erkek gibi çalıştıklarını öğreniyoruz. Kraliçelerin şahıslarına ait, Tavananna unvanlı mühürleri de bu kuvvetli ve bağımsız mevkilerinin açık kanıtıdır. Kraliçelerin, kralın birçok idari, siyasi, dini gibi konularda görevlerini paylaştığı gibi, bu hür kadınlar da eşlerine ve ailesine katkıda bulunuyor hatta tek başlarına bile çeşitli faaliyetlerde bulunuyorlardı. Kaya anıtları, kabartmalı çanak çömlek ve mühürlerdeki kadın figürleri daha çok tanrısal betimleri ve soylu kadını, kraliçeyi yansıtır.

İmparatorluk döneminde kullanılan savaş arabaları ile M.Ö. 15. yüzyılda, Suriye'de büyük bir devlet kurmayı başardılar. Atlı savaş arabası bu dönemde yeni bir gelişme olup, bunun için at yetiştirmek ve eğitmek zorunluğu vardı. Hattuşşa Krallarının, devlet arşivinde bulunan çivi yazılı tabletlerden biri, Mitannili bir at yetiştirme uzmanı tarafından yapılan "atların eğitimi"nden söz etmektedir. Bu metinde verilen bilgiler, modern İngiliz at yetiştirme yöntemlerine çok benzemektedir.

Hitit Krallığı, yaklaşık beş yüz yıllık tarihi boyunca, doğrudan sosyo-ekonomik yansımaları olan birkaç yapısal değişiklikten geçmiştir. Yarı özerk alt krallıklar yaratması ve bunları kendine bağlaması sayesinde, her ne kadar politik örgütlenmesi federe bir devlet yapısına ait unsurlar içerse de, özellikle Yeni Krallık Dönemi'nde aslında bütün ülke ve kaynaklarının resmen krala ait olduğu haraca dayalı bir feodal devlet yaratılmıştır. Yaklaşık iki yüzyıl süren

Eski Hitit Krallığı, yerel devletlerin sık sık zorla birleştirildiği ve krallık sınırlarının batıda İç Anadolu'nun ötesine ve Güneydoğu Anadolu'da Fırat Havzası'na kadar genişlediği başlangıç evresini de içine almaktadır. Hitit imparatorluk Çağı'nda kralın yetkileri ve otoritesi yakınoğu ve Mısır'dan etkisinde kalarak genişletilmiştir.

Hitit toplumunun mülk ve üretim haklarına göre bu üç sınıfa bölünmesi, bazı farklar bulunmakla birlikte Eski Babil toplumundaki awilu, muşkenu ve wardu sınıflarıyla karşılaştırılabilir. M.S. 11. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda var olan tımar sisteminin içeriği ve uygulanması, Hititlerde olduğundan çok farklı değildi. İmparatorlar, seçkinlere miras yoluyla intikal eden büyük tımarlar dağıtmış ve bu durum feodalizme ve sıradan çiftçilerin statüsünün serflere indirgenmesine neden olmuştur. Daha küçük tımarlar ise geçim sağlama aracı olarak, orduya ve düşük mevkili memurlara verilmiştir. Selçukluların fethettikleri yerlerde de toprakların sahibi devlet olmuş ve daha önce Bizans aristokrasisinin sahip olduğu şahıs toprakları feshedilmiştir. Hitit döneminden beri hemen hemen değişmeyen, hizmet karşılığında toprak bağışları yapılması modeli, Osmanlı tımar sisteminde de devam etmiştir. Ticari sistemde toprağa diğer mallar gibi fiyat biçilmiş, alınıp satılmış ve miras olarak bırakılabilmiştir. Hitit döneminden beri şahsa ait topraklara uygulanan bu sistem, günümüzde de devam etmektedir. Hitit tapınakları, Mezopotamya'da olduğu gibi, mal dolaşımı ile depolama işlerinin bir arada yürütüldüğü önemli bir ekonomik işlevi üstlenmişlerdi.

Hititlerin Anadolu'da varlıklarından önceki beylikler dönemi sanatı büyük ölçüde Hatti geleneğine bağlı olarak gelişen bir sanat olmuştur. Hatti döneminin sonunda çömlekçi çarkının keşfi, vazoculuk sanatının birden büyük bir ilerleme yapmasını sağlamıştır. Beylikler döneminin özelliklerinden biri çok renkli bir keramik türünün ortaya çıkmasıdır. Bunun nedeni, Anadolu'ya yeni gelen Hint-Avrupalı halkların Mezopotamya dünyası ile yakın ilişkiler kurması ve orada gözde olan çok renkli keramik sanatının etkisine girmesi olmalıdır. Hititlerdeki kabartma sanatında Hurri ve Babil etkileri aranmış olsa da, üslup incelendiğinde ve o dönemde çevre kültürlede çağdaş

yapıtların bulunamaması, onların kendine özgü gelişen bir sanat oluşturdıkları gözlemlenir. Kabartmalarda genelde erkek figürleri baş ve belden aşağısı profil, gövdenin üst kısmı cepheden gösterilirken, tanrıçalar tümüyle profilden işlenir. Figürlerin profilden verilmesi Mısır etkisidir. Dua ve saygı dirsekten kıvrılarak uzatılan yumrukla ifade edilir. Eflatunpınar Anıtı'nda ise tanrı ve tanrıçalar tümüyle cepheden gösterilmiştir. Özetle Hitit sanatı, büyük bir imparatorluğun kazanımları ile zenginleşmiş, Anadolu dışındaki uygarlıklarda benzeri bulunmayan özgün bir sanattır. Eski Hitit Krallık Çağında Hatti ve Kuzey Suriye'den gelen sanat akımları, sonra Hitit karakteristik sanat çizgilerini ve biçiminin doruğa ulaşmasını sağlamıştır. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın özellikle Orta Anadolu'da oluşturduğu çok renkli yüksek sanat geleneği, Hitit çömlekçiliğini de etkiler. Geç Uruk Çağı'na ait alabaster bir kült vazosu üzerinde görülen Tanrıça İnanna ile Dumuzi'nin 'Kutsal Evlenme - Hieros Gamos' sahnesi, Hitit çömlekçiliğinde Bitik ve İnandık amphoralarında da görülmektedir. Hattuşa, Alacahöyük, Maşat Höyük, Ortaköy ve Kuşaklı gibi merkezlerde üretilip kullanılan ve moda olan çanak çömlek biçimleri Hititlerin siyasi etkisi altındaki komşu bölgeler olan Işuva Ülkesi'nde Korucutepe, Norşuntepe, Kizzuvatna Ülkesi'nde Gözlükule gibi merkezlerde de karşımıza çıkarak Hitit sanatının etki alanını anlamamıza yardımcı olur. Hitit çağının geç evresinde boğa protomları veya gövdeleri kabartma boğa başları, plastik boğa figürleri, sıralar halinde birbirlerini izlemektedir. Hareket halindeki boğalar frizi Eski Hitit Çağı'nın kabartmalı vazolar frizlerinin ilk örnekleridir. Kült objeleri arasında antropomorfik kil içki kapları da önemli bir yer tutmaktadır. Yerli sanatkarlar Hitit üslubunda hazırladıkları kil kült objelerinde Eski Mezopotamya geleneğinin Anadolu'da yaşamasını sağlamışlardır. Geç Hitit çağı yapıtlarının ortaya çıkarıldığı Kuzey Suriye'de, Mısır-Fenike biçiminin temsilcisi Nimrud kökenli fildişi kadın figürlerinde de varolan Arkaik gülümsemenin doğudaki büyük sanat merkezlerinden doğu Akdeniz limanları üzerinden denizden, Girit, Rodos, Samos yoluyla İyonya ve kıta Yunanistan sanatına aktarılmış olduğu anlaşılmıştır. Anadolu'da 2.binyıl başlarından beri insan ve fantastik

yaratıkların yüzlerine işlenen yapay gülümsemeyle canlandırılan patetik ifade, ancak 1. binyıl ortalarına doğru Batı Helen dünyasında Doğu'nun esin ve etkileriyle insan yüzlerinde varolabilmiştir. Bir başka örnek de “diz koşusu” motifidir. Geç Hitit merkezlerinde bu betimlemeyi, hayvanları zapteden kahraman, tanrısal aslan ve boğaları tutan cin ve başka deyimle kuş başlı demonlarda gözlüyoruz. Arkaik Yunan döneminin tapınak ve hazine yapılarının frontonları ortasında ve köşe akroterlerinde Gorgon'ların aynı diz koşusu pozisyonunda biçimlendiği belirgindir. Babil sanatından esinlenerek geliştirilmiş bazı figürel bezemeler Hitit sanatında yeni bir anlam kazanmıştır. Frig Kültüründen tanıdığımız eserlerde Asur, Urartu, İran ve Kuzey Suriye'deki Geç Hitit Devletleri'nin etkileri gözlenmekte olup, Yunanistan'a kadar Anadolu'dan mitler ve simgeler de ulaşmıştır. Mykenai'deki ünlü Aslanlı Kapı'da kabartma aslan betimleri olasılıkla Hattuşa'nın Aslanlı Kapısı'ndan esinlenerek yapılmışlardır. Böylece Hititler'in Batı Anadolu'da Millavanda/Milet üzerinden Avrupa'nın ilk gelişkin kültürü olan Miken kültürünü bir hayli etkilemiş olduğu anlaşılmaktadır. Olympia'da bulunmuş, üslup açısından Geç Hitit sanatıyla ilintili olan kabartmalı tunç eser parçaları, Kuzey Suriye-Geç Hitit kökenli adak eşyalarının, Yunanistan'a kadar ulaştıklarını göstermektedir.

Hitit mimarisi, farklı kültür unsurlarını kendine özgü bir gelişim içinde yorumlayarak gelişmiştir. Bu mimarlığın kökenleri Anadolu yapı geleneklerine dayanır ve en geç MÖ 3. binde, İlk Tunç Çağı'nda belirgin biçimini almıştır. Çevre kültürlerden etkileşim mimari alanda daha sınırlıdır. Hitit yapı tarzının kökleri MÖ 2. binde Hitit imparatorluğunun olduğu Orta Anadolu'da ve Toroslar'ın doğusunda, öte yandan da Kuzey Suriye'de yatmaktadır. Ancak MÖ 2. binin ikinci yarısında yapı tekniği, konstrüksiyonu ve yapı tipleri açısından Ege ve Mezopotamya'da görülen bazı özellikler de ortaya çıkar. Alişar, Alaca Höyük ve Boğazköy'de sur duvarlarının altından geçen ve yalancı tonoz tekniğinde örülmüş tünelimsi geçitlere rastlanır. Bu geçitlere potern adı verilir. Söz konusu poternler Anadolu dışında, Suriye'de Hitit İmparatorluğuna bağımlı Ras Şamra'da (Ugarit) ve yukarıda da değinildiği

gibi, Ege Uygarlığı çerçevesinde ele alınan Miken mimarisinde, örneğin Peloponnes'te Tiryns'te rastlanmaktadır. Subasmanlarının yapımında taşın, bunların üzerinde yükselen duvarların yapımında ise kerpicin kullanılması gibi kalıcı malzeme ile geçici malzeme bir ara olması, bu tür duvar yapımının Eski Önasya mimarisinde yaygın olarak uygulanması dikkat çekicidir. Korunması için, kerpiç üzerine dış kabuk olarak taştan ortostatlar yerleştirilmiştir. I. binyıl başında, Kuzey Suriye yerel özellikleri, Hitit ve Arami özellikleri ile karışarak, mimarlık ve yapı heykelciliği alanında kısa süreli değişik bir kültür doğmuştur. Doğuda Fırat'a, güneyde Hama'ya, kuzeyde Malatya'ya, batıda Karatepe ve Göllüdağ'a dek "Geç Hitit Sanatı" denilen bir kültürün yayıldığı görülür. Sütun ve hayvan biçimli altlık öylesine önemli bir gelişim geçirmiştir ki, sonunda lon-Aeolia mimarlığını yoğun bir biçimde etkilemiştir. Yine bir Hitit özelliği olan alçak sekili pencereler de çok ender olarak, başlangıçtaki yapılara uygulanmıştır. Saray yapılarında görülen bir Hitit yapı biçimi olan Hılammar (öngeçit) geç Hitit şehirlerinde ve Kuzey Suriye'de ilgi görmüştür. Frig hâkimiyet bölgesinin oluşmasıyla birlikte batıda Ege'den son derece etkilenen bir mimari ortaya çıkmaktadır. Ancak güneybatıda yer alan Konya Bölgesi'nde Hitit kültürünün bazı öğelerinin dışa vurulduğu gözlemlenmektedir. Doğu Anadolu'da Urartu Devleti eski Hitit hakimiyet bölgesinin dışına taşan ve son derece kendine özgü bir kültür geliştirmektedir. Urartu mimarisi Hitit mimarisi ile çok az benzeşir. Hattuşa ve Miken Yunanistan'ı arasında ilişki ve alışveriş ile birlikte etkileşim de mevcuttu. Miken kalelerinin kiklopik surları olasılıkla Hitit örneklerinden etkilenilerek yapılmışlardır. Bu etkilenmeyi, özellikle Tiryns'deki poternlerden ve aşağı kaledeki sandık duvar anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer benzerlikleri yalancı tonozların yapım tekniğinde, matkap ve sarkaç testerenin kullanılmasında da tespit etmek mümkündür. Troia VI ve VIIa döneminde yerleşmede Anadolu ve Ege kökenli etkiler görülür. Yerleşmenin kale ve Aşağı Şehir olarak ayrılması, Anadolu ve Yakındoğu'da gözlemlenen yerleşim şekline uyar. Savunma duvarı ve koruma amaçlı öne konmuş kule eklentileri Hitit etkisini gösterir. Hitit metinlerinden bilinen Wilusa'nın Troya olduğu anlaşılmıştır. Troia'da şimdiye kadar bulunan tek

yazılı kaynak, çift dışbükeyli üzerinde Luvi dilinde hiyerogliflerin bulunduğu bir tunç mühürdür. MÖ 12. yüzyıla Troia VIIb dönemine tarihlenen bu mühürlerin benzerlerini, MÖ 13. yüzyılda Hitit imparatorluk Dönemi'nde kullanıldığı görmekteyiz. Kutsal saydıkları su ve kültü ile ilgili olarak su toplama havuzları veya göletler de Anadolu'da ilk kez Hititler tarafından gerçekleştirilir.

Hitit mimarlığı yüzyıllar boyu devam etmiş ve antik çağ askeri mimarlığının tabanını oluşturmuştur. Doğu ve Batı Akdeniz şehirlerinde bulunan geçitli surların kökeninin Anadolu Hitit mimarlığından kaynaklandığı yapılan kazılara göre anlaşılmaktadır. Hititlere özgü olan geçitli surların ve avlulu şehir kapılarının daha sonra Hellenistik çağda da özellikle Akdeniz şehirlerinin surlarında uygulanmış olduğunu görmekteyiz. Bizans'ı ve sonraları İstanbul'u koruyan iç içe iki sur çemberinden ve aralarında hendeklerden oluşan sistemin Hitit başkenti Hattuşa surlarıyla büyük benzerlik gösterdiği görülür. Geç Hitit Çağı saray yapılarında uygulanmış olan Bit-Hilani uygulamasını Karaman Bizans dönemi bazilikalarının cephelerinde görülmektedir. Karadağ – Binbirkilise, Değle örenindeki büyük kilisenin cephesinde iki yanda kuleler, arkasında üç nef yer almaktadır. Alacahan'ın doğu bazilikasında da aynı cephe mimarisi uygulanmıştır. Osmanlı cami mimarlığında Bit-Hilani planının paralellerini izleyebiliyoruz. Örneğin Sultan II. Mahmut'un yaptırdığı Nusretiye Camisinin iki katlı bir evi anımsatan cephesinde bu plan türü ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyıla tarihlenen Dolmabahçe ve Ortaköy Camilerinin ön cephelerindeki giriş ve hünkâr mahfili birimleri de bu plan şemasına paralelliği ile dikkat çekmektedir. Milet'in son Miken yerleşim evresine ait surları düzenli aralıklarla çıkma yapan, dörtgen bastiyonları ve olası sandık duvarlarıyla Miken tipinden çok Anadolu, Hitit tipini göstermektedir.

Hititler yoğun biçimde Hatti, Mezopotamya ve Hurri etkileri altında kalmış oldukları halde ulusal kimliklerini yitirmemişler, tersine bütün bu esinlenmelerden yararlanarak özgün bir uygarlık yaratmışlardır. Ancak Hititler'in din, mitoloji, töre ve örf bakımından büyük bir ölçüde Hatti etkisinde kaldığı da bir gerçektir. Yerli kökenli etkiler sanatta, herşeyden önce hayvan

şeklindeki kaplar (Rhyton = BIBRU) en başta olmak üzere seramikçilikte, mühür kazıyıcılığında, kabartma sanatında, saray kültüründe ve maden işlemeciliğinde kendini açıkça göstermektedir.

Geç Hitit devletlerinin dünyası Hitit imparatorluğu'nun yıkılışından sonra Luwice konuşan halkların doğuya göç etmiş kolları tarafından şekillendirilmişti. Söz konusu halk, bölgeye yeni ulaşmış olan Arami dalgalanmalarıyla karşılaşır ve bu iki halkın yaşam alanları "Hatti ve Aram" olarak adlandırılır. Aramiler anıtsal mimari ve heykeltıraşlığı da kapsayacak şekilde komşularının uygarlıklarının büyük bir kısmını özümsemişlerdir. Şam'al'da kazıyarak yazılan geleneksel İbrani-Fenike alfabesinde değişim yaparak Hititler'in kullandığı kabartma üslubuna yönelmişlerdir.

KAYNAKÇA

Avrupa Konseyi 18. Sanat Sergisi, “**Anadolu Medeniyetleri I Tarih Öncesi/Hitit/İlk Demir Çağı**”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983

AKŞİT, İlhan, “**Hititler**”, Ankara, 1981

AKURGAL, Ekrem, “**Anadolu Uygarlıkları**”, İstanbul, 1995

AKURGAL, Ekrem. “**Hatti ve Hitit Uygarlıkları**”, İstanbul 1995

AKURGAL, Ekrem, “**Anadolu Kültür Tarihi**”, Tübitak, Ankara, 2005

AKURGAL, Ekrem, “**The Hattian and Hittite Civilizations**”, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001

ALP, Sedat, “**Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar**”, TUBİTAK, Ankara, 2000

ALP, Sedat, “**Hitit Güneşi**”, Tübitak, Ankara, 2003

ALPARSLAN, D. Meltem, “**Hitit İnanç Sistemi**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.37

ALPARSLAN, Metin, “**Hititlerde Ticaret**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.57

ALPMAN, Adil. “Anadolu’da Hurriler”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)**, Ankara, 1998, s. 29-30

“Anatolia and The Ancient Near East”, **Tahsin Özgüç’e Armağan**, Ankara, 1989

“**Aspects of Art and Iconography Anatolia and Its Neighbor**”, T.T.K., Ankara 1993

BAYDUR, Nezahat. “**Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar**”, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1519, İstanbul, 1970, s.61-62

BECKS, Ralf, “**Troia Son Tunç Çağı**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.75

BİLGİÇ, Emin, “**Ankara Kültepe Tabletleri I**”, T.T.K., Ankara 1990

BİLGİÇ, Emin, “**Ankara Kültepe Tabletleri II**”, T.T.K., Ankara 1995

BİLGİÇ, Emin, “**Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Anahatları ile Rekonstrüksiyonu**”, D.T.C:F. Dergisi, VI/5, s. 500

BİLGİÇ, Emin, “ M.Ö. 2 binyıllarında Anadolu Kavimleri”, **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, s.386-393

“**Boğazköy’den Karatepe’ye Hitit Bilim ve Hitit Dünyasının Keşfi**”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001

CANCIK, Huber, “Luvice Tarih Yazımı-Helen Öncesi Tarih Yazımı II”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.424

CEYLAN, Alpaslan, “**Eski Anadolu’da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)**”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 1994

ÇEÇEN, Salih-SEVER, H., “Kültepe’deki II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu’daki Tarihi ve Sosyal Olayların Tarihleme Olarak Kullanılması”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara

ÇEÇEN, Salih, “**Kültepe Vesikalarına Göre Anadolu’daki Tarihi ve Sosyal Olayların Tarihleme Olarak Kullanılması**”, D.T.C.F. Dergisi, Sayı 35

DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler**”, İstanbul, 1985

DARGA, A. Muhibbe, “**Hitit Sanatı**”, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992

DARGA, Muhibbe, “**İkinci Bin Yılda Kadın**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.39

DİNÇOL, Ali, “Hititler Son Tunç Çağı”, **Arkeo-Atlas Dergisi**, Sayı:3, İstanbul 2004, s.23

DİNÇOL, Belkis, “Büyükler, Prensler, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.428

DİNÇOL, M. Ali, “Hitit Yasaları”, **Anadolu Araştırmaları XII**, İstanbul 1990,s.97

DİNÇOL, M. Ali, “Hititlerin Devletlerarası Antlaşmaları”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan- 2 Mayıs 1986**, İstanbul 1988, s.36-37

DONBAZ, Veysel, “Eski Anadolu Koloni Çağında Anadolu’da Ticaret Hayatı”, **Palmet I**, s.57-71

DURU, Refik. “ **Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları (En Eski Çağlardan İkinci Bin Yılı Başlarına Kadar)**”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İnşaat ve Mimarlık Fakültesi, Yayın No:5, Trabzon, 1966, s.20-21

EMRE, Kutlu, “Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar-Görsel Sanat:Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s. 486

EMRE, Kutlu, “**Yanarlar Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı**”, T.T.K.,Ankara,1978,s.66

FAİST Betina, “Emar- Hitit Egemenliğinde Bir Suriye Şehri”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.477

GÜNBATTI, Cahit, “**Anadolu’nun Politik Manzarası**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.18

GÜNBATTI, Cahit, “ Kültepe Tabletlerine Göre Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler”, **XI. Türk Tarih Kongresi**

HAAS, Volkert, “Hitit Dini”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.438

HAWKİNS, David John, “Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.410

HAWKİNS, David, “Büyük İmparatorluğun Mirasçıları II”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.508

İMPAVATİ, Fiorella, “ **Le Leggi İttite (Hitit Yasaları)**”, Ankara, 1992

KARASU, Cem, “**Hititler**”, Ankara 1999

KARAUĞUZ, Güngör, “**Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. Binde Orta Anadolu’nun Güney Kesimi**”, İstanbul 1992

KLENGEL, Horst, “Hitit Tarihi”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.412

KOÇAK, Özdemir, “**M.Ö. 2. ve 1. Bin Yıllarında Orta Karadeniz Bölgesinin Jeopolitik ve Sosyopolitik Yapısı**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı, Eskiçağ Bilim dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2000

LATACZ, Joachim, “Vilusa (Vilios/Troia)-Kuzeybatı Anadolu’da Hititlere Bağlı Bir Devletin Merkezi”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.478

MACQUEEN, J.G., “**Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**”, Arkadaş Yayınları, s. 28-29

MARTİNO De Stefano, “Hitit İmparatorluğu’nda Kült ve Bayram Kutlamaları”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.444

MURAT, Leyla. “Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)**, Ankara, 1998, s. 439-442

MÜLLER, Andreas, “ Orta Hitit ve Büyük İmparatorluk Dönemleri Çanak Çömleği”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.502

NAUMANN, Rudolf, “**Eski Anadolu Mimarlığı**”, T.T.K., Ankara, 1991

NİEMEİER, Wolf-Dietrich, “Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu- Batı Anadolu’da Miken Yunanistan’ının Politik ve Kültürel Rolü”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.523

OETTİNGER, Norbert, “Anadolu Dillerinin Oluşumu”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.406-407

ORTHMANN, Winfried, “Devamlılık ve Yeni Etkiler-M.Ö. 1200-700 Tarihlerinde Geç Hitit Sanatının Gelişimi”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.510

OTTEN, Heinrich, “ Hitit Tarihinin Kaynakları ve Eski Doğu Kronolojisi”, **Belleten XXXIII**, T.T.K., Ankara, 1969, s.359

ÖZGÜÇ, Tahsin, “Adak ve Libasyon”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.447

ÖZGÜÇ, Tahsin, “**Asur Ticaret Kolonileri Kültepe- Kaniş**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.17

ÖZGÜÇ, Tahsin, “Karum Dönemi Kült Kapları”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002,s.449

ÖZGÜÇ, Tahsin, “Neşa Bir Şehrin Gelişim Öyküsü”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.458

ÖZGÜÇ, Tahsin, “**Kültepe**”, Y.K.Y., İstanbul, 2005

ÖZTAN, Aliye, “ Acemhöyük’ten Assur Ticaret Kolonileri Çağına Ait İki Ender Buluntu”, **Belkıs-Ali Dinçol Armağan, Vita**, İstanbul 2008,s.609

SAVAŞ, Özkan Savaş. “ Hattuşa Adı Üzerine”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)**, Ankara, 1998, s. 513

SCHIRMER, Wulf, “**Hitit Mimarlığı**”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1982, s.7

SCHIRMER, Wulf, “Şehir, Saray, Tapınak-M.Ö. 2. ve 1.Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.483

SEEHER, Jürgen, “**Hattuşa Hititlerin Başkenti**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.65

SEEHER, Jürgen, “İmparatorluk Panteonu’na Bakış-Yazılıkaya Kaya Tapınağı”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.442

SEEHER, Jürgen, “Kutsal Alanlar-Kült Yerleri ve Çok İşlevli Kuruluşlar”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara 2002, s.450

SEEHER, Jürgen, “ Hattuşa Yukarı Şehir: Yeni sorular Yeni Kazılar Yeni Cevaplar”, **Muhibbe Darga Armağanı**, İstanbul 2008, s.405-414

SİPAHİ, Tunç, “Hüseyindede’den Hitit Tasvir Sanatı İçin Yeni Bir Sahne”, **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02-08 Eylül 2002**, Ankara 2005, s. 670-671

SÜEL, Aygöl, “**Ortaköy-Şapinuva**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.61

SÜEL, Aygöl, “ Hitit Devletinin Bir Diğer Başkenti: Şapinuva”, **Muhibbe Darga Armağanı**, İstanbul 2008, s.457-474

ŞAHİN, Ali Hasan, “**Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)**”, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:7, Kayseri 2004, s.106-107

UÇANKUŞ, Tahsin Hasan. “ **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu**”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000,s.365

UMURTAK, Gülsün, “**Hitit Çanak Çömleği**”, Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı:3, İstanbul 2004, s.49

UMURTAK, Gülsün. “**Korucutepe II 1973-1975 Dönemi Kazılarında Bulunmuş Olan Hitit Çağı Çanak Çömleği**”, T.T.K., Ankara, 1996, s. 104

ÜNAL, Ahmet, “**Hititlerde Devlet İdare Sistemi, Kral, Kraliçe, Prensesler, Memurlar, Kanunlar ve Fermanlar**”, Arkeoloji ve Sanat, Sayı: 109-110, Temmuz-Ekim 2002, s.42

WILHELM, Gernot, “Hitit İmparatorluğu’nun Dilleri”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Ankara, 2002, s. 406

YAKAR, Jak, “**Anadolu’nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı**”, İstanbul 2007

YENER, K. Aslıhan, “ Alalah’tan Bir Krater Parçası: Boğa Üzerinden Atlama Sahnesi”, **Muhibbe Darga Armağanı**, İstanbul 2008, s.535-538

YİĞİT, Turgut, “**Hitit Krallığı’nın Kuruluş Dönemi**”, İdol Dergisi, Sayı:13, İstanbul 2002, s. 13

YİĞİT, Turgut. “**Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu**”, Ankara 2000

EKLER

Harita Listesi

- Harita 1 Hititler Döneminde Anadolu
- Harita 2 Hititler Döneminde Anadolu
- Harita 3 Assur Ticaret Kolonileri Dönemi Ticaret Yolları
- Harita 4 M.Ö. 16. yy. Hitit Devleti ve Komşuları
- Harita 5 M.Ö. 13. yy. Hitit Devleti ve Komşuları
- Harita 6 M.Ö. 3. ve 2. Bin Yıl Anadolu'da Demir Buluntu Yerleri
- Harita 7 Hurri Ülkesi
- Harita 8 Mitanni ve Kizzuwatna Ülkeleri
- Harita 9 M.Ö. 13. yy. Anadolu ve Ege
- Harita 10 Hititler Devrinde Batı Anadolu'daki Devletler
- Harita 11 Hititler ve Komşuları
- Harita 12 Hititler ve Komşuları

Resim Listesi

- Resim 1 M.Ö. 2200 Saray mimari planı (Norşuntepe)
- Resim 2 M.Ö. 13. yy Tapınak mimari planı (Hattuşa)
- Resim 3 M.Ö. 13. yy Sfenksli Kapı mimari planı (Alacahöyük)
- Resim 4 M.Ö. 13. yy Kral Kapısı mimari planı (Hattuşa)
- Resim 5 M.Ö. 13. yy Tapınak Rekonstrüksiyon (Hattuşa)
- Resim 6 M.Ö. 13. yy Kral Kalesi Rekonstrüksiyon (Hattuşa)
- Resim 7 M.Ö. 8.yy Geç Hitit Dönemi Sütun Kaidesi (Tell Tayi'nat)
- Resim 8-9 M.Ö. 2100-2000 Alacahöyük Bronz Geyik Heykelcikleri
- Resim 10-11 M.Ö. 2100-2000 Alacahöyük Güneş Kursları

Resim 12-13 M.Ö. 2300-2000 Alacahöyük Altın Kaplar

Resim 14-15 I. Hattuşili'nin Akadça çivi yazılı tableti

Resim 16-17-18 Çeşitli Mühürler

Resim 19-20 Hitit Dönemi Kral Mühürlü Toprak Bağış Belgesi (Hattuşa)

Resim 21-22 Hitit Yerleşimlerinden Kuşaklı Sarissa

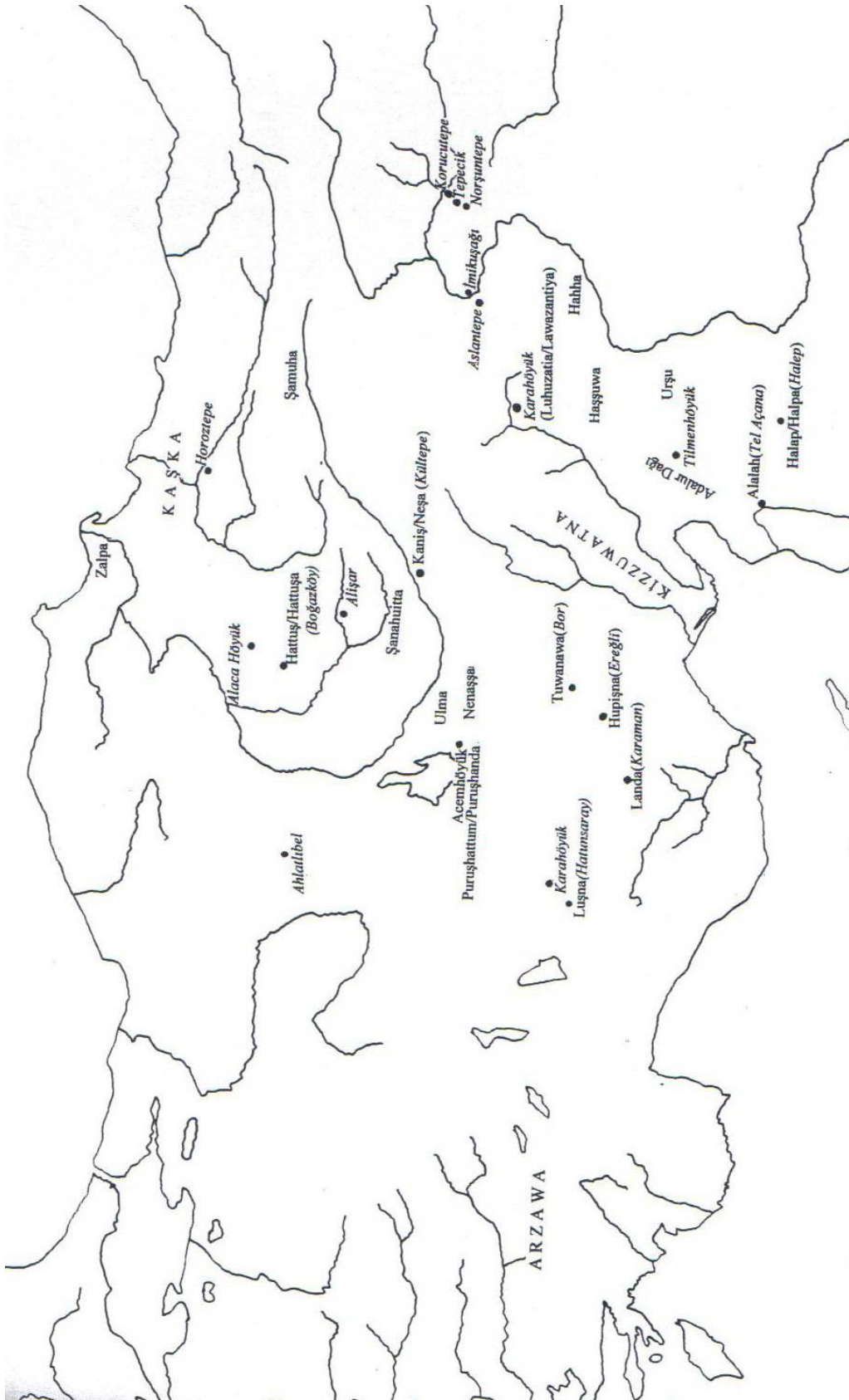
Resim 23-24 Hattuşa Büyükkale

Resim 25-26 Hattuşa Rekonstrüksiyon

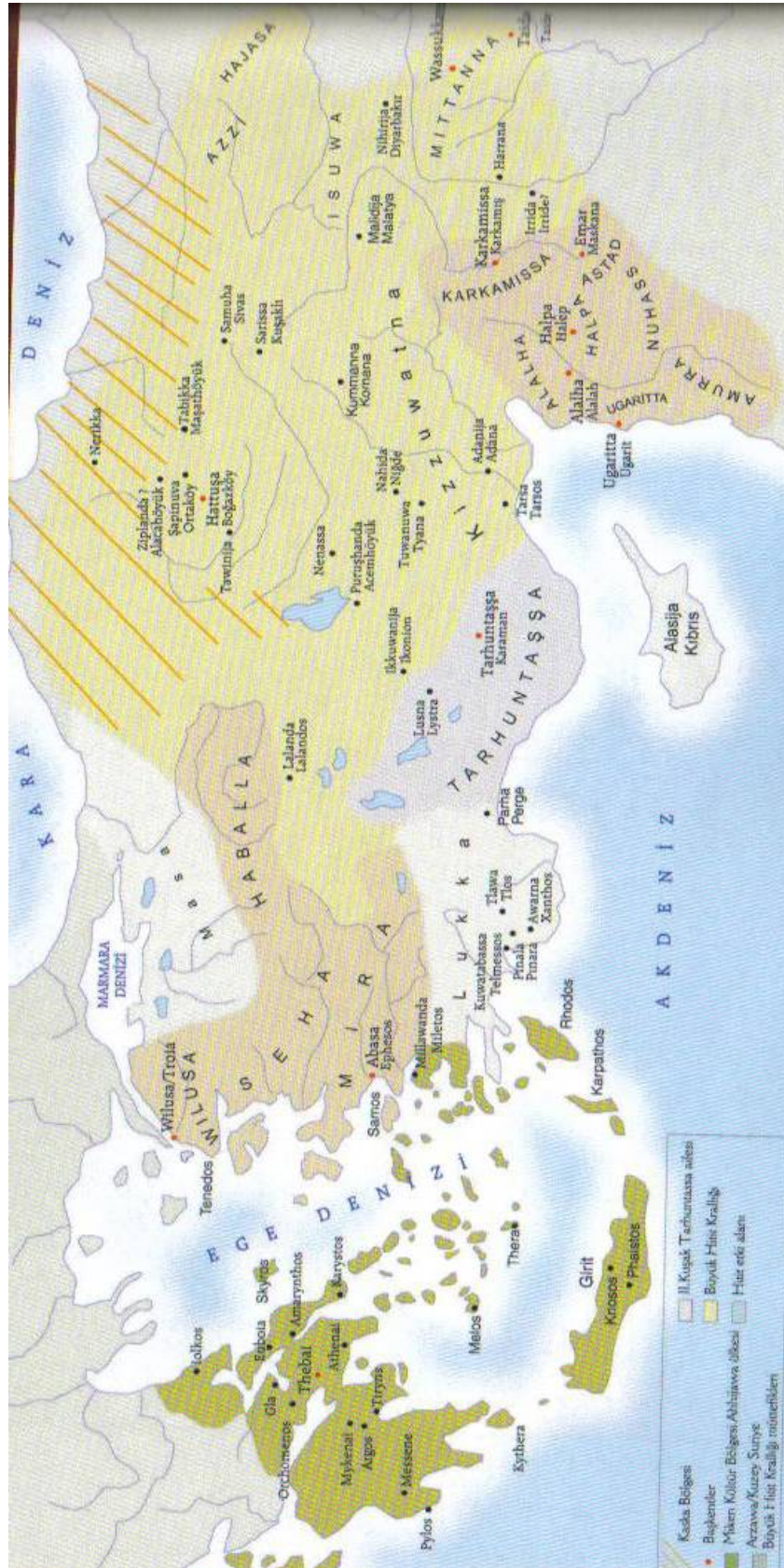
Resim 27-28 IV. Tuthaliya'nın kabartması

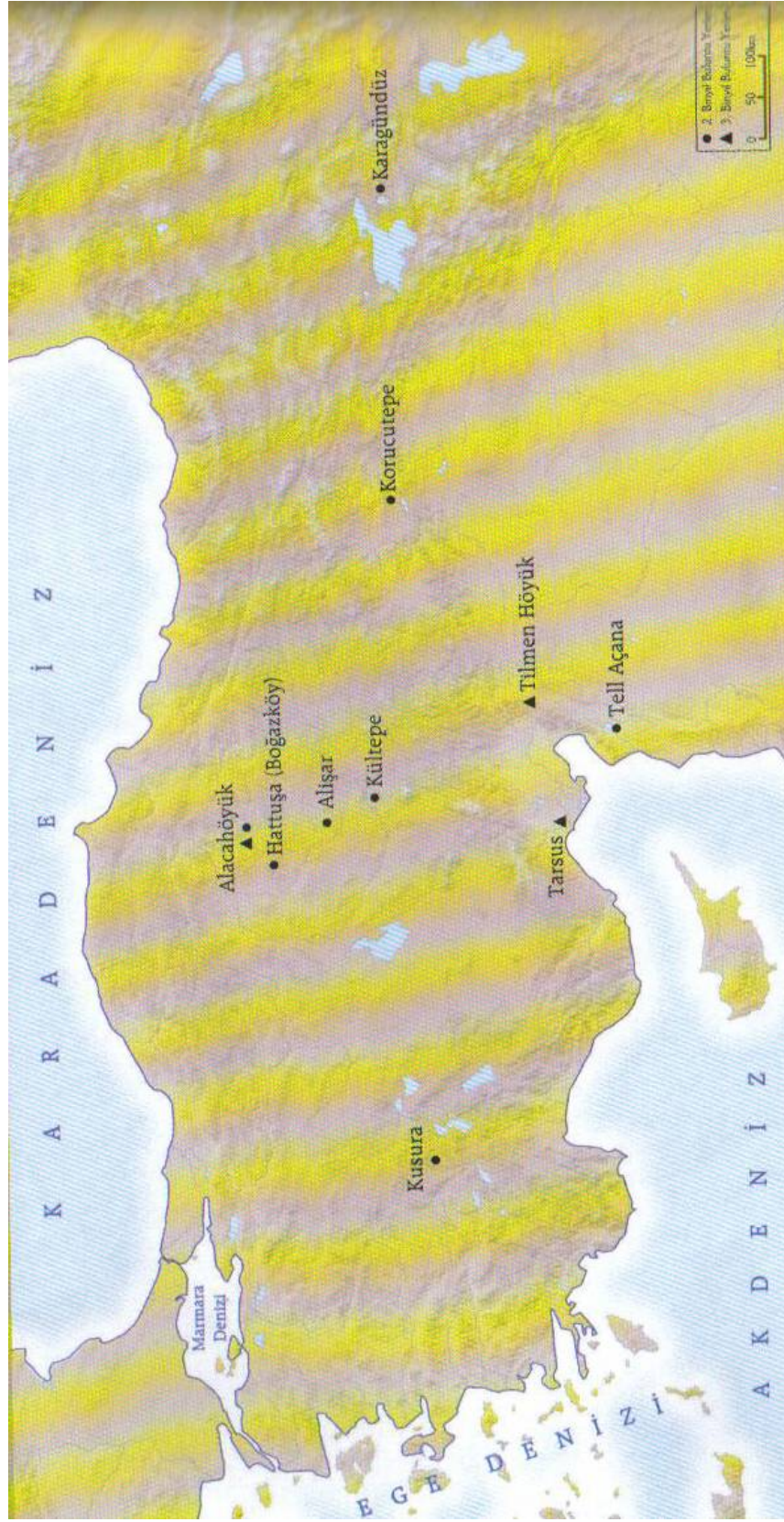
Resim 29-30-31 Hayvan Figürlü İçki Kapları

Resim 32-33-34 Hitit dönemi el sanatları örnekleri

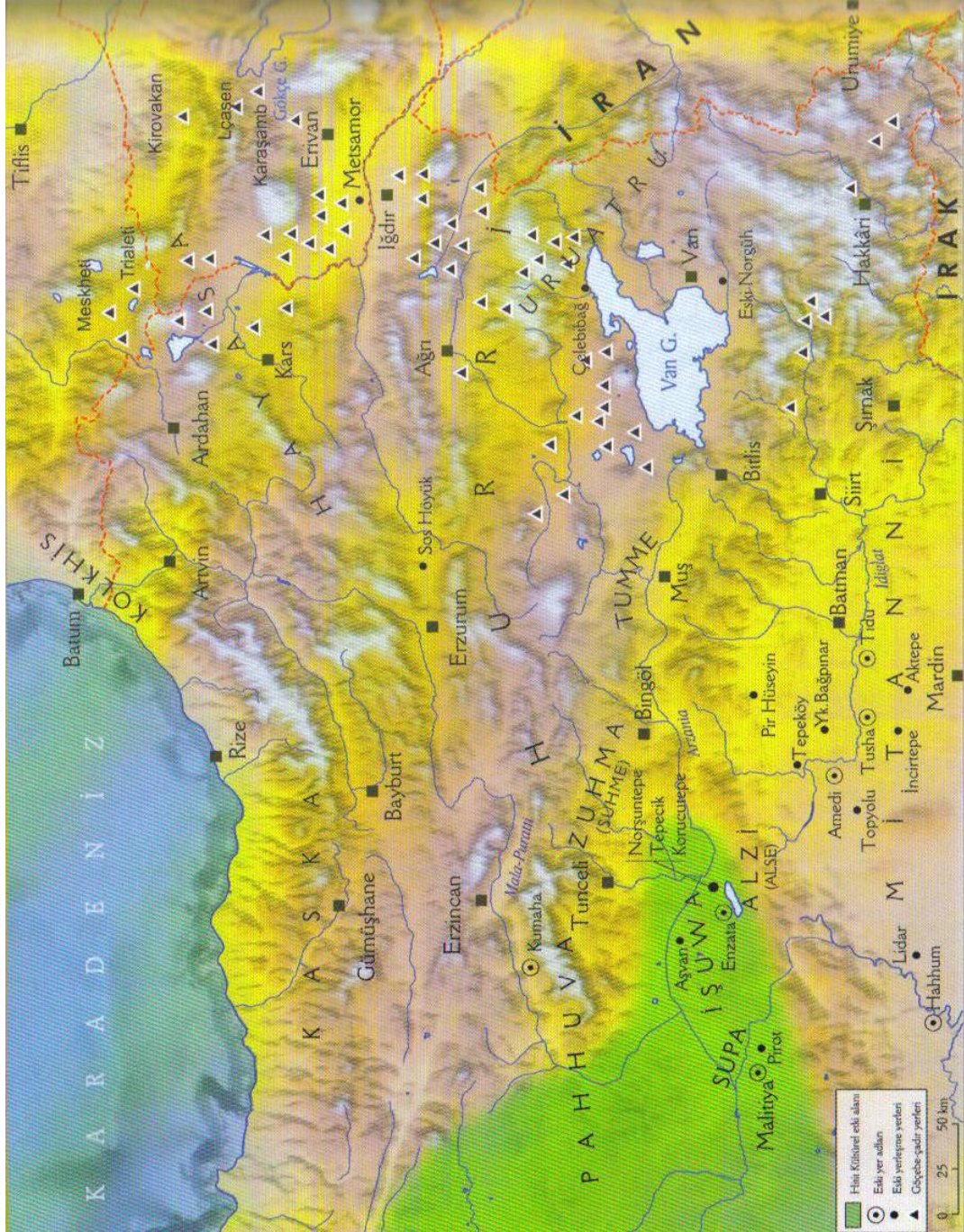

Harita 2

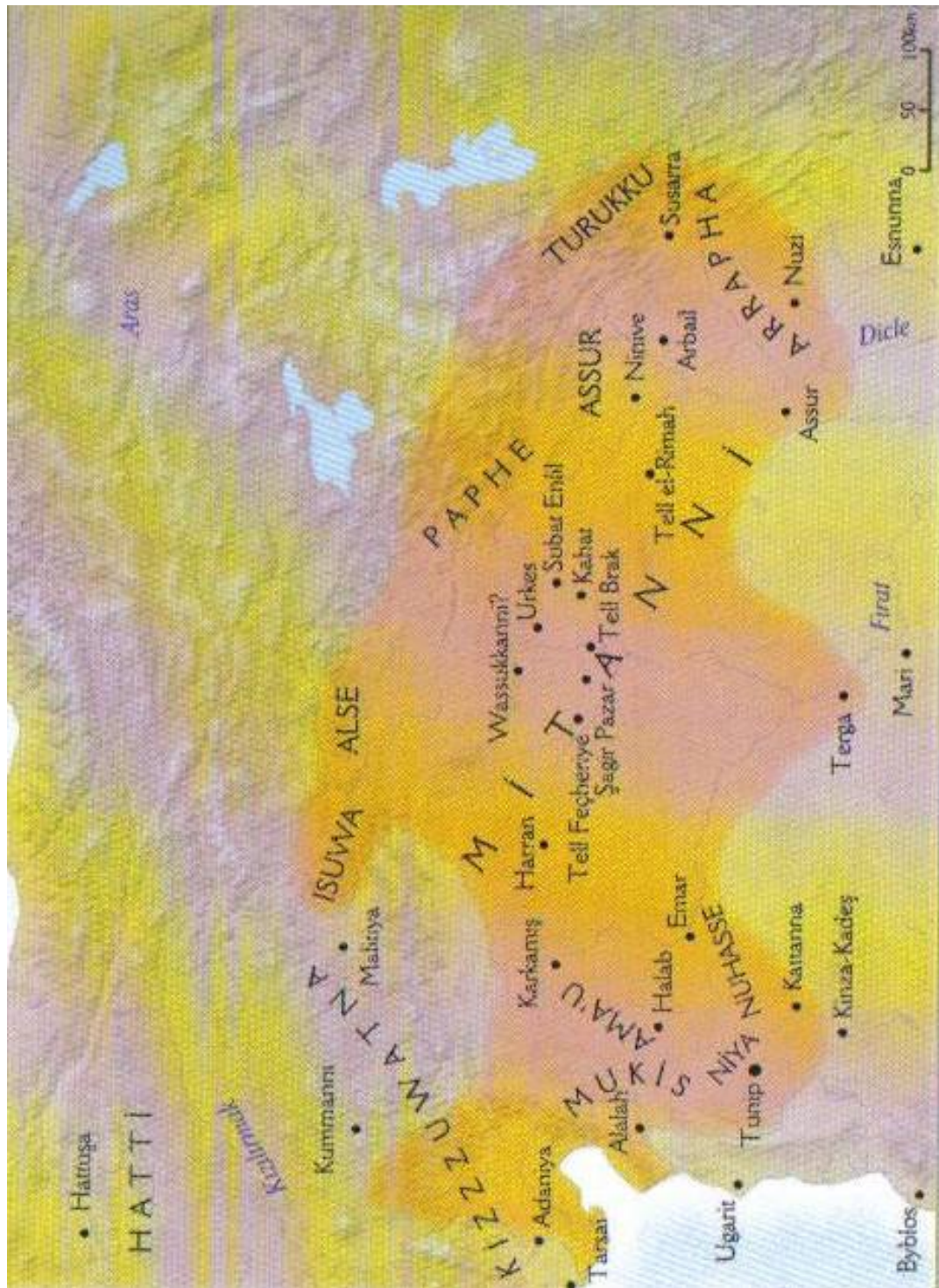

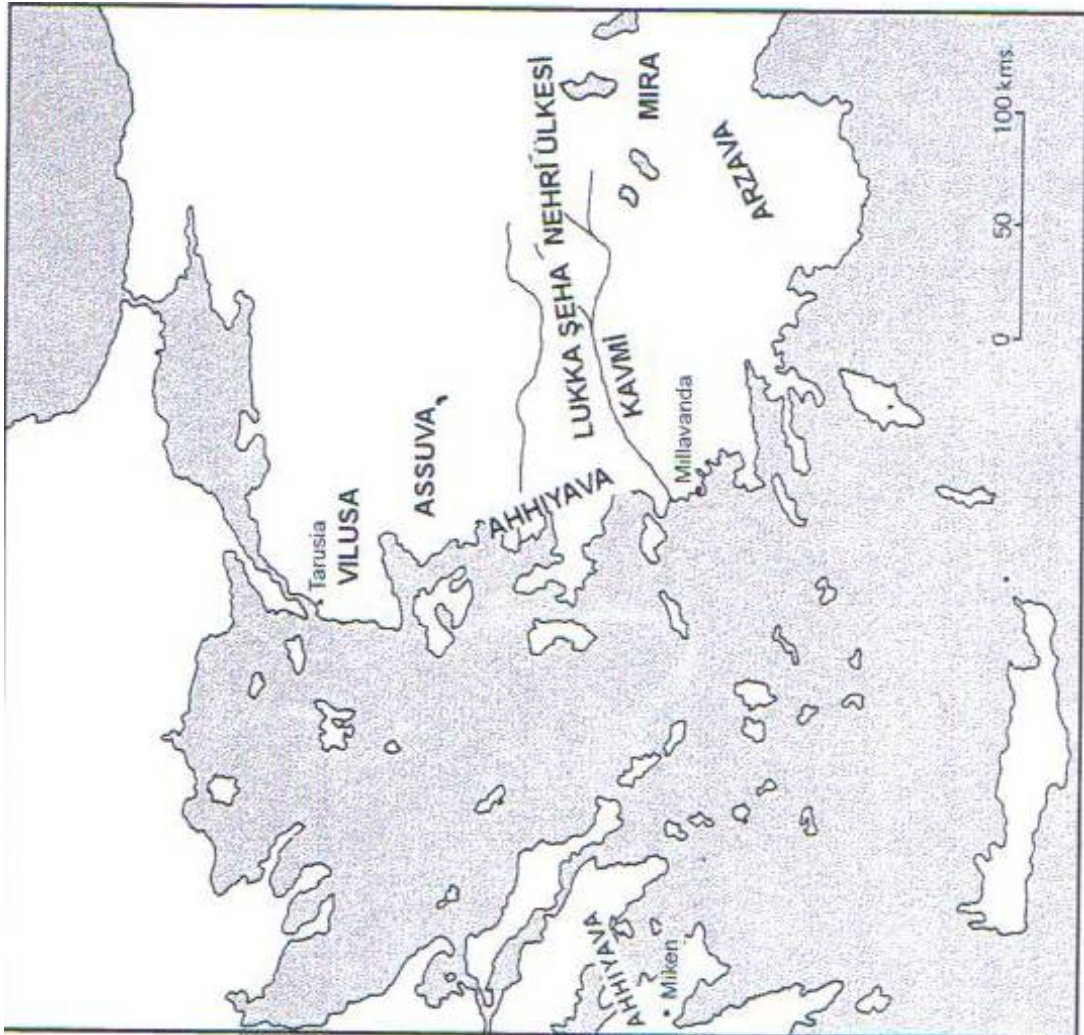
Harita 6

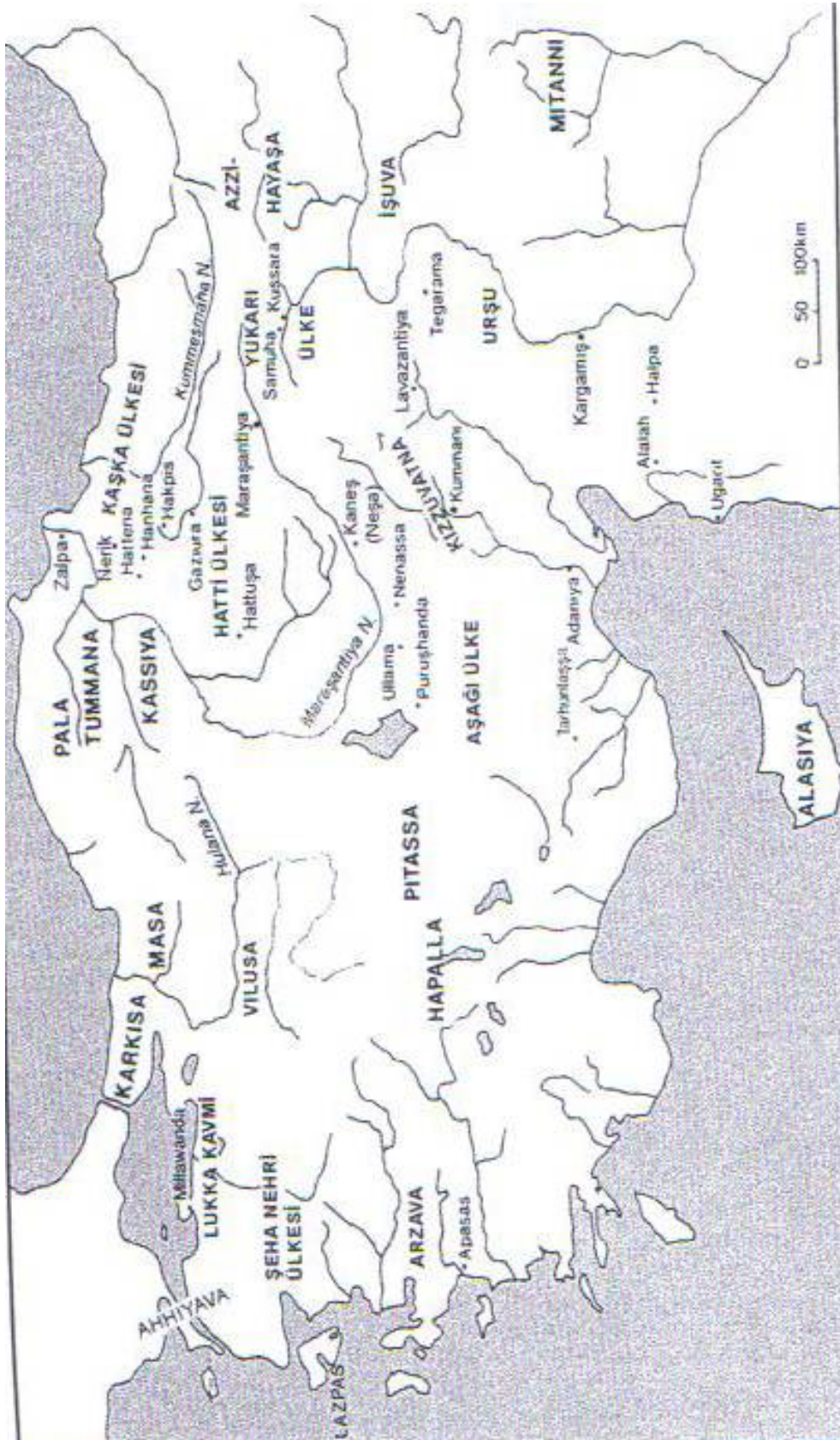
Harita 7

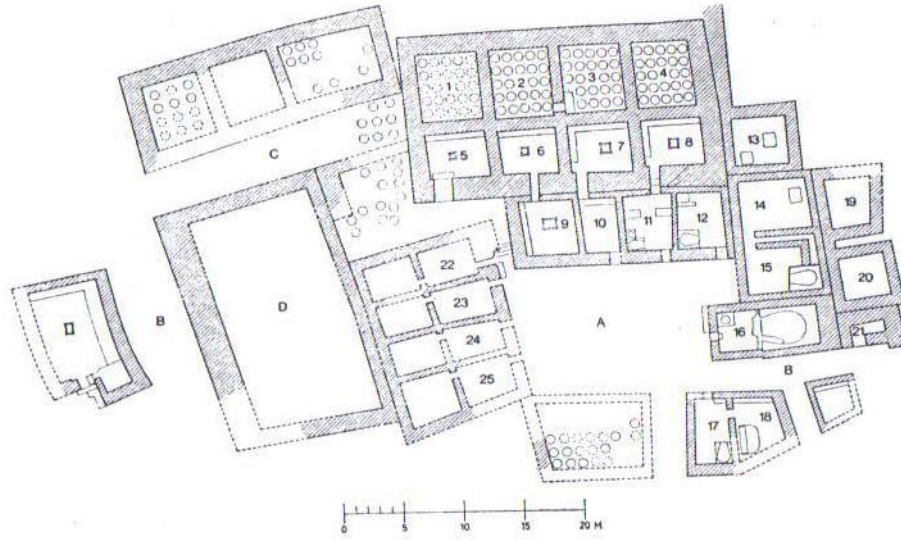
Harita 8

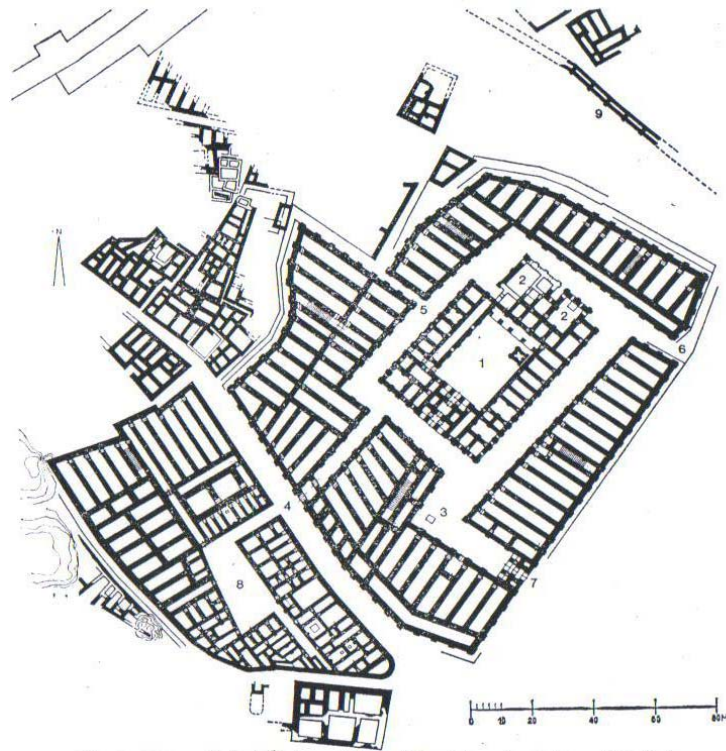
Harita 10

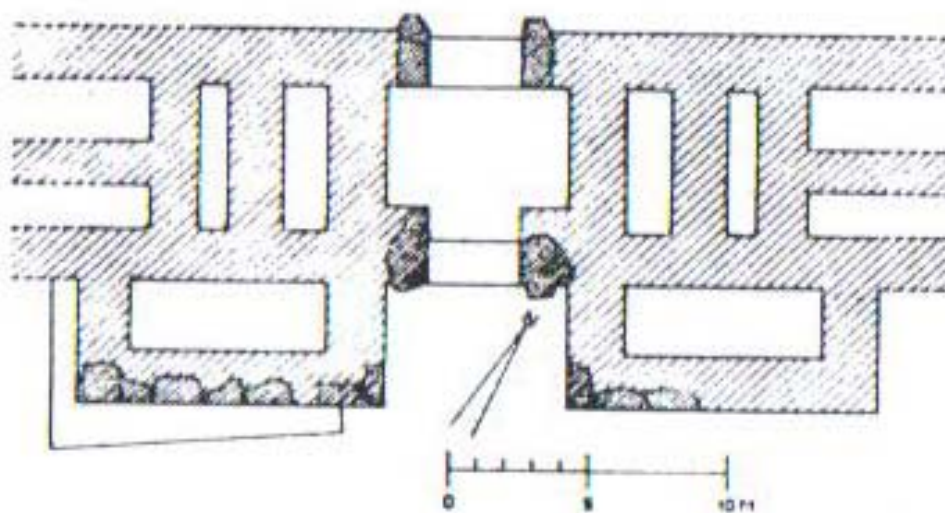
Harita 11

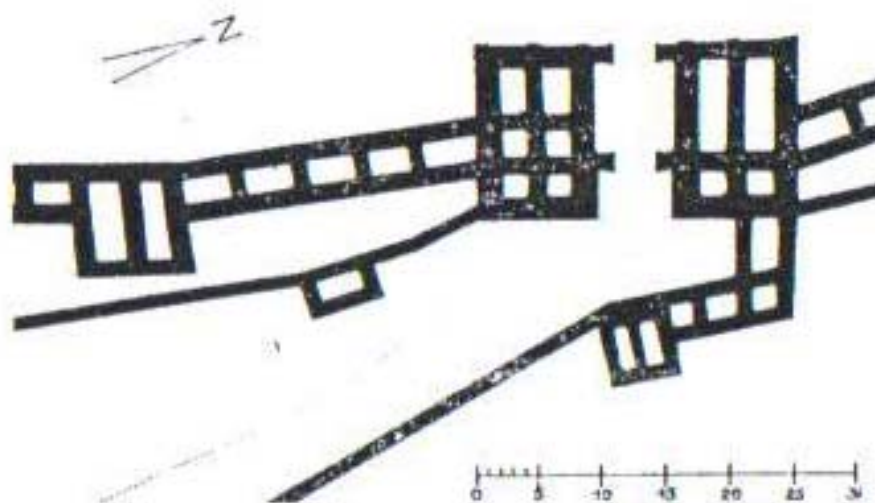
Resim 1

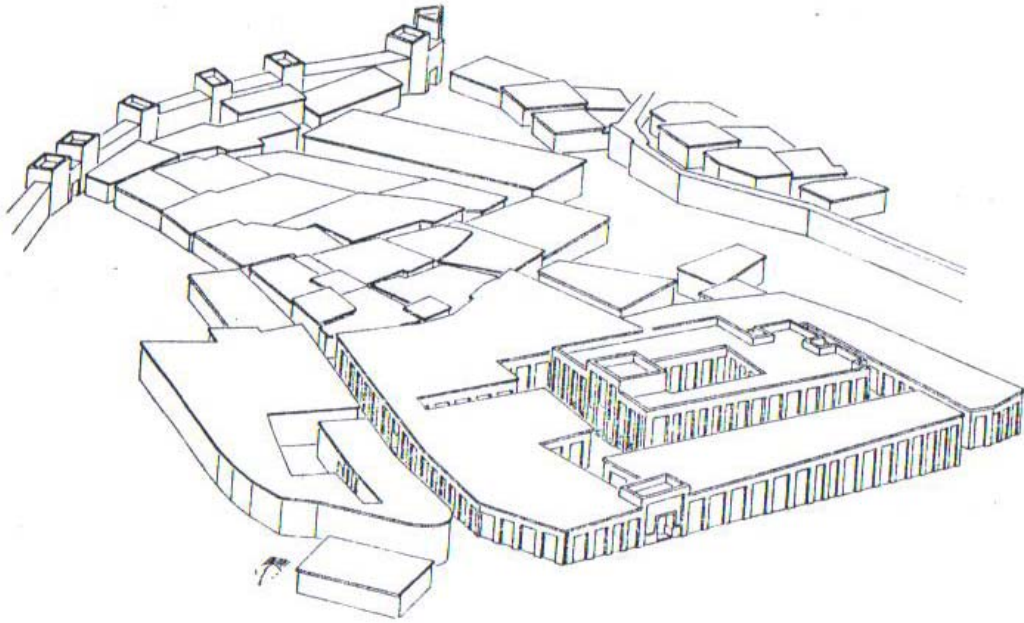
Resim 2

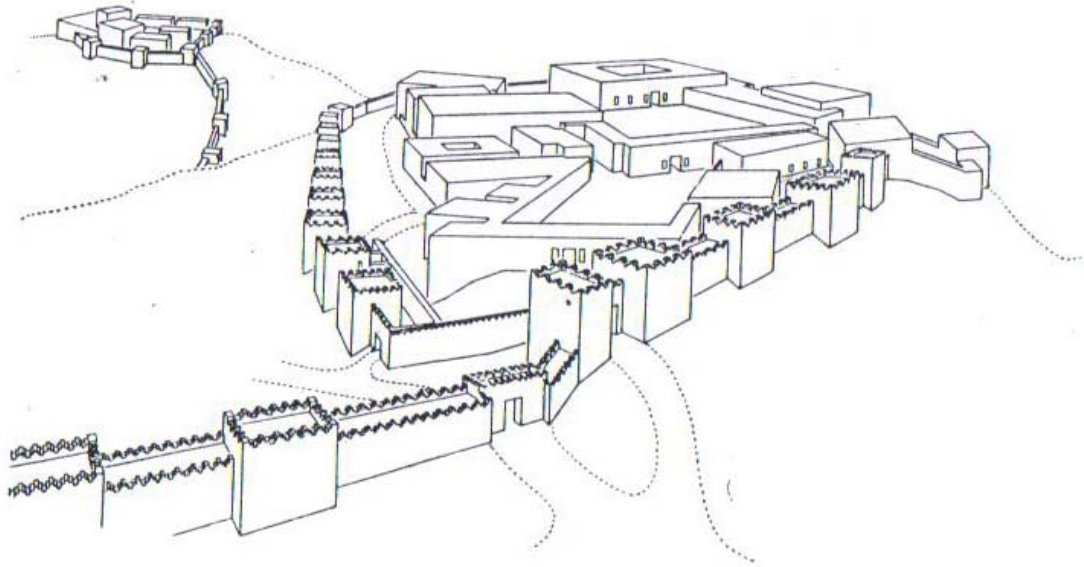
Resim 3

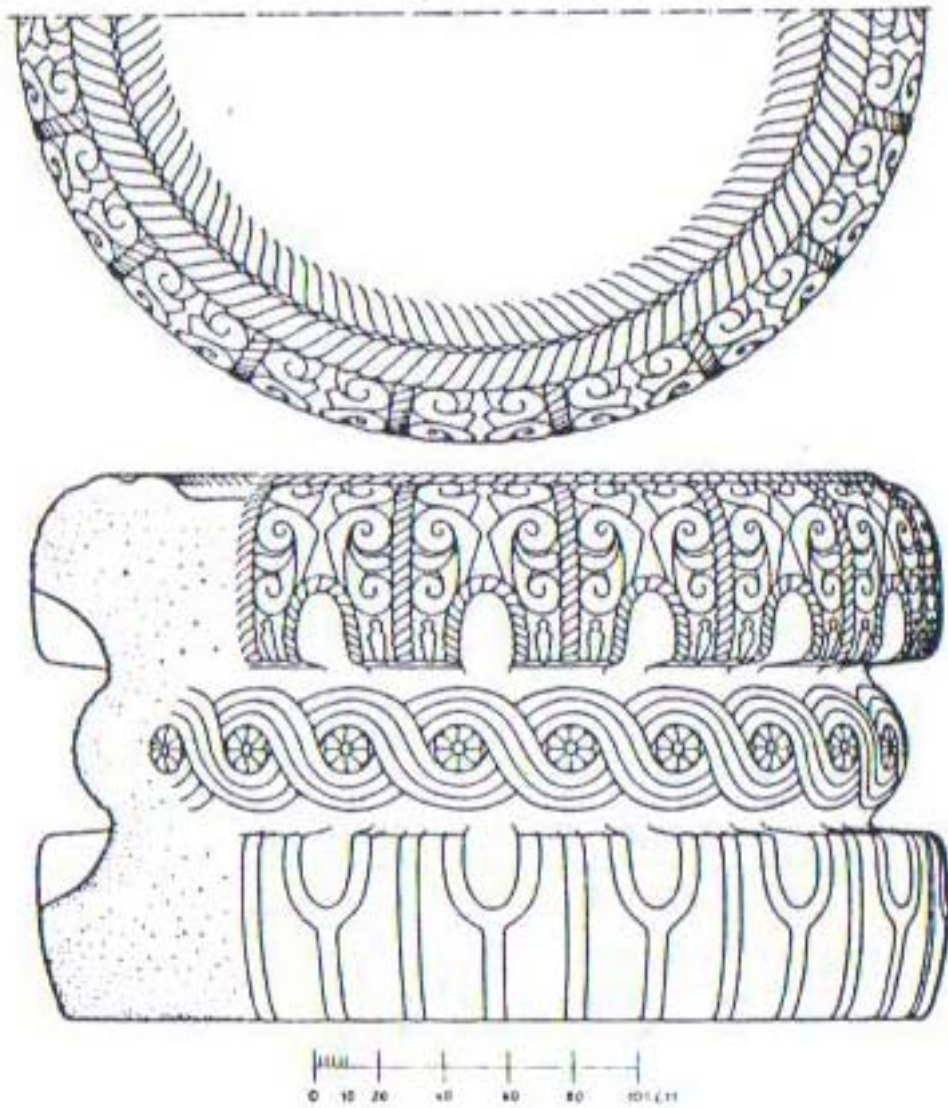
Resim 4

Resim 5

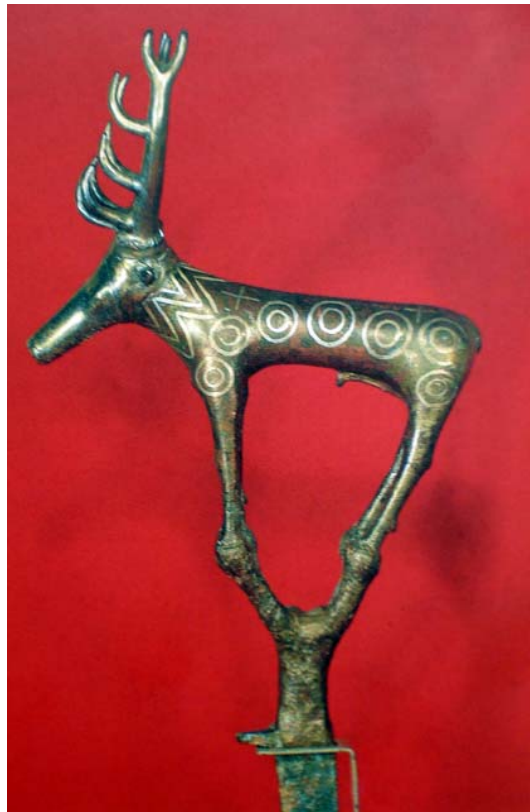
Resim 6

Resim 7

Resim 8

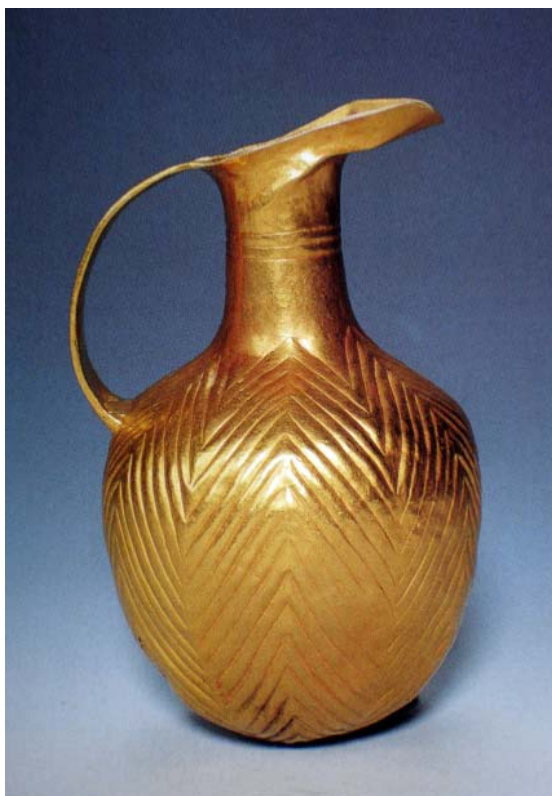
Resim 9

Resim 10

Resim 11

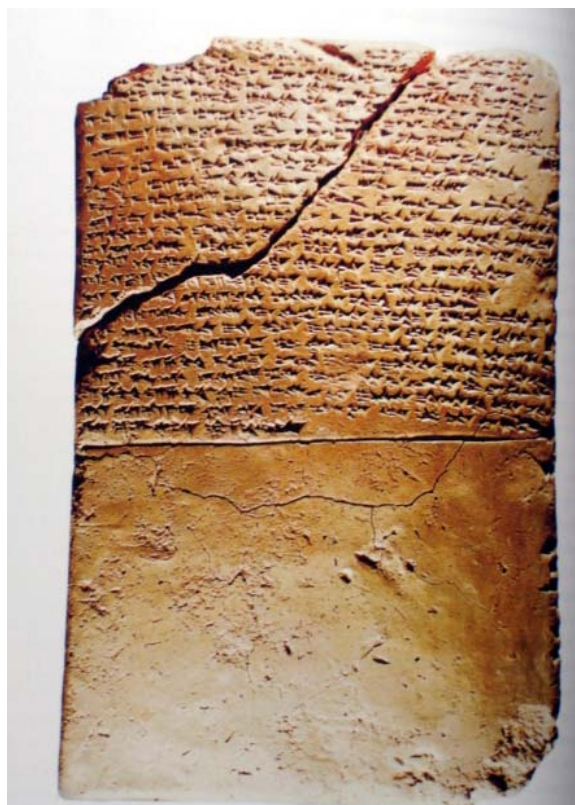
Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

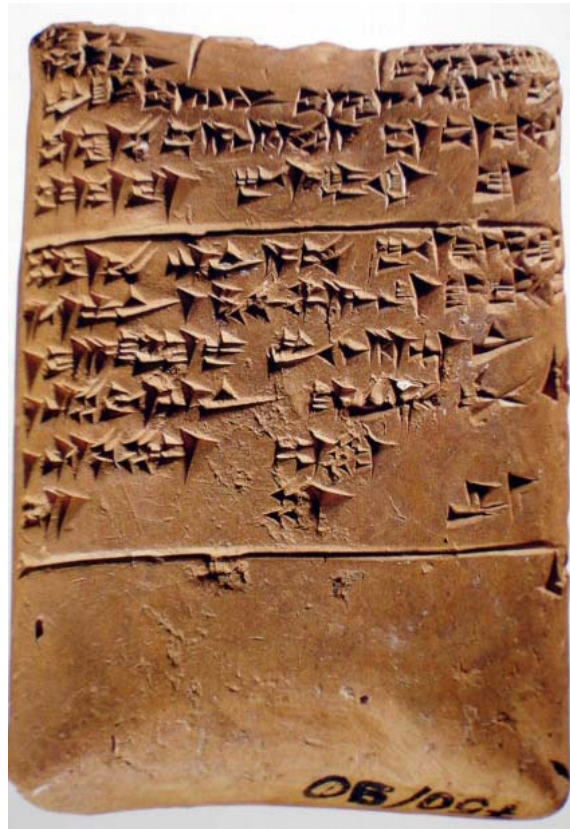
Resim 17

Resim 18

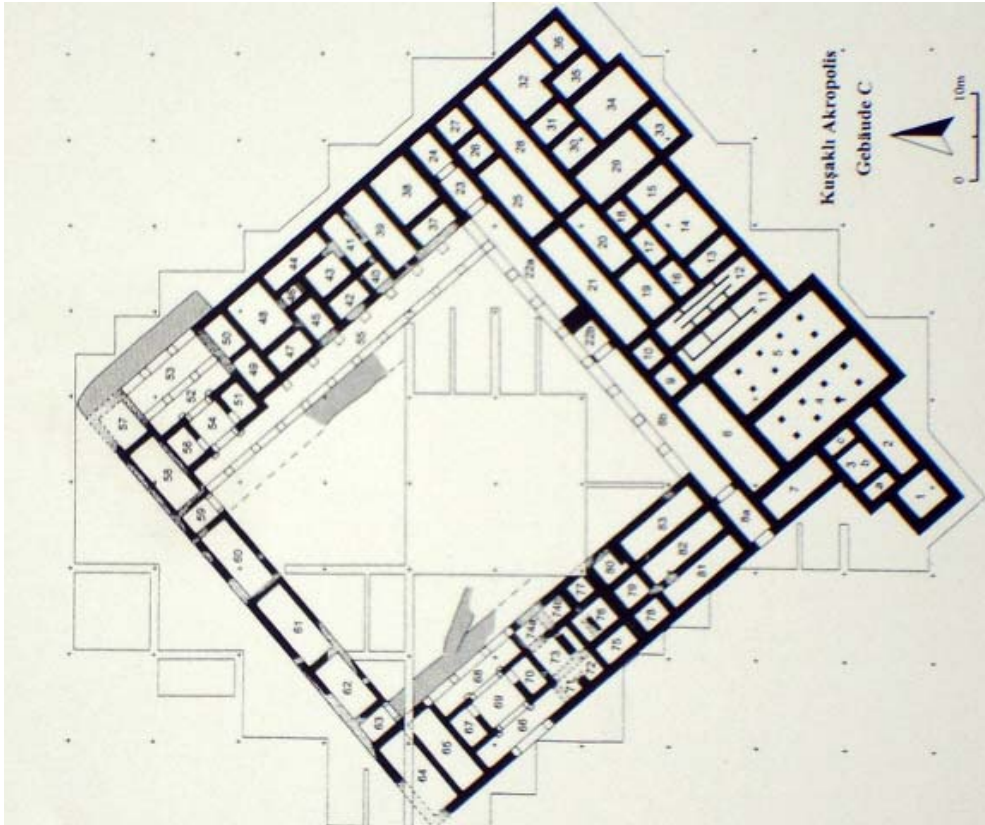
Resim 19

Resim 20

Resim 21

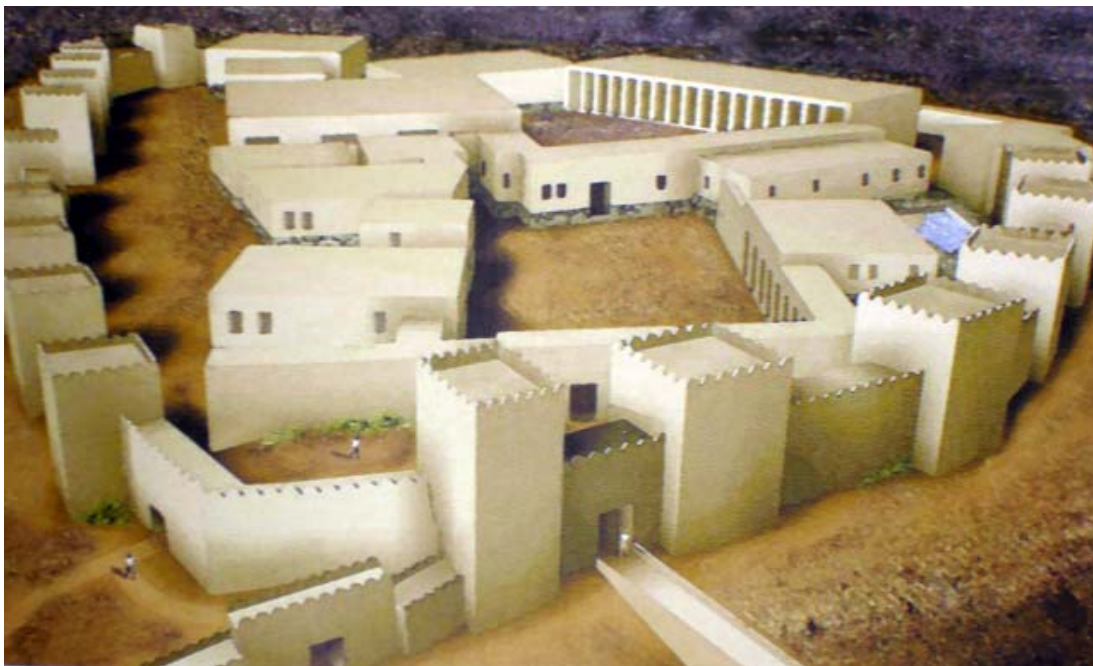
Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

Resim 34

ÖZET

“ Hititlerin Anadolu’ya Göçü ve Çevre Kültürlerle Etkileşimi” adlı yüksek lisans tez .çalışmamızda konusu geçen kavmin göçü ile oluşan kültür etkileşimleri incelenmeye çalışılmıştır.

Hititler yoğun biçimde Hatti, Mezopotamya ve Hurri etkileri altında kalmış oldukları halde ulusal kimliklerini yitirmemişler tersine bütün bu etkilerden yararlanarak özgün bir uygarlık yaratmışlardır.

Hint- Avrupa dil grubundan olan Hititler, M.Ö. 2.binde Kafkasya üzerinden Anadolu’ya gelmişlerdir. Yerli ve göçmen halkları siyasi bir birlik altında toplayarak güçlü bir imparatorluk olmuşlardır. Çevre kültürlerle hem siyasi hem de ticari faaliyetler sonucunda çeşitli etkileşimlerde bulunmuşlardır.

Hititler, Anadolu’nun güneydoğusu ile Kuzey Suriye bölgesinde yaşayan Hurriler ile din, mitoloji, sanat, yazı, at yetiştirme gibi pek çok Mezopotamya unsurunu kendi kültürlerine aktarmışlardır. Hititler kendi çivi yazılarında Akadça ve Sümerce yazı işaretlerini kullanmışlardır. Kendi tanrıları yanında Hatti, Hurri, Luwi ve hatta Asur tanrılarını da benimsemişlerdir. Bu yüzden Hitit Ülkesi için “Bin Tanrılı Ülke” denmiştir. Hititler kendilerinden sonraki Luwi, Frig, Yunan ve Roma kültürlerindeki tanrı ve tanrıça kökenlerini oluşturmuşlardır.

Hitit yasaları Mezopotamya yasalarına göre daha insancıdır, kısasa kısas değildir. Zararlar maddi olarak ödenecek şekilde düzenlenmiştir. Yine doğu kültüründe görülmeyen kadına sosyal statü ve değer Hititlerde kanunlarla güvence altına alınmıştır. İdare sisteminde önemli memuriyet isimlerinin pek çoğu yabancı kökenli olup, Asur Ticaret Koloni Çağındaki beylerden, Hurrilerden, Babil, Ugarit ve hatta Mısır’dan alınmıştır. Hitit döneminden beri hemen hemen değişmeyen, hizmet karşılığında toprak bağış sistemi Selçuklu, Bizans ve Osmanlı’ya dek uzanmıştır. Hititlerin Anadolu’daki varlıklarından önceki sanat, büyük ölçüde Hatti etkilidir. Ancak hititler kendine özgü bir sanat geliştirmişlerdir. Geç Hitit fildişi kadın

figürlerinde “Arkaik Gülümseme” Akdeniz üzerinden Girit, Rodos, Samos yoluyla İonya, kıta Yunanistan sanatına aktarılmıştır. Mykenai'daki ünlü Aslanlı Kapı, Hattuşa'nın Aslanlı Kapısı ile, Peloponnes'te Tryns'te görülen tonozlu geçitlerin ve sandık duvarların Hititlerin mimari sistemi ile benzerlik göstermesi, Avrupanın ilk gelişkin kültürü olan Myken kültürünün Hititlerden etkilendiğini gösterir. Troia VI ve VIIa dönemindeki savunma duvarları ve koruma amaçlı kule eklentileri, Hitit etkisini gösterir. Bizans'ı ve sonraları İstanbul'u koruyan iç içe iki sur çemberinden ve aralarında hendeklerden oluşan sistemin Hitit başkenti Hattuşa surlarıyla büyük benzerlik gösterdiği görülür. Geç Hitit saraylarında görülen Bit-Hilani uygulaması, Selçuklu, Bizans ve Osmanlı mimarisinde görülür. Anadolu'da ilk kez su toplama havuzları ve göletler Hititler tarafından oluşturulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER

Hititler

Göçler

Anadolu

Etkileşim

Kültür

ABSTRACT

In our master thesis study named “Hititlerin Anadolu’ya Göçü ve Çevre Kültürlerle Etkileşimi”, the cultural interactions which occurred with the migration of the above mentioned nation.

Although Hittites had been influenced widely by Hattie, Mesopotamia and Hurries. They did not lose their national identity; on the contrary, they created a unique civilization by using all those influences.

Hittites, belonged to Indian-European language group, came across Caucasia to Anatolia in B.C. 2nd thousand. They became as strong empire by associating the local and nomadic populations into a political unity. In the consequence of the both political and commercial facilities of the other cultures, they had several interactions with the neighbors.

Hittites transferred a lot of Mesopotamian element such as religion, mythology, arts, cuniform and horse rising to their own culture through Hurries settled in southeast of Anatolia and the region of North Syria. In their hieroglyphics, they used Acadian and Sumerian writing symbols. In addition to their own gods they adapted the gods of Hattie, Hurries and even Assyria. Therefore the Land of Hittites was called “The Country Possessed Thousand Gods”. They were the Hittites which had formed the origins of the gods and goddess in the subsequent cultures like Luwi, Frigs, Greeks and Romans.

Compared with the Mesopotamian laws, the Hittites ones are more humanistic not an eye for an eye. Damages were compensated with the material payment. The worth and the social status of women which is not observed in eastern cultures had been guaranteed by Hittite laws. In their administration system most of official titles were came from foreign origins such as from the Age of Assyrian Trade Colony Seniors, Hurries, Babylon, Ugarit and even also Egypt. Territorial donation system in response to service, which was hardly changed since the Hittite Era, continued to Seljuk, Byzantium and Ottoman Empire. The art before the existence of Hittites in Anatolia had been mainly influenced by Hattie’s but Hittites developed their

unique art. “The Archaic Smile” in the late Hittite ivory female figures was transferred from Girit, Rhodes, Samos and Ionia to Greek art. The similarities between the Famous “Lion Gate” in Mykenia and Hattusas’s Lion Gate; and also the passages with vaults and chest type walls with the architectural system of Hittites show that the Myken culture, the first mature culture of Europe, was effected by the Hittites culture. Protectional defense walls and tower additions in the period of Troia VI and VII point to the influence of Hittites. The system composed with two circle city walls one within the other which had protected Byzantium and then Istanbul is highly similar to the city walls of Hattusas, capital city of Hittites. The Bit-Hilani application seen in the late Hittite palaces is also seen in the Seljuk, Byzantium and Ottomans architectures. The first time in Anatolian history water collecting basins and ponds were made by the Hittites.

KEY WORDS

Hittites

Migrations

Anatolia

Interaction

Culture